

DIMITRIJE PANTELIĆ

OSVETA PRIRODE

ROMAN

ZAGREB 1933

Tiskara Merkantile Zagreb

I

Ranom zorom, još u praskozorje, napuštala je neka čudna prilika malu, trošnu kolibicu zastrtu krošnjom goleme šume. Najprije se ukazala glava, pa onda ruke, pa trup, dok nije zakoračila cijela spodoba neobičnog divljaka. Obrastao čekinjastom bradom — s natučenom šubarom i zagrnut gunjcem, ličio je na čudovište koje se spremalo da plaši živalj šume. Držeći pod jednom rukom vedricu, a preko druge nadžak i s ogromnom kukom prebačenom preko ramena, šuljala se ova spodoba pored ograde pripojene kolibi, zastajkujući i promatrajući svoje blago koje je unutra mirno i zadovoljno ležalo i preživalo. Već decenije čuva on to blago — cijela ljeta i jeseni — s njima je po šumi, i tek kad udare prvi mrazovi te kad i zadnja travka uvene, vraćao bi se s njima natrag u selo i kući.

Bio je to stari govedar djeda Vase — doseljen odnekud iza onih planina koji je već godinama živio po ovim nepreglednim šumama, čuvajući svoje rogato stado. Odrastao kao siročče bez igdje ikoga i od malih nogu po šumi — bila mu je ona i otac i majka. Ona je bila stjecište njegovih želja i nada, bila je odraz njegove duše, njegov idol i jedini kumir kog je zaklinjao i kom se molio. S kakvom sjetom rastajao bi se s njome i s koliko boli u srcu pogledao bi zadnje obrise njene — kad bi je morao u jesen da napusti.

Zvali su ga Vujo, Vujadin i Vuče već prema tome na koga bi naišao. Djeca su ga najradije zvala Vujo — stariji Vuče a pravo mu je ime bilo Vujadin.

I ovdje, u ovoj divljini i u svojoj jazbini provadao je on dane svoga života i ništa nije potsjećalo da je tu živio čovjek osim dima koji bi znao od vremena do vremena da izbije i obuhvati kolibu. Prisiljen da živi vječno sam, bio se već otuđio, odrodio i uništio u sebi svaku pomisao koja ga je spajala s ostalim svijetom.

Tipični pretstavnik onih istrajnih pustinjaka koji je već po naravi stvoren kao takav.

A šuma i ova divlja priroda primila ga je objeručke pod svoje okrilje, dajući mu od sebe sve što je imala. — Prve jagode mirisne i crvene bile su njegove — prve trešnje, jabuke, kruške i ostale plodove šume pobirao je on — a hiljade i hiljade vrijednih i sitnih pčelica radilo je dan i noć — noseći pelud i sokove bilja u duplja hrastova za njega. I sad se sigurno uputio da ih zateče, iznenadi i oduzme ono što su preko ljeta za njega skupile.

Spotičući se o izrovane busenice i zagledajući preko ograde sumnjivo je vrtio glavom. Kao da nije bio s nečim načistu. Neka slutnja potkradala mu se i obuzimala ga sve više. Malo je postajao — i onda instinktivno prišao ogradi. Sve je mirovalo. — Čulo se samo žvakanje njegovih volova koji su ga u nedoumici motrili — kao da ga pitaju: »Šta je ustao tako rano«.

Buljeći kroz sumrak i nastojeći da prepozna i ostala goveda išao je redom od jednog do drugog. Eno tamo na sred srijede leži šarova — a do nje mrkulja i risulja — eno i peronje, rogonje i zekonje — a još dalje i širove — tu je i ljeljanka i rumenka — i junci su tu i junice — i telad — eno i šude i — pogled mu zape.

Na jednom mjestu tik izlaza plot je bio provaljen. Mozgom mu sjevnu: »A gdje je risonja«?

Preleti još jednom preko tora, — ali risonje nema. Što je s njim? Da nije ukraden — spopade ga bojazan i misli mu se počеше vrtoglavom brzinom rojiti po glavi.

Ne — ne vjerujem da ga je tko ukrao, jer onda bi ga istjerao na vratnice, a i garov bi to njegov čuo. A garov je svu noć mirovao — ni zalajao nije. Šta je

onda? Kakvi ga je bijes spopao? Volovodnice nije po noći a ni gladan nije bio. Došli su sve pušuci kući i on je prvi legao.

O moj risonja — primi se stari Vujadin za glavu da odgonetne tajnu nestale noći i pred oči mu izide slika.

Plandište — goveda — konji i ljetna omara da ne može biti veća. Pastiri se povaljali po hladovini — među njima i on. Poljegala i marva — jedini risonja, ponos njegov — lijep — cvjetast i najjači bik u čitavoj okolini — ustao i hoda.

Gleda ga on i topi se od milja. A kako i neće kad su mu na njem zavidjeli svi — a i ugled mu je rastao s njegovim. Odjedamput začuje se rika. Iz šikare ispadne strašni neki bikonja i što bi okom trenuo nađe se nasuprot risonje.

Svi se zgledaše. Svi upriješe oči tamo. Čiji li je, Bože moj, kad se ni jedan nije mogao da sjeti da ga je ikad vidio.

A tek Vujo. — Dah mu zastade spazivši crnu grdobu krvavih očiju pred svojim risonjom.

Šta će on sada?

A risonja ustubočen na prednje noge — mlad — čil i svijestan svoje snage kao da je i sam predosjećao važnost toga susreta — riknuvši silno — dade onome na znanje da je spreman za borbu.

Još malo — jedan strahoviti nalet i dvije glavurde sudariše se skupa.

Risonja odbi.

Ovaj kao iznenađen izmaknu se — i opet — još žešći nalet.

Risonja ponovno odbi. — Stajao je kao ukopan — ni maknuo se nije.

Uočivši sigurnost risonjinu s prednje strane — iskusni stari bikonja — opet se izmače — i onda iznenađa — brzo — postrance — skoči i već je izgledalo da je sudbina risonjina zapečaćena. Još jedan hip i rogovi će mu preparati trbuh. U isti tren nečije dijete ne shvaćajući valjda pravi značaj borbe proleti ispred njihovih glava.

— Ovaj se malo brecnu i to je bilo dovoljno risonji da otkoči na stranu i izbjegne sigurnom porazu.

Udarac je bio promašen i on spašen.

I kao da je sad i njemu bilo toga već dosta ne časeći ni časa — baci se nasumce i svom snagom na protivnika...

To je bila njegova najveća nesreća i stajala ga je skoro glave. Ovaj kao vješt i prekaljen borac — predvidio je odmah opasnost toga udarca i mjesto da ga dočeka i ostane na mjestu on se izmakne — i risonjina oba roga zabiše se u zemlju.

Položaj još gori.

Sad ga je imao i trebalo je još malo i risonja bi se našao pod njim.

Ali kao da je toga dana bila i sreća na strani risonje u najkritičnijem času iz grmlja izleti s prutom u ruci i sva zajapurena mlada djevojka.

Oć — ke gare — viknu ona — praćiknuvši s prutom na njega.

Garonja se malo trže — poznavši valjda glas svoje čuvarice. — I risonja je bio opet spašen.

U posljednjem času uspjelo mu je da istragne rogove iz zemlje i dočeka udarac u glavu. I bitka se svršila. Djevojka ih je zatim rastavila, garonju otjerala, a risonju ostavila pokunjena na bojištu.

I sad ga nema.

— O moj risonja — huknu Vujo — šta si uradio i kakav te je bijes — noćas napopao — te me ostavi. —

Samo da mi ga je naći — sve bi mu oprostio — al gdje — gdje da ga tražim — i šta će biti s njegovim pčelama? Pa radi njih je i uranio i šta će mu reći Dušan, njegov mladi gost i gospodar ako ih ne donese.

Nešto osluhnu. Pričini mu se da čuje u daljini muklo bukanje. Tko to može biti tako rano? Da nije on, ozari mu se lice na samu tu pomisao. A kako i neće — kad ga je tako rekuć othranio na svojim rukama. Ni majka nebi svoje čedo bolje njegovala nego on njega. Davao

mu je kao djetetu sve što je volio i više bi puta ostao i sam bez kruha samo da njemu dostane.

A on ovako.

— E nevaljalče jedan — nije lijepo od tebe da me povlačiš pod moje stare dane noću po šumi. — I šta sad da radi. Mora da ga traži.

Idući tako naiđe na svjež trag — baš kao risonjin. Pođe za njim. Dođe do nekog đola — punog rogožine, šaša i divljih pataka. Morao je preko njega ako je htio da ne izgubi trag. I on zagazi — Br — strese se od dodira s vodom. Nije volio vodu. Prisprije do jedne izvrnute kladurine. Brk mu se nasmiješi — spazivši u njenoj šupljini mladu vidru kako ga motri svojim bezazlenim očima. Gleda on nju, — gleda ona njega. I ne boji ga se. Uze iz torbe mrvicu kruha — baci joj — i ona zagriže — baci joj još malo pa cijeli komad i ona uze. Eto vidi — i ta bi se pripitomila da ju obiđe po koji put — a njegov risonja neće. I čim ga bolje paziš tim on gori.

Ostavi je da se zabavlja — a on zabučka dalje.

Ci - ju — ci - ju — ci - ju — zacvili nešto u šašu — svrativši opet njegovu pažnju. Ha — to ste vi — lice mu se posve razvedri ugledavši u malom gnjezdašcu golišave ptičje glavice, — kako otvarajuć svoje žute kljuniće nestrpljivo očekuju povratak majčin da im donese hrane. Kad vidje da je nema u blizini naže se te i njima nadrobi puno gnjezdo mrvica. Jedno ga primi čvrsto za prst — po svoj prilici ono najgladnije, misleći valjda da je i to za jelo. Otrgnuvši prst, a da ga ipak nekako utješi, pruži mu za naknadu ovelik komadić sira. Ono se i s tim zadovolji i ne zamjeravajući mu ni najmanje — lakomo ga zgrabi i progutne. Vidiš ti njega — začudi se Vujo — ni obliznulo se nije.

Pomilovavši ga po glavici dade mu još jedan komad i pođe dalje.

Na drugoj strani čekalo ga je iznenađenje. Traga više nije bilo. Šta sad?

I da bar nema tih petljanja na sebi. Ali ovako? Kud je ovako prispio?

Ta pozna on dobro taj kraj — i vrag bi se provukao kroz ovu gustež.

Oslonivši se na jedan panj, stane malo da se pribere i nešto smisli. Pogleda prema istoku. Ho — pa to će se skoro sasvim razdaniti. A i sunce će se ukazati. Šta će onda? Pčele će se dići i kud je tada prispio? Ni tamo ni ovamo — ni meda — ni pčela — ni risonje — a mora još i marvu istjerati — garova nahraniti a bogme i gosta s nečim počastiti.

Nada ga ipak nije ostavljala. Tu u blizini bila je velika branjevina, gdje su riječani — raneći — napasali svoju stoku. I nije isključeno da ga tamo nađe. Možda je nešto osjetio i doklatio se čijoj kravi. A tamo je i onaj hrast sa pčelama.

Morao je samo još jedamput da gazi baru, jer je to bilo na drugoj strani.

Ne mari — ta pregazio je on toga već dosta za svoga života — pa može i tu baru.

I on se diže. Potsuče bolje nogavice i bućne ponovo u vodu.

Vraćajući se baci letimice pogled na svoje male prijatelje da se uvjeri je li im već došla majka. Da — vratila se već bila i hranila ih onim mrvicama što ih je ostavio. Vidre već nije vidio — ali našao je kruh — sav izmrvljen i nepojeden. Sigurno joj nije prijao. Čekaj — čekaj ti nevaljalice mala — drugi put nećeš od mene ništa dobiti.

Bu-bu-bu — prenu ga iz tih misli opet bukanje — ali nešto bliže — i rekao bi baš u tom smjeru kojim je išao.

On požuri. .

I zbilja poslije nekog vremena — idući već suhim — ukaza mu se u daljini nešto crveno — poput ženske suknje. Protare oči da bolje vidi. — Jest žensko — nije se prevario. Pa tu je i zabrana — obradova se on i pođe još brže. Bio je već na domaku i samo je trebao da pređe još jednu guštu.

— Eno i starih hrastova i čistine — i najednom iskoči od nekud pred njega sva usplahirena mlada djevojka i zajauknu:

»Čiko pomози«!

— Šta je dijete — dočeka je on — u nakani da joj izade u susret i da na čas zaboravi svoju nevolju. Dode mu je zbilja žao onako mladane i tužne.

— Pomози čiko ako znaš što je — ne može do kraja ni da izreče — zapade u grčevit plač.

Je li to ona s plandišta — pomisli on opazivši u njenim očima isti izražaj kao i jučer.

Jest — jest bit će ona i kako je samo lijepa.

Nije više dvojio da joj se moralo nešto strašno dogoditi. Obazre se otkud je dotrčala i gle: Prizor nezaboran ukaza mu se pred očima.

Njegov nestali risonja, sam samcat, među tolikom tuđom marvom našao onog garonju od jučer i mrcvari ga — ama baš dušmanski mrcvari. Sve masnica do masnice. Sav u krvi i bori se posljednjim silama. Još jedan nalet risonje — i on je gotov.

I kao da je to risonja i sam znao, jurnu još jedamput i rogovi mu se u isti čas nadoše pod vratom iznurenog garonje.

Sad mu više nije bilo pomoći.

Jedan snažan uporanj risonje i ona silna grdosija zaljulja se i pade. Ispustivši vrat podvi mu brzo rogove pod trbuh i samo hip i garonja bi bio lješina.

— Oć ke risonja — prokrivnu se u taj čas iz sve snage Vujo — da mu barem spasi život ako nije mogao čast. Bio je čvrsto uvjeren da će ga poslušati, jer mu još nikada nije otkazao poslušnost.

I zaista — poznavši glas svoga gospodara — drapnu onoga malo rogom i otstupi. Kao da mu i sam ponos nije dopuštao da napola mrtvu lješinu još i kolje.

— O mili moj — pomilova ga zahvalnim pogledom Vujo i najvolio bi skočiti prema njemu i izljubiti mu one njegove pametne oči. A opet nije mogao. Bilo mu je neugodno pred ovom sirotom koja je u isto vrijeme strepila za život svoga miljenika i proživljavala časove pune tjeskobe.

Ipak se brzo pribra i potrči koliko je već mogao onako star i natovaren sa svojom štíćenicom da vidi šta je s garonjom.

— Hm — nije tako ozbiljno — utješi je Vujo — proučivši znalčki rane iz kojih je još uvijek brizgala krv. Proći će to, samo mi donesi jaglaca i maslačka.

Istrese zatim iz torbaka još nekakvog korijenja i sve to skupa pomiješa — zdrobi — procijedi s vodom i poli po onim krvavim mjestima garonje.

Reakcija se odmah pokazala — i već prve kapi prozurokovale su željeni učinak.

Mutne oči garonje pomalo se razbistriše.

I kad je Vujo izlio i posljednju kap one smjese garonja se protegnu i ustade.

— Hvala Vam čiko — zajeca sva sretna djevojka — ugledavši opet svoga garonju na nogama.

— Ništa — ništa kćeri moja — pogladi je on po obrazu. — Za osam dana rane će zarasti, a onda bolje pazi na njega.

— Hoću čiko — hoću — mucala je ona ne mogući još uvijek da dođe k sebi od prevelikog uzbuđenja.

— A čija si ti kćeri — okrenu se Vujo iznenada djevojci.

— Jankova — dočeka ona prisebno — znate — onog lugara.

— Ma šta ne veliš — Ti da si Jankova — ponovi on naglas i zagleda se malo bolje u djevojku.

— Pa i jesi — iste one njegove oči — isto lice — isto čelo i šta više i govor isti.

— O — tko bi se tome nadao da ću ja danas sresti njegovo dijete; i zašto mi nijesi odmah kazala da si Jan-

kova. Pa mi smo stari prijatelji i koliko je on puta noćio u mojoj kolibi i podijelio sa mnom i zadnji gutljaj — ma šta velim — zalogaj — nasušnog kruha.

— Dobar je on čovjek — dobra ti je i mati a i Ti mi izgledaš da ćeš biti dobra. — I tko bi mislio da Janko ima već toliku kćer — a i sam je još mlad. Hajde — hajde, pa mi ga pozdravi — ili stani — prisjeti se kao nečega Vujo. — Hajde radije sa mnom tamo do onoga sušca — da ti dam nekakovu miloštu — pa da se pogdje-kad sjetiš tvoga čike.

— Ali nemojte Vi to — uze se ona braniti. Dosta ste Vi mene danas zadužili. I prije treba ja Vama da dam miloštu nego Vi meni. — Pa Vi ste meni danas spasili život i kako bi se ja večeras vratila kući — da se njemu, ne daj Bože, šta dogodilo.

Nitko ne bi vjerovao kako je bilo i svi bi rekli da sam valjda spavala kad se to zbililo.

A eto Vi znate da nijesam. — Branila sam — yikala i rastavljala koliko sam mogla — al tko će bjesove rastaviti, kada im krv udari u oči. Nisam im mogla ništa i sam Bog Vas je meni poslao.

— Sad me valjda shvaćate zašto se ustručavam da primim od Vas povrh svega još i tu miloštu.

— Ma ušuti ludice mala -- i šta si toliko zaintačila s tom miloštom. — Pa to i nije zapravo nikakova milošta već nešto obično — što svatko može da ima. I otkud meni starom siromahu u ovoj divljini nešto takovo, s čim bi mogao potpuno da izvlačam tugaljivi izraz u tvojim milim očima. Idi samo — pa ćeš vidjeti. U ostalom ti mi možeš tamo i pomoći — jer ta milošta, kako sam je nazvao, nije još u mojim rukama. I trebat će dosta muke dok dođem do nje.

— Dobro, kad je tako, onda idem — ali samo da vam pomognem — i odričem se diobe.

— To ćeš se ti još predomisliti mala moja, jer koliko poznam djecu — prije bi se svega odrekla nego toga.

— Da — da svega — držeći je u neizvjesnosti nastavljao je Vujo govorom sve dok nisu došli do onog hrasta.

— Eto nas — obrati se on djevojci — zakačivši svoju kuku o prve grane njegove — i vidiš one rašlje gore na vrhu, tamo ti je ta milošta.

Sad se tek ona sjeti šta bi to moglo biti i obrisavši i posljednje tragove suza uze pažljivo pratiti pripreme Vujine.

A Vujo, zbacivši sa sebe gunjac i omotavši se nekim dugim konopcem, povuče par puta iz sve snage onu kuku da se valjda uvjeri o njenoj izdržljivosti — a zatim spretnošću mačke poče se penjati uz hrast.

Kad je bio na prvoj grani uzvuče kuku i zakači je poviše sebe o drugu — a onda o treću i tako redom dalje i dalje sve dok nije dospio do onih rašalja. Tu je ostao da osmotri polčžaj duplja i strateški da ispita najsigurniji put do pčela koje nisu ni slutile kakvo im je dobro jutro napio Vujo.

Nisu bile još ustale i tek po koja ako bi časkom izletjela i prozvrndala pored Vujine glave.

Umiren u svojoj najvećoj bojazni Vujo se dade na posao.

Nastalo je ono najvažnije. — Trebao je pčelu zagušiti i osujetiti joj u onoj samrtnoj borbi uzmak. Računao je sa svakom mogućnošću jer i najmanja nesmotrenost mogla ga je stajati života.

I tko da odoli razdraženom roju tih osvetljivih insekata.

Pristupio je odmah izvedbi. Izvadi iz torbaka komad sumpora — i zapaljenog stavi oprezno u gornji dio duplja. Odmah zatim začepi duplje krpama da sumpor postigne što veće djelovanje i da, po mogućnosti, što prije dokrajči život ovih jadnih stvorića.

Bilo mu je i samom žao da uništi tolike živote za volju jednog — ali šta je mogao — valjda im je tako sudeno.

I kad je s tim svršio — morao je sad da čeka dok pčelac posve ne zamre.

Pčelac je domala zamro i preostalo mu je još jedino da ispita najlakši put do saća.

Stupio je u akciju Vujiu nadžučak. Kvrac — kvrac — kvrac — i na jednom mjestu zasiječe njegova oštrica deblo hrasta.

Ukaza se i saće.

Radost obuze Vuju spazivši one žute gromade ispujene slatkom tekućinom.

Bila je to bogata košnica — do vrha puna meda i bez i jedne prazne sati.

Jedva je stala u Vujiu vedricu.

Potpuno zadovoljan svojim uspjehom — Vujo tada sveže posudu onim konopcem i spusti je na zemlju.

Spusti se zatim i sam i veselo pogleda svoju mladu znanicu koja je cijelo to vrijeme s pritajenim divljenjem i napeto pratila njegov rad.

— No eto vidiš — obrati joj se Vujo sa smiješkom. zar ja nisam kazao da ćeš ti meni valjati.

— Vi se šalite čiko.

— Ne — ne šalim se — uistinu si mi pomogla.

— Ne znam kako.

— Ne znaš, veliš — A tko mi je onda primio vedricu.

— Ho — pa zar je to nešto — ta ona bi i bez mene isto tako prispjela na zemlju.

Varaš se dijete i koliko sam puta imao već prilike da se uvjerim o protivnom. Spustim je lijepo odozgo a kad dođem dolje nađem je izvrnutu.

— Vi pretjerujete čiko; šta bi se onda za Vas moglo reći poslije ovog smjelog pothvata.

— Bogami, nisam mogla povjerovati sve dok Vas nisam vidila na hrastu da ste se kadri na ovako što odlučiti.

— E moj sinko — godine i vrijeme učinile su svoje.

— Ali da si ti mene vidjela prije — kad sam bio mlađi.

— Ništa ovo nije. Znao sam ja i bez kuke — uz koru i bršljan i samo sa sikiricom na najveći hrast da se popnem. Eh — davno je to bilo. Ti se nisi bila još ni rodila. Da kakvi! I ovo dole ovdje. Tu je bila onda šuma — velika šuma i nijedan pastir nije smio da zanoći u njoj.

— Zašto čiko?

— Zato jer nitko nije imao petlje da metne glavu u torbu. Puna šuma bila je vukova.

— A Vi čiko?

— Ja — je li — he. Ja se nisam onda ni medvjeda bojao i šta je to meni bilo probdjeti noć u šumi? — Ništa. Naložim vatru pod kojim hrastom — naslonim se na njegovo stablo da imam sigurnije zalede i čekam. Noć, pomrčina da ne vidiš prsta pred nosom. Najednom lavež ili bolje rečeno zavijanje. Pravo vučje zavijanje. — To su se skupljali i dozivali da ih bude više, jer rijetko će se vuk usuditi da napadne sam na čovjeka. Ja izvadio kuburu i stojim. — Umuknuše. Sad su me spazili i valjalo je biti na oprezu. Izbekarim oči što sam bolje mogao — da me ne zaskoče — napnem sluh i zbilja ne prođe dugo — dva užagrena oka bljesnuše iz grma. Bio je to kolo vođa. Za njim dođe još jedan — pa još jedan i još jedan — i cijeli čopor.

— Je li Vas bilo strah?

— Ma ako ćeš pravo nije mi bilo baš ni mило. — Al šta sam mogao. Da sam znao da ih je toliko uklonio bih se. Nisam se nadao tolikom posjetu.

— Da — i kad sam vidio da više ne dolaze naperim kuburu u vatru, zaklonim oči i opalim.

Lom — lelek i prasak na sve strane. I da si ti vidila samo to čudo. U tren oka nije bilo više ni jednoga. Kao psi — razbježali se. Spustim ruku s lica i gle. — Ognjište pusto. Ugarci gdje koji — razbacani po šikari pušili se. Jedan je pače i mene dohvatio, samo u onom uzbuđenju nisam to pravo ni oćutio. Pokupim ih — pobacam opet na ognjište i onda...

— Šta onda čiko?

— Pa ništa dijete. Izvalim se pored vatre — zapalim lulu i zadrijemam.

— A šta bi bilo da su se opet vratili i da se nisu razbježali?

— Ne bi bilo dobro. U krajnjem slučaju za ledima mi je bio hrast i mogao sam svaki čas za prvu granu da se prihvatim.

— A onda?

— Onda — ako bi oni bili brži svukli bi me.

— A ako ne bi?

— Ako ne bi — ja bi dotle bio već na hrastu. — O — dogodi se i to — pogotovo ako su zvijeri gladne. Ja sam jednoć cijelu božju noć prosjedio na hrastu. Tri put sam punio kuburu i dvojicu sam našao ujutro mrtvih pod hrastom. — Svu noć su prostajali pod njim i nisu htjeli da otiđu.

— To je bilo nekad. — A danas? Danas toga više nema. Prorijedili i isjekli drveće, vukovi pobjegli u planine, a šuma opustila. I ovdje gdje su nekad orlovi pravili svoja gnijezda — rijeka se jednom razlila i ustajala i nastala ova močvara. I mjesto starodrevnih i ponosnih hrastova — izbila travljika i šaš — mjesto orlovih gnijezda — gnijezda guščja i pačja a mjesto ljutih kurjaka — plašljive žabe i zmiје.

— Sad reci i sama zar nije bilo ljepše onda nego sada? Zar nije bilo ugodnije među vucima nego među zmijama i zar nije ljepše slušati lavež zvijeri — nego krek-gadnih žaburina?

Vujo umuče i zamisli se.

Iz misli ga opet trže rika i potsjeti na risonju, koji je sigurno bio već kod kuće.

— Djevojka se isto mače i pogleda zabrinuto u pravcu gdje je ostao njezin garonja.

— Ne boj se ti više za njeg — javi se ponovo Vujo shvativši njezinu zabrinutost. Njemu se ne će ništa dogoditi. Budi mirna i radije hodi da ti čiko da onu miloštu što je obećao.

To reče i uze iz vedrice najbolju sat — obvi je u lišće — zamota u ridicu i pruži.

— Evo dijete — uzmi to — a ridicu ćeš mi vratiti kasnije.

— Ma nemojte Vi to — kao bi ja to — nečkala se ona da primi poklon.

— Uzmi samo — uzmi — prekide je Vujo, turajući joj silom u ruke onu sat. I kakva si mi ti Jankova kći, kad ne bi od svog čike meda primila — a on bi od mene otrova uzeo.

— E pa hvala čiko. — Uze ona napokon sat — i spremi je u torbu .

— Ništa — ništa golubice moja — hvala i tebi što si primila i kaži Janku da si danas sa mnom bila — a ono o garonji nemoj mu ni spominjati. On i onako dolazi kasno kući pa neće to ni opaziti.

Ho — kakav je to divan čovjek — al šta je meni danas — prisjeti se Vujo opet svojih goveda — čuvši bleku nečijeg teleta. Šta sam se toliko zapripovijedao a kod kuće me čeka stotinu poslova. Oprosti kćeri — ali moram već jednom da krenem — i nemoj to da shvatiš rđavo. Volio bih ja s tobom ostati i još malo porazgovoriti se — a eto — vjeruj mi ne mogu. Ta imam ja i drugih obaveza i znaš valjda što je to kad ti je za vratom cijela kuća. Nije to mala stvar pogotovu ako imaš na brizi još i jednog milog gosta. To ti je tek briga i što bi moj soko uradio kad bi ustao a ne bi mene našao. A radi njega sam zapravo i poranio jutros. Ne — ne — moram svakako da idem — zaključi Vujo i poče se spremati.

— A kad ću Vas opet vidjeti čiko — izlanu nekako zbunjeno djevojka kad je Vujo bio gotov.

— Pa svrati na plandište kad te put nanese onuda. — Ja sam o podne uvijek tamo. Naći ćeš me u sjenici pod onim starim brijestom.

— Dobro — dobro čiko potražiti ću Vas. — I još jedamput Vam hvala na milošti i na svemu što ste za mene danas učinili.

— Hajde — hajde — samo kćeri i nemoj zaboraviti da mi pozdraviš Janka — prikriči joj na polasku Vujo.

— Neću — neću — zamnije njezin glas šumom i vrela suza skotrlja joj se niz obraze.

O da je Vujo mogao oslušnuti ono njeno malo srce kako je burno zakucalo kad je spomenuo svoga gosta, ne bi se začudio toj suzi. — Al dakako nije mogao — nit je tko mogao da shvati onaj čeznutljivi njezin pogled kojim je ispratila starca. I otkud bi on siromah razumio suptilni titraj mlade duše kad ga nikad nije osjetio i kad i ne zna da je bio ikad mlad. Ta poznadu ga svi otkad je došao amo u onoj njegovoj karakternoj šubi i s bradurinom i nitko ga drugačijeg i ne pamti, i rijetki su to dani kad se i sam pogdjekad spomene svoje mladosti. Zar je njemu bilo do toga da razotkriva nečiju dušu, kad nije razotkrio još ni svoje — i zar je imao vremena da se zabavlja s čeljadetom koga prvi put jutros vidi, kad ga je kod kuće čekalo drugo koje pozna od njegovog postanja. Sve njegove misli bile su tad kod Dušana, njegovog gosta i prijatelja i već ga je u duhu gledao kako nestrpljivo očekuje povratak svoga Vuje.

I nije se prevario. Oprostivši se s djevojkom i vraćajući se kolibi — još izdaleka je opazio na vratima — njegovu stasitu pojavu i onu lijepu i umnu glavu kako izvjedljivo motri okolicu. Izgleda njega.

— O čekaj ti samo golube moj — sad će tebi Vujo pokazati tko je on i šta je donio svome Dušanu.

Ipak uspori hod — kao da je htio malo da se pribere jer i ako mu je prijatelj bio mu je ujedno i gospodar.

Bil da mu sve otkrije ili da ono s risonjom prešuti. Tko zna? Može slučajno da se izlane pred svojim djedom — starim Vasom i onda jao Tebi Vujo. — Kad bi taj samo znao šta se dogodilo i da je kojom nesrećom jutros naišao pa da nije zatekao svoga risonje — pobio bi nas. Ta risonja je bio i njegov ljubimac i pazio ga je kao dvije oči u glavi. I sve bi im prije oprostio nego to. Ne — nije smio da se igra s mladićkom lakoumnošću i ako je bio

tvrdno uvjeren u Dušanovu odanost. Radije će pričekati neko vrijeme dok se to ne zaboravi ili dok barem ne zarastu na onom nesretniku tragovi risonjinih rogova. Da — tako će biti najbolje — zaključi Vujo i u tom stiže i — do kolibe.

— Pa gdje si ti već? — dočeka ga nestrpljivo Dušan, ali ugledavši na njemu one zavrzlake s kojima se bio toga jutra oboružao — lice mu se najednom razvuče i otkri dva reda zdravih i kao snijeg bijelih zubi.

Ha-ha-ha-zaori šumom pustopašni njegov smijeh i dvije mlade ruke zagrljše starca. Gdje si, gdje si — moj Vujo — propenta Dušan ne mogući da odoli navali čustava. Bilo mu je u isti čas i smiješno a opet i žao — gledati ga jadnika pod onolikim teretom i u onoj komičnoj opremi.

— Evo me — evo — ozva se Vujo braneći se od tog silovitog stiska a zapravo mu je laskala ta privrženost njegova. — I jesi l' me dugo čekao.

— Ništa — ništa Vujo — glavno da si ti živ i zdrav došao. A gdje si se toliko zadržao?

— Ma eto — kako da ti kažem — mučio se Vujo da nađe kakav zgodan izgovor — znaš išao sam.

— Znam — znam. Išao si po pčele — al opet tako dugo? Ti si i dosad odlazio i vraćao se ranije zatičući mene još u krevetu. — A danas? Šta je danas bilo? Gdje si danas bio? Uplašio sam se već da nisi pao s hrasta.

— Zar ja? Ja da sam pao s hrasta — dočeka Vujo kao uvrijeđen. — Ne vjeruj u to! I koliko god sam ovaki star još uvijek se ne bojim mladeg od sebe. Bolje da si rekao hrast da se srušio nego ja s njega.

— O — o — vidiš ti njega. A ja skoro posumnjao. Oprosti Vujo — nisam te htio uvrijediti. Nego daj molim te skini već jednom tu vedričetinu. Odvali ti leđa.

Evo — evo.

— Teška je, je li? — Nadviri se nad nju Dušan. Pa dakako — puna je saća — i kakvog saća. Sigurno stara pčela. Otkinu komad i zagriže. — Oh — ala je slatko!

Hoćeš i ti? — Nećeš? — No dobro — a sad hajde pa se malo odmori i prospavaj. — Ja ću danas govedima a ti — moraš svakako ostati, jer nemamo više kruha — a i onu prolazan treba zagradi. Sramota je da onako ostane i tko je ono zbilja razvalio.

— A šta ja znam — slaga Vujo i natuče šubu još jače na oči. Valjda je noćas koje goveče zadrlo rogom.

— Može biti — al opet nije lijepo vidjeti. A ovome — pokazujući na risonju — podaj lizati. Taj me je jutros i probudio. Digao se još zarana — upre glavom u kolibu i mu — mu. — Mislio sam, ode koliba. — I to je ponovio par puta dok god me nije istjerao iz kreveta.

— Vidiš ti lopova jednog. Dat ću ja njemu što ga patri i kako bi on meni goste rastjerivao.

— Dobro Dušane — sve će to biti i sve ja to razumijem — al kako si ono rekao — ja da ostanem a ti da ideš govedima. — To ne razumijem. I kud si ti u tim tankim hlačicama pristao u onu šikaru. Ostao bi do večeri i bez njih i bez goveda.

— Hajde de da je to jesen — pa livade — pa strništa — pa kuruzovine — i Bože pomози — al ljeto je ovo, moj sinko, i puna šuma obada i komaraca. A znaš li ti šta je to kad se goveče zaštrklja i kad mu se ova nesretna muha prilijepi uz kožu — ne bi ga vile stigle a kamo li ti taki — kakvi si!

— Pusti ti to — prekinu ga odlučno Dušan — ja ipak idem i moraš i ti valjda jednom imati svetac.

— S ovim nije nešto u redu — promrsi Vujo kad je Dušan otišao; kud je on prispio s tolikom čordom — pa još sam — al neka ga malo — kad baš hoće. — Nek vidi šta je to biti govedar. Nije to uzeti knjigu — sjesti negde pa listati — tu treba i poskočiti i stići. Da — da zastade Vujo spazivši risonju kako njuška po praznom koritu.

— A sad je na tebi red dragoviću moj. Nije tebe zaboravio Vujo. Dat će on tebi i za ono sinoć.

I sad da ste vidjeli onaj prizor, koji se odigrao — između njih dvojice — suze bi vam udarile na oči.

Kao dva brata ili prijatelja koji se nijesu Bog zna otkad vidjeli — opet su se našli — Vujo i risonja.

— »O moj risonja« — tepao mu je Vujo — nudeći ga brašnom i milujući po glavi. »Dobro si se ponio — pokazao si mu tko si ti — samo opet nisi ga morao baš onako izmrcvariti. Al — eto, šta bi bome — bolje da si ti njega — nego on tebe. Je li tako?«

— Jest — jest — potvrdi risonja mahnuvši glavom i mljasnuvši zadovoljno jezikom.

— Vidiš ono juče — znaš kako mi je bilo i volio bih da sam na onom mjestu propao u zemlju — nego gledati kako te onaj zavitlava. Al — ti si to i popravio i gadno mu se osvetio, — zar nijesi — reci — i to je valjda zaslužio. — Je li? A sad se lijepo najedi pa onda u pašu i — na plandište. Da im pokažemo šta si ti. Doći će možda i onaj garonja. — Pa nek dođe. — Više mu ne će pasti na um da se bode s tobom. — Ala će zanut kad ga vide onakog iskandžijanog. Samo mi je žao one sirote. Ona nije ništa kriva. — Al šta bi joj — šta je mogla i tko bi doakao pobješnjelaj živini.

— Tako mili moj — samo ti poliži sve. — Potapše ga Vujo po čelu i poljubivši u oba oka ostavi nad koritom.

Latio se tada posla. — Do podne je svršio sve — zagradio prolaz — pospremio kolibu — umijesio i ispekao kruh — očistio saće — prinio drva i — šta je još imao? Da skoro je i zaboravio. Treba Dušanu naći negde šašića — da mu je bolje ležati. Nije on naučen prebijati se po golom krevetu. Onda malo nastrijeti i napuniti s njime one zečje kožice — pa kad se vrati da dijete ima veselja. »Znam ja kako je to — i sam, sam nekad volio na mekšem — a sad mi je svejedno mogao bi na zmijama ležati.«

Kad je bio i s tim gotov sjeo je napokon da se odmori i u miru da prismoči nešto mrsa s onim svagdanjim i teško stečenim zalogajem kruha. Danas neće mastiti. Dosta mu je komadić sira i struk luka — a na koncu ima još i meda.

Žalosno je to — razmišljao je Vujo užitajući — da za ovu koranicu kruha — čovjek mora da se kinji od jutra do mraka i cio život. I kad bi i njū mogao u miru uvijek da pojedje i kako tako. Al ne može. I kakav mi je to ručak žvakati ovu lučinu, a misli te vuku drugamo. Da barem ima nekoga uza se ili da mu je makar garov ovdje — al nema ni njega. — Otišao valjda i on jutros da traži risonju — i više se nije ni vratio. Otišli svi — i goveda i Dušan i risonja. — Jedini je on ostao. — A zašto? Da pospremi ovu kolibu i popravi onaj plot — a to je mogao i naveče da svrši.

Čudan svat — i šta mu je samo došlo da ide na ovo pripeci za govedima — zastade Vujo opet kod Dušana.

— Šta je s njim — šta će s njim biti? Kažu ide u nekakove škole. Vrag bi ih znao kakve su to škole — već dvanaest godina ide u njih — pa ništa. A dobar momak. Uvrgo se valjda na mater. Djed mu je surov i otresit, a isto i ćaća. — A mati? Dobra kao dobar dan. Išćupala bi srce i dala mu ga da je zaište. Gledam je više puta a ona se snuždila i misli. Šta ti misliš Draga? — upitam je ja.

— Mislim na moga Dušana. Gdje je on? Znaš li ti Vujo gdje je to — te njegove škole?

— Ne znam ja, Draga, dalje od one šume dolje a tamo to nije — mora da je negdje daleko.

Njoj bi tada udarile suze na oči — i gledajući je onaku — i samom bi mi pošle. Kad bi se to sita isplakali — ona u kovčeg pa meni obojke.

— Evo uzmi Vujo. — Ponovi se. — Bolje da ih i ti nosiš nego da gnjiju među ovim trubama. — Znaš onaj moj — neće ih. Progizdao se — kaže da su za njegov predebele.

Onda mi dode još žalivije i volio bi tada da me nema nego da je gledam onako bonu. Nema take svagdje i rijetko se tko može podičiti s onakom materom.

A dobra mu je i baka — samo je malo otresitija. A i treba ako hoće da je slušaju. — Ona zapravo i gospodari u kući — i što reče ni stari Vaso ne poreče — samo kaže: — »Eto, kako Mara reče«. I kad god treba što raditi —

bilo kositi — bilo orati — sijati — žeti i bilo šta bilo — uvijek se samo nju pita. Stari se u to ne mješa i zadovoljan je kako ona naredi.

— A i vrijedna je. — Nema joj para u selu i cijeli bogovetni dan je na nogama — pogotovo u ljetu kad nasatnu teški poslovi i kad ima na brizi osim kuće još i svoje težake. — Jedina joj je Draga slična — ali šta ćeš — previše je dobra.

— A Dušan ima i od jedne i od druge nešto — samo što ima lik očev. — Isti istijani on.

I da je ostao ovdje već bi ga ženili — koliki je. Izdika kao mladi jablan a tek je ušao u osamnaestu.

— E moj Dušane, što nas ostavi — i ako te već nije za nas — kud napusti onu što te rodila — zadojila i utisnula prvi cjelov na usta kad si ugledao svijet.

Jedna pritajena suza skotrlja mu se niz obraz. Zaloga mu prisjede i on ustade. Šta će da radi do večeri? Da ostane ovdje ili da ode k njima. Sigurno su sad na planđištu. — A i ona će biti tamo — njegova štíćenica — i valjda im neće biti krivo ako dođe.

Iz misli ga prenu podmukli tutanj — negdje u daljini. — Šta je to? Pogleda gore. Šta naopako. — Nebom su jurili tmasti oblaci — vjesnici velikog nevremena. Vujo se strese. »Kako da to nisam mogao predvidjeti još jutros. Svemu je tome kriv ovaj risonja. — A gdje je sad? — zaboravi da je već davno otišao za govedima«. — Obazre se. — »Ha, eto vidiš! Mjesto da mi zahvali što sam ga onako kraljevski počastio — probio mi korito. Neka neka — doći ćeš ti meni opet pred kolibu — al ćeš otići pušući.« — Ponovni tutanj upozori ga na sve bližu opasnost. — Ne sad ne smije više oklijevati. Znao je šta se sprema. -- Mora da ih nađe...

— O-o-o Du-ša-ne — odjeknu šumom malo zatim Vujin zov.

Ništa...

— Du-ša-ne!

Opet ništa.

— Samo da mi je znati kud su otišli.

— Na plandištu po svoj prilici nisu više, jer goveče isto kao i čovjek kad osjeti nevrijeme traži negdje da se sklone.

Krčević put kroz kupine pred njega ispade od nekud Timir Mile. — Purlio je one dvije kravice — tražeći i sam da se negdje sklone.

— Gdje su moja goveda? — razjapi Vujo usta čim ga spazi.

— Eno ih na Bjeljevini.

— Šta rade tamo?

— Pa potjerala ih ona cura sa svojima.

— Kakva cura?

— Pa ona od jučer s plandišta — s onim garonjom

— A zašto?

— Pa eto — risonja se nije dao odlučiti a ona onda uzela i goveda. O — čudo je to — kažem ti ja — kao da nije ništa među njima ni bilo. — Onaj leži — a risonja ga liže.

— A gdje je Dušan — je li on s njom?

— Njega sam vidio još oko podne. Dotjerao na plandište goveda i onda ga je nestalo. — Poslije ga nisam vidio. — Ja sam mislio da si i ti s njime — samo da si negdje zaostao.

— O — post mu njegov a kud je nestao?

— Šta znam — valjda je otišao na rijeku — znaš ti njega. — Ne bi ti taj postojao dan — da se ne okupa — pa da ga sapneš.

— Dat ću ja njemu već njegovo kupanje — promrsi Vujo i navre dalje.

— Stani — kuda ćeš — ne dospje Mile ni da reče — nebo planu — i jedan strahoviti udarac potrese zemlju.

Grom — šta li je — zinuše jedan u drugog.

I gle — kao da je to bila sve šala i kao da je onaj grom samo zato došao da pročisti nebo — u tren oka oblaci se razvukoše i sunce opet granu.

— Šta ovo bi po Bogu brate — skide Vujo šubu i prekrsti se. Jesi li ti to vidio Mile. Ovo ne vodi dobru upamti što ti velim. Neće proći dugo i bit će gore.

Ipak mu malo odlanu — i dobro da je danas bilo — drugi put ga neće pustiti samog. A ono je pametna djevojka — idem da joj pomognem. Nije to šala dva jata goveda čuvati.

Našao ju je upravo — gdje prismače ono saće što joj je dao jutros.

— Ti ovdje — iznenadi je Vujo?!

— Jest, čiko, poznade ona odmah glas Vujin i veselo skoči. Znala sam da niste daleko. Pa rekoh — da mu pripazim na ovo goveda — valjda je otišao pruća negdje da usiječe.

— Bog ti platio za to, kćeri.

— Ništa, čiko, valjali ste i Vi meni.

— Hoću — hoću dijete moje — valjati ću ja tebi i opet.

— A gdje ste bili, čiko, kad se ono namrgodilo. Ja znate — ni živa ni mrtva — premrla od straha; više sam se uplašila za goveda nego za sebe. Siromašna goveda — stisla se u hrpu — junad i telad u sredinu a krave i volovi sa strane. — Baš kao ljudi.

— Znadu oni draga moja sebi pomoći. — Bolje da ih šiba s jedne strane nego sa sviju. A glave okrenuli u zrak. — Je li?

— Jest — jest.

— A znaš zašto?

— Ne znam.

— Vidiš — svako živo biće kad osjeti opasnost — bilo od čega — brani se kako najbolje znade.

— Konj kad ga napadnu vuci rita se na njih strážnjim nogama, jer su mu one najčvršće. — Nerast okreće prsa, jer je na njima štitovan, a goveče — vidiš — brani se glavom, jer mu je ona najtvrdja i najotpornija — isto kao i ono jučer. I zar se nisu risonja i garonja branili glavama. A gdje je zbilja risonja? — Čujem da se pomirio s garonjom.

Jest, čiko, i pomirio se i sprijateljio — i čim sam uljegli danas s govedima na plandište došao je prvi među

njih. Odmah je našao i garonju i od tad ga više nije puštao. Vida mu rane.

— Dobro je to, sinko. To je najsigurniji lijek i najbrži put ozdravljenju.

I zaista bilo je onako kako je kazala. — Uveče kad su htjeli da ih razluče nisu mogli. Sad nije opet garonja htio da ostavi risonje.

— Pa neka ih čiko ovu noć skupa. Mene je i onako strah dotjerati ga ovakog. Šta će mi reći oni kod kuće? Ovako kazat ću im da je ostao s kumovom mrkuljom. — Ona znate vodi a do sutra nadam se bit će mu nešto bolje.

— Dobro — dobro, dijete, neka njega i do sutra i prekosutra i dok god potpuno ne ozdravi.

Kod kuće je zatekao Milu. Nalaktio se, rukama o koljena i sjedi.

— Šta ti radiš ovdje? — izbreknu se na njega Vujo.

— Eto — čekam Dušana.

— Tako — promrsi Vujo — omjerivši ga sumnjivo. A gdje su ti krave?

— Eno ih za kolibom.

— A ti kanda kaniš ovdje i zanočiti?!

— Pa ovaj — znaš — i kanim ako nemaš ništa protiv.

— Baš naprotiv — promjeni se Vujo i treba da ostaneš, jer i onako imam s Tobom nekog razgovora.

— Kakvog razgovora — lecnu se Mile.

— Čut ćeš kakvoga — golubane moj — samo se malo strpi — i reci mi još jesi već dugo ovdje?

— Pa kako da Ti kažem — i nisam.

— Pa i da jesi — šta zato — neka te — zavlacio je Vujo ulazeći u kolibu, a na licu mu se vidjelo da mu sprema neku stupicu. Samo ti ostani prijatelju — i lijepo od tebe da si nas obišao — sad će se Dušan vratiti.

— O Mile? — začu se malo zatim iz kolibe Vujin glas. — Jesi još tu?

— Jesam — ozva se Mile.

— Donesider mi onaj prut s drvljanika. — Neki mi davo potrgao basač — pa da ga popravim.

— Evo — evo.

— Tako, golube! A sad mi reci — dreknu Vujo, primivši ga čvrsto za ruku, poznaš li ti ovu vedricu?

Mile ustrepto očima pa ni bijele.

— Vidiš — ova vedrica bila je, jutros, puna meda i sve saće cijelo u njoj osim jedne što ju je Dušan načio — a sad izgleda kao da su krmci po njoj rovali — i fale dvije najveće sati. Šta kažeš na to?

Dile šuti...

— Nisu li tu bili možda tvoji prsti? — a sokole — pa ko veliš kazat će starom budali: »Čekam Dušana«.

Opet ništa.

— Ta govori kad te pitam i šta si se tako presamitio? Vidiš ovaj prut — sam si ga donio pa ako ne vjeruješ meni, vjeruj njemu.

Mile premre od straha pa samo žmiga.

— Da si ti meni kazao — daj mi Vujo meda. Dao bi ti — šta ti ga nebi dao — i ako baš hoćeš i cijelu vedricu — al ovako.

Mile se najednom popade za trbuh i savi.

— Dakle jesi, usklikne napokon Vujo, i brk mu se potrese.

— A — joj — a joj — a joj. Pusti me Vujo ako Boga znaš — umrijet ću.

Vujo se smije al ne pušta. Neka ga malo — nek zna što je to šumski med.

— Ta pusti ga Vujo — zamnije s vratnica još nečiji smijeh — vidiš kako mu je. Bio je to Dušan koji je došao baš u najosudnijem času.

Vujo ga pusti i on pobježe — ostavljajući za svakim korakom tragove unutarne revolucije na svojim gaćama.

— Što si uradio s njim Vujo? — jedva izreče od smijeha Dušan.

— Ma nijesam ja uradio — uradio je on sam — još prije nego što sam ja i došao.

— Ipak ga nisi mario tako dugo držati.

Šta nisam mario — kako nisam mario — a je li on meni mario pojesti vedricu meda. Uostalom, ja još nisam gotov — okrene se Vujo s prutom Dušanu. Sad je na tebi red — i gdje si ti danas bio cijeli dan sokole lijepi? — Na kupanju — je li? — A gdje su ti goveda bila? Jesu li i ona bila s tobom na kupanju? Pa dabome i gdje bi drugdje goveda bila nego sa svojim govedarom?! — Ha — to je moralo biti negdje veselo kupanje?!

— Ta prestani molim te već jednom — upade mu Dušan u riječ — šta si toliko zaintačio. Eto priznajem — kriv sam ali krivo je onda i ono sunce što me otjeralo tamo — kriva je onda i ona rijeka što me odmamila tamo — krivo je i ono nevrjeme što me zadržalo tamo, a kriv je mislim i onaj risonja što me probudio tako rano, jer da njega nije bilo ja bih još ostao spavajući i ne bih ni išao danas za govedima.

I zar bih možda? — Ne bih! — E tako — a sada i sam prosudi tko je zapravo onda najkriviji? — A da vidiš da sam i na tebe mislio — evo donio sam ti lulu — kupio sam je tamo preko u selu od nekog rode. Tvoja se neki dan razbila pa mi te je bilo žao gledati gdje cmariš iz onog ogrljika. Gledaj kakva je — kad je zapališ pokrepat će svi komarci u šumi.

— Pa baš meni donio — zagrcnu Vujo spazivši lulu — i prut mu ispade iz ruke.

— Baš tebi, Vujo.

Vujo uze lulu i u tom času zaboravi i na Milu i Dušana i risonju i na cijeli svijet. — Zaboravi da je bio itko i živ osim njegove lule. Prevrtao ju je — okretao — vrtio na sve strane i nije se mogo živ da je nagleda. To mu je bila njegova najslabija strana i za lijepom lulom otišao bi na kraj svijeta.

Dušan veseo da je tako jeftino prošao ostavi Vuju da se zabavlja s lulom, a on izmače za Milom. — Nađe ga i samog gdje se smije.

— Što ti je, Mile?

— Ma sad već ništa — a bilo je zlo. — Prode me bol — slušajući tebe gdje kadiš Vuji.

— Hajde — hajde — natjerat ćemo mi njega još na što večeras — da nam priča nešto o šumskim vilama i vukodlacima. Sad je dobre volje pa ne će biti teško. — A on to umije kao da je s njima bio. — Mi ćemo se dotle malo proći dok se on ne nagleda lule a onda ćemo složno na njega i kladim se da ćeš zinuti od čuda kad počne da veze.

— Znam ja njega, Dušane, bolje nego ti, jer ti si bio još dijete kad si otišao u svijet i nisi imao prilike toliko da ga slušaš kao ja.

— Vjerujem ti Mile — uzdahnu Dušan sjetivše se sebe i svoga prijatelja još iz najranijih dana. Bili su kao braća, kuća uz kuću i te radosti nije bilo što je nebi jedan podijelio s drugim. Kad se jedan smijao — smijao se i drugi — kad je jedan plakao — plakao je i drugi i kad ga je sudbina povukla dalje — zadnji pozdrav s kojim se je rastao sa svojim krajem — bio je Milin. Popeo se siromah na prugu i čekao dok god nije naišao na njegov vlak. Mašuci svojom prijavom kapicom upozorio ga je na sebe. Vlak je protutnjio i svaki od njih ponio je sa sobom lik svoga prijatelja: Dušan Milin i Mile Dušanov.

I sad su opet skupa.

— Sjećaš li se, Mile, zausti Dušan kad nam je ono jastro oteo iz stare one bukve u gaju ptičice. Ti pokupio ptice iz gnijezda u kapu pa hoćeš da siđeš k meni, a jastro navro na te. — Sjećaš se?

— Kako se ne bi sjećao — kao da ga sad gledam. Čuo piskut ptičji pa navilo na me. Mašem ja i nogama i rukama al ne koristi. Ja u plač a to je jastro kanda i čekao. — Kad je vidio s kim ima posla — skoči — istrže mi kapu i bjež. Ja od onoga straha više za kapom nego za pticama dreknju što me grlo nosilo: »Čaća — ne daj — eto jastre.« A njemu, sad neznam pravo radi česa kapa ispade. Ti skoči prvi, jer si bio niže — ja drugi — pa za njim. Kad tamo — nadosmo je praznu. Ptičica nigdje. I nismo ih našli — niti smo nadošli šta je bilo s njima.

— A sad znaš?

— Sad se malo osjećam i valjda ih je ona grdoba povadila kljunom držeći kapu u pandžama. A nama ju je onda vratila iz osobite zahvalnosti što je tako jeftino došla do željenog plijena.

— A pamtiš li ono kad si išao pod Miljinu jabuku i kad te je ispod nje zapurlio onaj gusan?

— Pamtim — pamtim — kako da ne.

— Ti pred gusanom, a on za tobom. — Je li? I taman kad si mu već skoro pobjegao — uhvatio te. I to baš u plotu. Ti pomolio glavu na cestu — pružio ruke meni — a ja povuci pa povuci. Da, vraga, čim ja bolje vučem cesti — vuče i gusan bolje jabuci — a ti se opet zaglavio među prošće, pa ne možeš ni ovamo ni onamo. I da ne puče srećom proštac — neznam kako bi bilo. Istina malo si se u padu ogrebao — ali šta je to prema osveti gusanovoj.

— Eh — davno je to bilo, moj Dušane!

— Bili smo još mali — je li?

— Eto sreće da smo još onaki!

— Zašto, Mile?

— Ma eto sirotinja i nevolja — obladala pa ne možeš da dahneš. — Onda nismo ni znali što je nevolja. A danas? Volio bih da me nema. I vjeruj mi — neće dugo proći i ja ću za tobom. Idem — makar kud — samo da nijesam ovdje. Neće mi valjda ni tamo biti gore?

— Nemoj da se prenagliš — umirivao ga je Dušan. — Ti si još mlad.

— Šuti, Dušane. Lahko je tebi — puna kuća svega. Tebi nije bilo sile ići. A dobro je tebi i tamo — čujem dobro učiš — profesori te vole — šta ćeš više. — Al meni? Neznaš ti, kako je meni. Najbolje je da o tom i ne mislim.

— Imaš pravo — saglasi se s njim i Dušan — vratimo se mi opet tamo — kad još nismo znali šta je zlo ili još bolje vratimo se Vuji i njegovoj luli.

Malo zatim sjedila su pred kolibom tri vesela druga — Vujo s lulom — a ona dvojica s vedricom. I kao da su htjeli i ostali stanovnici šume da prisustvuju ovoj njihovoj sjednici — šuma najednom oživi. Sve što je bilo u njoj

kao da je jedva čekalo da mine užasna zapara dana i da nastane noć. Psikanje, cvrčanje, pištanje i zujanje mješalo se je kreštanjem sove i ostalih noćobdija a sve to opet utapljalo se u kreketu žaba iz bare. I isti mjesec — kao da je odlučio da uveliča ovu sliku — ukaza se domala u svem svome sjaju pred njima. Žabe zakreketale još jače — kukci zacviliše još glasnije i samo sova klepnu negdje krilima i stropošta se. Valjda od prevelikog sjaja obnevidje.

— Vidite, djeco, javi se Vujo. — Ja najvolim ovako noću — kad namirim marvu i večeram — da se prućak-nem pored ovog panja i da buljim sate i sate u one zvijezde i slušam ovaj zov probuđene prirode.

— A razumijete li vi taj zov?

— Dušan gurnu Milu da sad sluša.

A šta pitam. Otkud bi i razumjeli i zar vi možda vjerujete da je to tek onako, da im prođe vrijeme. O varate se lijepi moji. Svaki ovaj glasić znači trzaj jednog stvora da ga se osjeti i čuje da je i on tu — da i on bitiše i da i on ima pravo na život. I šta bi šuma da nije njih?

— II ovaj mjesec? Zar vi mislite da on svijetli samo nama — zato valjda da ja popušim svoju lulu ili vi da ne pojedete s medom i koju pčelu i zar mislite da bi se oni javili u ovolikom broju da nije njega. O djeco moja — da vi vidite kad oluja i nepogoda kakva naide i kad nema njega — kako umuknu. Ni jednoga čuti nije. Pa eto i danas — kad se ono namrgodilo sva je šuma umukla. A slušajte ih sad kako zjaju. — Da mili. — I sad prosudite sami kome svijetli i kakva bi šuma izgledala da nema njih. Vujo malo umuknu — kao da nešto osluškuje i onda nastavi. — Čujete vi ovo:

— Šta to, Vujo, upadoše oba?

— He — preču ih on — nešto tu ipak nije u redu. Kažem ja vama još jedamput — nešto se sprema. — Ja to čutim i predosjećam. — Evo vidite ovdje — pokazuje im prstom na jedan krtinjak. — Ovdje je sve do skora svake večeri — pružala iz ove rupe njiškicu krtica i čekala — da joj dobacim koji zalogajčić — a sad

je nema — a to nešto znači. Slušajte je samo kako ruje — al ne gore — već dolje u zemlju. He — mudra je ona i svojatna. Nas dvoje se slažemo. Pred svaku promjenu vremena ona se ušuti a to mi je najbolji znak — kako se trebam ravnati. — Ja joj se poslije već odužim kojom mrvicom i ona je zadovoljna. — A ja sam opet miran i ne moram se bojati nikakovih iznenađenja. Eto vidite, zar nismo opet na istom? Svaki od tih ma i najsitnijih glasića traži u svojoj ma i najzabitnijoj sredini oduška i...

— Ta prestani već jednom s tim tvojim filozofiranjem — prekinu ga Dušan. — Pričaj nam radije nešto drugo — znaš ono o vilama i onom konju. —

— Ma šta ja kažem. — Vi ne slušate i zar ovo nije isto što i ono — samo što krtica, kad se opet javi, donese ranjavu njuškicu, a konj spletenu grivu — a to je jedno te isto. — Ovdje su imali svoje maslo -- podzemni zlodusi, a tamo kod konja vile. A vide i zlodusi — ni oni se ne javljaju uvijek. — I oni čekaju svoje vrijeme isto kao i sve drugo. Imadu šta više i svoje granice. — Vile se obično pojavljuju u zoru ili podveče, a zlodusi noću i rijetko se desi da koje pređe te granice — ali dogodi se ponekad i to. I zar mislite ono neke godine kad pade u zoru s hrasta da to nije bio zloduh? Zloduh je to bio — kažem ja Vama. Srećom mojom da su pod hrastom bile kupine — inače zlo — a baš toga jutra nisam ni pomislio na njega. — E — kad sam onda ostao živ, bit će me stotinu godina.

A hrast visok, mili Bogo, ne vidiš mu vrha — i rodan — sav ogrontao od žira. I koliko ga je samo napadalo — sva zemlja od njega poprudila.

— Gdje neće da prudi kad ti je vukodlak pomogao — javi se opet Mile.

— Kakvi vukodlak? — izbreknu se Vujo — tresao sam ja njega sam — ali od onoga straha kad sam ga opazio snaga mi se podvostručila.

— A kako si ga opazio?

— Što ga ne bih opazio kad mi je bio pod nogama.
— O — strašan li je, Bogo moj! — A jaderno živinče sve
sopti pod njim. I da je to kakva mrlina — ne bi ništa ni
rekao — već kum Ilije našeg onaj bijelac. A Vi znate
kakvi su konji u Ilije — kao dvije vile.

— Pa ti si, kanda, zadnji put i rekao da je to bila
vila.

— Ma jest — izdaleka mi se pričinla da je vila, ali
čim se više primicao sve me je više popadao strah od te
vile.

Konj podbrusio pete, uzdigao prašinu pa me oči
prevarile.

— A ti si tada, veliš, bio već na hrastu.

-- Da — na hrastu, Mile znaš, na onom krošljanu
pokraj Grede. — Navukao me mali moj Nikola. — Cijelo
Božje jutro — a bila je nedjelja navalio on. — Hajde
Vujo stresi mi onaj hrast — donijet ću ti drugi put kad
dodem punu kesu duhanu. A baš tada duhana nisam imao.
— Hajde — de kad si toliko navro neka ti bude. —
Ja na hrast a on curi Bože — mislio sam sav će se sa-
suti. — Tresem ja tako kad najednom začujem tutanj.
— Glednem, a to Ilijin konj zaukao se preko onog malog
proplančića iza Grede — pa jezdi. Na njemu se skupilo
nešto bijelo — poput vile. Jest vila, sunu mi mozgom.
- - Kad ja nešto — malo bolje zglednuh — a to nije vila
već vukodlak — pravi pravcati vukodlak. Zgurio se na
konjskom hrptu — uhvatio se za grivu — iskesio zube
i ima njušku kao kurjak. U meni nesta sape. — Zatrese
se domala i zemlja i šuma i onaj hrast podamnom —
ja obnevidje i pade. Našao sam se sav izgreben u kupi-
nama pod hrastom. I prvo što mi je upalo u oči kad sam
se nekako iskopeljao odanle, nigdje ni jednog krmčeta
u blizini — sve se razbjeglo. I Niko pobjegao. — Poslije
ga nisam mogao nikad više dovući u blizinu onoga hrasta.
A drugi dan nađen je Ilijin bijelac sav izgrižen i s isple-
tenom grivom na vratu. Pričalo se po selu da su mu je
vile isplele. Kakve vile — kažem ja njima — van ako
se nije kasnije vukodlak pretvorio u vilu.

A i ono noćas s risonjom nije bez vraga.

— Kakvim risonjom? upade Dušan.

— Pa našim risonjom — izlanu Vujo — i odmah se sjeti da se zaletio. Međutim sad svejedno — kazao ne kazao i onako će već sutra znati cijelo selo.

— A šta je bilo s njim?

— Pobjegao, moj Dušane, provalio plot i odmaglio usred noći. Našao ga u branjevini a on se bode s onim garonjom — znaš onim od juče, Mile. Gledam ja to i ne vjerujem svojim rođenim očima. Nikad mi se tako nešto do danas nije tukalo. I da ga ne zovnu u pravi čas zaklao bi bio garonju.

— A gdje je bila ona cura kad su se boli? — pripita Mile.

Ona ga je zapravo i spasila. Dotrčala do mene sva u suzama — s molećim glasom: »Čiko pomози — moj garonja« — dalje nije mogla — zagrcnula se od plača. Ja di teknu što me grlo nosilo: »Oć — ke gare«. On se obazre — poznade mene — drapnu onoga malo rogom i otstupi.

— A zato je danas garonja bio onako išaran! usklikne Mile i pogleda zadivljeno u Vuju. Sav ranjav i same modrice po njemu. Upravo mi ga je bilo žao gledati onakog. I poslije se pomirili i postali najbolji prijatelji.

— Sad pitam ja vas šta je to i šta ga je istjeralo noćas između njegovih goveda i odvelo garonji? — Šta — šta i zar nismo opet tamo gdje smo malo prije bili? Šta je krticu otjeralo u zemlju — šta je Ilijinog konja izranilo — što goni ove male životinjske da se ovako deru i šta je risonji noćas bilo da traži garonju? Sve su to, djeco moja, čudne stvari o kojima se koješta priča i raznosi. — A ja opet velim — sve su to samo predznaci — bilo dobra ili zla — i ništa drugo. Na onom mjestu gdje su našli Ilijinog konja — grad je tog dana pobio sve. Možda je to i slutio — a evo i ova krtica i risonja nikako mi ne idu iz glave. Čuvajte se, mili moji, i upamtite što vam velim. Za ovakovih promjena događaju se uvijek

čudne stvari. To reče i okrenuvši se na drugu stranu s lulom u zubima zahrka.

I Mile je docnije, zadrijemao — jedini Dušan kao da nije mogao da nađe mira. — Iz glave mu nikako nije izlazila Vujina priča i u ušima su mu još uvijek šumile zadnje njegove riječi: »Upamtite djeco — za ovakovih promjena događaju se uvijek čudne stvari«. S kakvim je samo uvjerenjem on to rekao!? — i kako je jako narodno vjerovanje u te mistične sile kojima ne znadu uzroka. — Vile — vukodlaci — zlodusi sve su to samo plodovi njihove mašte koja je kadra da i najneznatniju pojavu preuveliča i potencira do krajnje granice mogućnosti. Ugledao — kaže — Ilijinog bijelca i na njemu nešto bijelo — i pričnilo mu se da je vila. Sad da je taj konj kojim slučajem odjezdio u suprotnom pravcu — ostao bi uvjeren da je to bila zbilja vila. A u stvari šta je bilo? Konj uzdigao prašinu — jureći po rivojtinama i suhim batrljicama — prašina se uzvitlala iznad konja — i sad eto vile. I vila se onda pretvorila u vukodlaka. — Jasno — čim je konj prešao rivojtine i pojavio se na tratini — nestalo prašine a s njom i vile i njemu se onda u onom strahu od nakostrušene grive pričnilo da je vidio vukodlaka. — Sasma razumljivo. — I našli ga — kaže sutradan spletene grive i ranjava. — Shvatljivo. Povlačeći se i jureći bjesomučno kroz gustež — griva mu se ispreplela i zamrsila, a po tijelu ostali tragovi i ogrebotine od šikare. E sad ipak ostaje još neriješeno: zašto je on toga jutra pobjesnio i ostavljajući onog drugog konja samog na paši — uskočio u šumu? — U tom može Vujo imati pravo. Možda je predosjećao nešto — i to nešto uzburnilo u njemu krv — a konj — valjda osjetljiv — dao se u bijeg i podivljao. — Sasma svejedno kuda — glavno da bježi i da u sebi stiša uznemirenu narav. I zar je možda osjećao — skaćući po šipragu kad je ranjavan. Nije. Isto kao ni čovjek — kad ga spopade bijes i krv navre u oči. Ne vidi i ne čuti više ništa. Ubod noža i rana to još više podjaruje u njemu vatru i želju za potpunim uništenjem. I da je naletio u onom uzbuđenju na drvo — srušio bi se ni jeknuo ne bi.

Baš kao čovjek. — Kad se razbjesni ni ne osjeti kad mu netko sjuri nož u meso — doklegod se ne smiri. Dakle mora ipak da postoji nešto i izvan djelokruga našeg — nešto što nam sputava razum i što nas goni pokatkad na takve stvari kakve, inače, ne bi u normalnom stanju učinili. Da li to nešto leži u samim nama ili izvan nas — to je pitanje — ali neosporno je da je jedno s drugim u vezi. Isto kao i s krticom. To joj je jedina obrana da se zavuče što dublje pod zemlju. Sad je li to u njoj samoj ili izvan nje što joj diktira i sili je da to čini pred nevidljivim svojim neprijateljima — ne zna se i koliko god mi nastojali da proniknemo u tajnu toga sve više dolazimo do uvjerenja da u prirodi postoji neka viša sila koja je u najtješnijoj vezi s našom ličnošću, a koju mi ne poznamo.

— Po svoj prilici da je ta sila noćas pobunila i našeg risonju — pa je pobjegao — a sad kako je on našao garonju i s njime se sastao to je druga stvar. Možda ga je slučajno našao a možda i nije — tko bi to znao? Nije isključeno da ga je i uvrijeđeni ponos i njegov instinkt naveo na pravi trag. Dušan se već posve uživio u tu noćasnjju avanturu risonjinu. — Vidio ga je kako najprije provaljuje onaj plot — onda njuška — obzire se lijevo i desno kao da nekog traži — zatim nadire u šumu — lomi — krši — savija mlade hrastiće i čim nailazi na veći otpor biva sve ljući. — I kad mu se na koncu isprečio na tom putu i vinovnik jučerašnje njegove nesreće — pobjesnio je sasvim. Natprirodnom snagom navalio je na njega. — Jasno. Ovaj zatečen i nepripravan morao je podleći. Sad se Dušanu ukazao i lik one djevojke. Sirota. Kako joj je bilo pri duši kad je spazila svoje najbolje marvinče — do malo čas zdravo i lijepo — sad išarano crvenim prugama — iznakaženo i ogrezlo u krvi. Kao da ju je gledao — kad je iskočila pred Vuju sva prestrašena i kriknula: »Čiko pomagaj«. Dalje nije mogla. Uboga mala. I poslije kao da nije ništa ni bilo risonja je prišao garonji — da popravi valjda svoje nedjelo. Možda se i kajao i tko zna kakvi se preokret u njemu zbio. Tako je to i u životu među ljudima. Do juče smrtni neprijatelji a

danas najbolji prijatelji. Jedan je morao da poklekne a drugi iz sućuti i zadovoljene sujete — pružio mu ruku pomirnicu. Jadni garonja — i šta je samo mislila njegova čuvarica u onom času kad je vidjela da će ostati bez njega. Strah — žalost — beznade — ni otkuda pomoći — ni odakle spasa i — odjednom Vujo. Spas — radost — nada i krajnji napor, da vikne jednu jedinu riječ: »Pomoć«. I taj glas mora da je zadro do dna duše Vujine — kad se odlučio da na užtrb svoga vlastitog zadovoljstva — pomogne drugome i da spasi u posljednji čas garonju. Zavidao mu je. — Ta mila djevojka nosit će njegovu sliku dok živi u svom srcu i zašto on kojom srećom nije bio tamo da joj spasi garonju. — Sad tek iznikao je pred njega Vujo u svoj svojoj veličini — s onom čupavom šubom i već poslovičnim gunjcem. Činio mu se kao jedini pokrovitelj i zakupac ove šume. Tu je on bio sve. I spasiatelj i drug i govedar i gospodar i jednom riječju neograničeni njezin vladalac. I sve što se ovde nalazilo kao da je samo radi njega tu, čitava šuma samo da je radi njega — ovo drveće i ove bare i sav živalj šume samo da je radi njega — najzad i ova krtica da je odnekud došla samo radi njega. Šta je on ovdje spram njega? Ništa. — Prvi dan otišao za govedima, pa ih pogubio. A on ih čuva cijeli svoj vijek, pa mu još nikad ni jedno nije uzmanjkalo. S nekim poštovanjem zagleda se u njega. Kako milo i drago staračko lice — a i lula je tu — glavno da je lula a za drugo je lahko. — Je li Vujo?

— Šta ti još ne spavaš? — zijevnu Vujo i rastvori nsvijesno oči. A skoro će zora.

— Kakva zora?

— Hoće — hoće — vidiš onu zvijezdu poniže mjeseca — kad se ona ukaže znak je da će brzo svanuti. Ah — protegnu se Vujo i dodade: »Da znaš kako sam noćas lijepo sanjao. — Znaš onu moju zekulju — što je lani prodadoste — žao mi je kad god se sjetim na nju. Dobra je to bila krava — pogotovo kad se oteli. Sačuvaj Bože da bi joj tko uzeo tele. Nema toga. Ni vuk joj nije smio ništa. Neke godine kad se ona vodurina razlila —

a ona steona — pa se negdje izgubila. — I šta misliš gdje sam je našao? — Kod onih topola u Duranovcima. Tri dana sam je tražio — a nje nema. Već sam se uplašio da se nije udavila onako teška — a voda poplavila svu šumu. Tek treći dan uveče nađoh je sirotu gladnu i prozeblu i do nje telce. Svud oko nje voda a ona se popela na neki breščić — okrenula glavu hrastu i stoji. Ojd — ze-ku-lja — ojd — ojd — zovnu je ja još izdaleka. — Ona se ne odziva. Ja poteci da vidim šta joj je — kad tamo — imao sam šta i vidjeti. Jadnica braneći svoje tele pribola uz hrast vuka i samo dahće — a on već mrtav. I jedva je otrkljapi od njega — mislila valjda da je još živ. E nema takve krave više« — htjede još nešto da rekne — al san ga prevlada i on zaklopi ponovno oči.

DIMITRIJE PANTELIC

OSVETA PRIRODE

II

Sutradan kad je Dušan ustao, nije našao više ni Vuje ni Mile. — Otišli, a njega nisu ni probudili. Pustili ga, valjda, da se ispava. Pa dobro. — Neće mu barem stajati na putu — i može po miloj volji da nastavi sa svojim opažanjima i upoznavanjem šumskog života. Stvorio je odmah cio plan kud će sve da ide. Ipak najvažnija mu je tačka bila Obreška — jedna velika i zapuštena močvara koja je zatvarala šumu sa strane livada i u kojoj su stanovali najinteresantniji stanovnici šume. — Bila su to jata divljih gusaka, pataka, šljuka, brljaka i ostalih vodenih ptica — i čopori raznih sisavaca. Bilo je tu dabrova, vidri — riba i svih mogućih vrsti gmazova. Život je tu vrio od jutra do mraka i bilo je najpoželjnije mjesto sviju posjetioca šume. Samo kako da je nađe — stade Dušan da razmišlja — popevši se na neku malu uzvisinu, odakle je imao najbolji pregled. — Da tu je i onaj prosjek — i Dušan se sjeti odmah Vuje kad mu je jednom tumačio popreki put do Obreške. Kad svrši prosjek treba da ide na desno, sve do nekog kolnika, a odatle ima puteljak, koji se kod Bijele klade razdvaja u dva smjera. Jedan vodi dublje u šumu, a drugi Obreškoj. On mora početi onim drugim a poznat će ga po tom što je bolje utaban nego prvi. I Dušan pade. Idući tako — pade mu na um da je u blizini i onaj mravinjak koga je neki dan pronašao i oko koga se vodila žestoka borba dviju vrsti mravi. — Jedni mali, sitni i nekako crni bili su napadači a drugi crljeni i veliki bili su taj put u posjedu toga mravinjaka. Gomile mrtvih s jedne i s druge strane zatekao je on ali pored svega toga bitka nije prestajala.

Tek pred noć su obustavili borbu — valjda da je sutra nastave još žešće. Pokućili su onda mrtve i odvukli ih svaki na svoju stranu. Dalje ih nije mogao pratiti. Bilo se već smrklo. — I sad ga je zanimalo da vidi, jesu li već dokrajčili borbu i s kakovim uspjehom.

Ali kako se iznenadio kad ih je našao u jarčiću nedaleko mravinjaka u najvećem radu, a ne u borbi kako je on mislio. Jedni su prestizali druge i u dugačkoj koloni noseći svaki malo breme vraćali se mravinjaku. I sve crni. — Šta je ovo začudi se Dušan i uspori hod. Ali brzo mu se sve objasnilo. Idući za njima čim se više približavao mravinjaku sve očiglednija mu je bila tragedija crvenih mrava. Morala je to biti ogorčena borba, jer još i sad poznavali su se njeni tragovi. — Čitava groblja mrtvih crvenih lješinica uzdizala su se iz trave. A u mravinjaku sve je vrelo — gradili su ga iznova, jer je bio porušen. Dušan je s udivljenjem promatrao crne patuljke kojima je uspjelo, da nezaštićeni u otvorenoj bici, svladaju onako moćnog i zaštićenog protivnika. I sad mjesto da se odmore na lovorikama ovako slavne pobjede — nastavljaju radom istom istrajnošću kao prije borbu. Koliko izdržljivosti i žilavosti u tih malih i nezalih stvorova i koliko bi mogao od njih da nauči i sam čovjek.

Dugo još ostao je zadubljen nad mravinjakom, i na odlasku ponio je sa sobom najljepšu sliku i bio obogaćen jednim novim saznanjem koje je sačuvao kao trajnu uspomenu na ovu divlju šumu za cio život.

Malo zatim morao je opet da stane. Opazio je bio na jednom brežuljku divnu mladu srnu i svaki ma i najmanji pokret — poplašio bi je. A on to nije htio, jer je bila i previše dražesna u onoj plašljivoj pozi. — Zadržala bi od najmanjeg šušnja i kao da je ćutila i iste titraje zraka. Kolika razlika između nje i onih mravi i kako joj je bio dragocjen njezin život. — Oni su tamo umirali u hrpama i nisu prezali ni pred kakvom opasnosti a ova bi pobjegla da sam pred nju iskoči kakva žaba. I zbilja — nije iskočila žaba al jest zec i to je bilo dovoljno i jednom i drugom da u divljem skoku iščeznu

svaki na svoju stranu. »Tko je, Bože, plašljiviji srna ili zec i šta bi od njih bilo da su onako otvoreno izvrgnuti udaru svega kao oni mravi?« — Da — šta bi bilo ponovi Dušan i pođe dalje. Dođe i do onog kolnika i sad je trebalo da pronade još i onu utabanu stazu. — Ali kako? Jedna kao i druga, samo što je jedna bila nešto šira a druga uža. On se odluči onom širom. Ali čim je zalazio dalje — šuma je bivala sve gušća i neprohodnija. Šta je to? A držao je da je već skoro kod Rastače. — Da mu je barem otkriti kakvu čistinu ili kakvi proplančić — mogao bi se po suncu orijentirati — ali ovako — ne vidi ni njega. Sigurno je izabrao onaj krivi put. Šta da radi? Da se vrati ili da nastavi ovim — pa kud izašao. Nije imao volje da se vraća, a u jednu ruku privlačila ga je i ova divljina. — Izgubio je već bio i onu stazu i batrgao nasumce. — Divlja loza i razne druge povijuše zatvarale su mu sve više put i svaki čas bi nabasao na koju zmiiju. — Čulo se samo psikanje. Odkud ovolike — čudio se on — nemogući da rastumači tu pojavu. Kao da se cijela šuma sabrala. Ovde nije po svoj prilici već odavno kročila ljudska noga. Ne — ne, neće dalje — gadile su mu se onolike — više nego što ih se bojao. Bile su to sve same bjelouške — posve bezopasna i bezazlena stvočenja — i više su se one plašile njega nego on njih. — Ali odkud, odkud ovolike i pogled mu pade na neku staru divljaku. Protrnu. Divljaku opasale zmiije. — Obavile i stablo i grane i lišće, sva pocrnila od njih. Šta je to? Šta rade ovde tolike zmiije? Nikad ih do sad nije vidio ovoliko skupa. — I još dolaze. Popade ga neki neodređeni nemir i da ih dalje ne gleda naže natrag. Ali sad više nije mogao da nađe ni onog puteljka, kojim je došao. — Znoj ga obli i misao da je možda zabludio u ovoj divljini oduzme mu sav razbor. Ludo — bezglavo i što su ga noge nosile pejurili šumom — bez cilja — bez određenog smjera samo da izmakne što prije između zmiija. Pod nogama mu nešto pisnu. Pogleda — zmiija. Potrči još većma i sad uopće nije više znao kud bježi. — Oštre bodljike trnja zabadale su mu se u meso, a tanke mladice šibale ga po

licu i po rukama. Još malo i snaga će ga izdati. A onda — šta će onda? — Neizvjesnost i strah obuzme ga sasvim — više nije pravo raspoznavao ni šume ni drveća. — Ona debla počela su se vrtiti — šuma talasati. — Jedan glog zareže mu se u ruku; krv. Pred očima svjetlaci — onda mrak — štopot, nesvjest i san. — Tišina — mir. — Spava on i sanja — sanja — Bože — cijelu vječnost. Doline — šume — livade i polja i jedan pas juri prema njemu.

— Au-au-au — začuje on.

Hoće da se odazove — ne može.

— Au-au-au — začuje opet.

On se budi.

— Au-au-au — on protare oči i progleda. — Gdje je on to? Gdje je pas?

— Au-au-au — i on oćuti na svom uhu nećiju njušku. Obazre se i val miline prostruji njegovim tijelom. »O gare moj! — uskliknu on i htjede da ga zagrli — al ovoga je već bilo nestalo. U isti tren sjeti se svega što je s njim bilo i uplašen da ga sasma ne napusti i ne ostane opet sam on skoči. Gdje je garov? Gdje je njegov spasiatelj — traži on njega i lice mu se najednom razvedri. Par koračaja od njega stajali su nasuprot jedno drugome garov i zmija. Pošla valjda prema njemu a on joj brani. — Spazivši je — Dušan se sjeti svih zmija što ih je danas vidio. Bijes ga ponovo spopade i pograbivši Vujinu sjekiru praćikne se oštrimice na zmiyu. — Glava frnu tamo negdje u šiprag a tijelo se zgrči i savi. Gotova — jeknu Dušan i kao da mu neka mora spade s duše. Pograbi zatim garova i primivši mu onu kuštravu glavu među ruke promuca: »O moj gare koja te je sreća nanijela i šta si tražio ovdje kad si me našao. Budi od sad moj i samo moj — i nikad me više nemoj ostavljati«.

U znak pristajanja garov mahnu repom i prijateljstvo je bilo zapečaćeno.

I zbilja, uveče kad su sjedili opet pred kolibom, garov je zauzimao počasno mjesto — s desne strane uz svog mladog gospodara. Ispružen pored njega i strižući

ušima mudro je hvatao riječi i pratio razgovor te večeri — ne obazirući se puno na Vujine psovke.

»Ubit ću ga — bogorodao je Vujo — i šta mu je baš danas došlo da me ostavi usred najvećeg štrklja. A i Ti, Mile, zar ti nije bilo čerane dosta kad si bio mladi — već i sad tražiš nešto. Dereš ovo trulja na sebi a znaš kakvi ti je ćaća. Umlatio bi te da te vidi ovakog. Nijesi ti više dijete već cijeli klinčov i nije te lijepo ni videti ovolikog da se natežeš i kradeš Bogu dane s onim balavanderima. Okander se ti njih ako misliš sebi dobro i izbij si iz glave te dječje šauleštine. Prihvati se radije nečeg pametnijeg — i ozbiljnijeg«. — Zastade Vujo malo da si napuni lulu i osmotri valjda učinak svojih riječi.

Mile posramljen upro pogled u zemlju, pa šuti — ne smije ni da se javi. — A i Dušan se poveo za njim — uvukao se u se i misli. To i njega ide i naopako da sazna šta je i s njim danas bilo — iskočio bi iz kože. Već ga je gledao kako mlatara onim svojim rašljastim rukama i viče: »Ti ovaki — ti onaki — i nijesam li ti već stotinu puta kazao da ne ideš sam u šumu. I ako već nemaš nikoga uzmi sa sobom garova pa s njim hajde. Nedaj Bože da dočuje djed da smo te pustili samog onamo. — Iz puške bi nas pobio. I kud si baš tukao među zmije. — Ja se skanjujem da idem tamo a vidiš ti njega. Zar ti nemaš svoju knjigu — pa lijepo, sjedi, i čitaj a ne da se bez sile pentraš po gušti. Kao lud.«

I Dušan je već hvalio Bogu da ne zna gdje je bio. Jedini živi svjedok bio je garov — a on ga ne će odati. Zadovoljan i umiren pratio je dalje tok Vujine besjede.

— Da — nečeg pametnijeg i nečeg od čeg ćeš imati nekakove hasne — nastavi Vujo pogladivši otromboljene brčine i okrećući se opet njima dvojici. — Jest mili. — I ne govorim ja to radi sebe — nego radi Vas i Vašega dobra. Šta ja? Ja sam već jednom nogom u grobu — još koji dan i zbogom. — Ali Vi. — Vi ste mladi i pred Vama je još cio život — pa bi htio da ste bolji, a ne gori. Ili možda držite da Vam to govrim zato što Vas mrzim. — Varate se dragi — ne mrzim ja Vas ni Tebe Mile — već

Vas volim jer ste moji. I tko Vas je prvi poveo za ruku ako ne ja. Da — tko? — i tko vam je prvi donio u proljeće pticu — sviralu — tko Vam je prvi ubrao jagodu — tko Vas je prvi uspužvao na drvo i tko Vas je prvi, kad ste već uhvatili nešto snage popeo na konja — ako ne ja? Ja — ja — djeco moja — ja sam to bio i to mi je bila jedina briga da Vas podignem na noge i da budete, danas, sutra, ljudi. A poslije kad ste malo porasli i progovorili — tražili ste me i sami — i pitali svaki dan za mene: »Mama — kad će Vujo doći? — Gdje je Vujo? Šta radi Vujo? — A ja sam, lutajući šumom, mislio na Vas — čim da Vas obradujem — čim da Vas iznenadim i zadužim? I kad bi se po koji put zaletio u selo — objesili ste mi se o ruke mucajući: »Šta si meni donio Vujo? — a šta meni? — priskočio bi drugi«. Jesi li mi donio onog kosa što ti je zadnji put pobjegao? — A meni zeca? — Ja sam Vam morao donijeti i kosa i zeca pa makar ga tražio po svim šumama. I onda ste me napopali: »A gdje si ga našao? Je li spavao ili si ga zatekao budna? — A kosa? — Je li bio u gnijezdu, ili si ga ulovio u šumi? Povedi i mene sutra u šum i mene i mene.« I dok god Vam ne bih obećao da ću Vas povesti kad drugi put dođem ne bi se primirili. Istom kad smo utvrdili i vrijeme i dan zapljeskali bi ručicama i zagrlili me. — Tako nam je vrijeme prolazilo. — A vi ste rasli i danas ste, ne ću da kažem, ljudi al momci. Niste više ona balava djeca — već pravi momci. I sad treba zaboraviti na kojekakve budaleštine i na ono što je bilo. Ja se s Vama gdje god dođem ponosim i dičim i uvijek kažem: »Moj Dušan ovaki — Moj Mile onaki — A Vi meni zar da ovako vraćate. — Ne — ne dragi moji — nemojte tako — nisam ja to od vas zaslužio.«

— Nećemo Vujo — dočekaše oba u jedan glas požalivši već što su učinili: Mile što ga je ostavio, a Dušan što ga nije slušao. — Zarekoše se u sebi da će to i popraviti. Mile — kad prvi put otide u selo, da će mu donijeti pun torbak duhana — a Dušan, da će mu kupiti najljepšu kandžiju što je nade.

— Tako i treba i da Vam ne duljim više — pamet u glavu i ovo nek Vam bude zadnje od mene. Ja vam više neću ništa ni govoriti ni savjetovati a Vi radite što znate. A ti Mile kad dospiješ prikрпи ovo prnja po sebi — sramota je da ovako hodaš — ili još bolje ostavi mi jednom taj kaputić — pa ću ga dati — znaš onoj maloj — Ona je vrijedna i pametna djevojka pa će ti ga za moju volju sašiti. Danas je istina nije bilo, al doći će možda sutra. Ove vršidbe, pa dijete valjda, ostalo kod kuće da pomogne svojim.

— A i garonja je još ovdje je li? — i uvijek je s rijnom kao dva pobratima. — Pa i jesu pobratimi. — Pobratili se na megdanu, i kud ćeš većeg bratimstva. Danas mu je već bolje. A bilo bi mi bogami žao da mu se što dogodilo — već radi one kukavice. Dijete nije ništa krivo — al ćaća joj nebi vjerovao. I čudno — kad god se sjetim na nju podide me neka milina — blagost — šta li? Kao da je moja. A nisam je nikad ni vidio do tad. — Kako je to? — A ima ih opet čim ih dulje gledaš — sve više te odbija nešto od njih. Tu nema dragosti niti bratstva. Čuvajte se ovakih ako ih kad sretnete u životu. Jednom sam naišao na takog i Bože me oslobodi da ga ikad više sretnem. Oni nose nesreću i još isti dan ujela mi zmija najboljeg vola. Jedva je ostao živ. A čovjek — eto kao i drugi — samo — nešto te odbija od njega. Neznam ni sam šta. Malo nisko čelo — šta li — i pogled nekako plašljiv — sve bježi od čovjeka. Takog se eto — bojte i obidite ga dan hoda ako vam se negdje ispriječi na putu. Jest, mili, i sjetite se starog Vuje — da vam je on to rekao.

— A šta si mi se ti tako snuždio? — okrene se na jednom Vujo Mili. Nemoj, ti to tako ozbiljno uzeti! Nisam ja tebe htio uvrijediti — samo eto — učim te. Daj — daj, rastresi se i donesi mi radije onu vedricu — da i ja malo čalabrknem iz nje i da vidim šta je unutra. Tako — tako — golube — i ogrlivši svoje mlade prijatelje stari Vujadin nadvirir se nad vedricu da se i sam uvjeri o slasti ovogodišnjeg meda.

Dušan i Mile opet se razveseliše — obveseli se i Vujo kad spazi u njoj povelik komad sati — jedini garov kao da se ne obveseli da netko tura prije njega svoj nos u ovako jedno poželjno mjesto.

Iz osvete valjda drugo jutro probudio ih je još za mraka. Nadigao se bio za sovom, koja se omakla s hrasta i sa štropotom pala na zemlju. To joj je bio i posljednji put, jer je domala kreštalala u zubima ozlojeđenog garova. Prvi se digao Vujo i potekao da je spasi — ali nažalost bilo je već kasno. Sova se već bila oprostila s ovim svijetom — a garov je, uočivši Vuju, podvio rep i pobjegao. Žao je bilo Vuji te sove. Bio se već priučio na nju. Ona mu je u ovoj samoći svojim kriještanjem kratila večerom vrijeme. I kad bi ga koji put zaboravila — zvjernjao bi po svim granama okolnog drveća da je pronađe. A sad je nema i neće se nikad više javiti.

U tim mislima zateče ga i Dušan. »Šta je to bilo s našim garovom?«

Krepao da Bog da. — odbrusi ljutito Vujo.

— Zašto, Vujo?

— Ne pitaj. — Popeo mi se već navrh glave u zadnje vrijeme. Kao da je poludio. — Ni nalik na onog negdašnjeg garova. Neće da sluša i moraš ga moliti da ide s tobom i da ti vrati koje goveće. Prekjuče odletio za nekom kujom — ni vratio se toga dana nije — juče me ostavio usred šume u najvećoj potjeri — a danas opet ovo. Sad reci po duši šta je drugo zavrijedio nego da ga ubijem. Šta će mi takav.

Au — au — ozva se garov — i spazivši Dušana — poleti k njemu — ni ne obazrijevši se na Vuju.

Vujo kad ga vidje — u njemu prekipi. Mahnu ljutito držalicom — nešto opsova i pobježe.

Gledajući za njim Dušan nije mogao da vjeruje da je to onaj isti Vujo što je sinoć s njima čistio vedricu i do kasno u noć veselo ćaskao.

Pusti ga Dušane — javi se sad i Mile koji se cijelo to vrijeme držao postrance i nije htio da ulazi u ovaj

spor Vuje i garova. »Vidiš kakav je — a ti znaš da s njim nije za izdržati kad je takav. Neka ga malo — nek se oduva. Povratiti će se on već. — Poznam ja njega. Do večeri a možda i prije zaboravit će da je uopće šta i bilo i prvi će pružiti ruku garovu. Eno gledaj molim te kako purli ono goveda kao da su mu i ona kriva. — A za jedan sat salijetat će oko njih kao lud. — Pazi — pazi — ostavio i one moje dvije nesreće i nije ih htio da uzme sa sobom.«

— Ništa zato, Mile, Možemo mi i bez njega, obastajati jedan dan. Otjerat ćemo jednostavno krave na onu naplavu pored rijeke — tamo ima za njih dobre paše — a mi ćemo se pokraj njih kupati. — Je li tako — I bit će nam ljepše nego s Vujom.

— Tako je, tako — povladi mu repom i garov — i kao da je prozreo namjeru njihovu poskoči odmah napred.

I sad da ste pratili ovu šarenu družbu od srca bi se nasmijali. Garov kao stručnjak i dobar poznavaoč šume išao je naprijed, — krave za njim a Dušan i Mile za kravama.

Au — au — mu — mu — korak po korak — i ukaza se i naplava.

Tko da opiše osjećaj ove dvojice kad su još iz daleka u jutarnjem rumenilu nazreli rijeku. Blistala se poput srebra i vijugala poput fantoma između onih ubavih dolina — rodni polja — mirisnih i cvjetnih livada i pašnjaka.

— Rijeka! — ote im se usklik. Istrže im ga iz grudi čuvstvo da su već blizu svome cilju i da neće proći dugo i oni će se naći u njenom zagrljaju.

Krave nehajno mahnuše glavama shvativši da se to njih ne tiče i spazivši dobru travu, prionuše odmah pasti. A Dušan i Mile dadoše se u divlji trkanj.

— Skok — pljusak i jedno vruće tijelo željno da se rashladi, primila je u svoj naručaj rijeka. Još jedan pljusak i još jedan zagrljaj i na obali ostade još samo garov. Kao da se skanjivao i dvoumio u idrživost te

blistave mase. Ali ne za dugo. Ugledavši svoga gospodara gdje lamata po njoj rukama — uvidje brzo da je i njemu tamo mjesto i bez predomišljanja skoči za njim.

Dušan zagnjuri — i na istom mjestu zagnjuri i garov. Traži ga pod vodom. — Nema ga. — Izroni — Nema ga — Au — au — zove ga, njuška zrak i kruži očima na sve strane. Nema ga pa nema. I kao da je htio još jedamput da ga potraži pod vodom — zaroni ponovo. — Opet ga nema. — Izroni i zdvojna pogleda okrene se Mili — kao da hoće i njega da upita za svog prijatelja.

I Mili već dođe žao — i da ga upozori na Dušana koji je već bio na skeli — zaroni da nađe kakvi kamenčić i da ga baci tamo. Ali zakasnio je. Kad je izašao napolje — garov je već jurio punom parom prema Dušanu. — Nije ga zbunio ni onaj kamen što ga je za njim bacio — i što bi okom zgleđnuo bio je na skeli.

Au, au — oglasi se on sav izvan sebe i nije dospio ni vodu da strese — već su mu cape bile na Dušanu.

Mile se čudom čudio toj nijemoj životinji i ovalikoj privrženosti prema čovjeku. — Kao da ga, Bog zna, od kada nije vidio. — A sad su se rastali.

Požuri se i sam da bude dionikom te sreće i da pozdravi njihovog skelara Marka.

Stari Marko primio ih je nekako podozrivo zaželivši im dobrodošlicu svojim posebnim dialektom.

— K-k-oli-k-ko V-Vas j-j-oš im-m-a? M-m-islio s-sam d-da s-ste s-samo V-vas dvoj-jica — a k-kad t-tamo pov-veli još-š jed-dnog-ga. Š-š-ta će V-v-am o-o-on?

— Muči Marko — odvrati mu Dušan. Treba i on — znaš radi veće sigurnosti — dobro je imati uza se ovako vjernu i mučaljivu živinu. Jesi ga vidio samo kako je ronio za mnom? Skoro se siromah udavio.

— P-p-a š-šta b-bi-b-ilo d-d-da s-se ud-davio. J-jedan p-pas m-m-manje ili v-više. S-sasma s-vejed-dno. Ima ih i on-nako p-previš-še, — a n-nikak-k-ve k-koris-sti od-d-njih.

— Što veliš? — otrese se na njega Dušan namignuvši obješenjački na Milu. Moj garov da se udavio? Znaš šta bi bilo? Prodrma ga Dušan. Pustili bi skelu s tobom niz rijeku i morao bi tako dugo tragati za njim dok god ga nebi našao.

— P-p-a z-zar vi o-onda m-mislite d-da s-sam j-ja za to t-tu, da p-prevaž-žam t-tudu p-paščad?

— Ni riječi više! — Kakvu paščad!? Zar nije on isto kao i Ti i ja i svaki drugi čovjek? Više da mi nisi ništa za njegov rekao jer onda se čuvaj. Nije to pas kao drugi — i treba s njim da postupaš isto kao i s nama. Jesi čuo.

— D-d-dobro d-dobro D-Dušane.

— A sad, idi, pa nam otkopčaj onaj čamac — donijet ćemo ti drugi put, kad dođemo, rakijske — znaš one što si je zadnji put pio.

Čim je spomenuo rakijske — usne se Markove razvučke i lice mu poprimi pokorni izraz — kao da bi htjelo reći — zahtijevajte od mene šta god hoćete — samo mi donesite rakijske.

— Vidiš, Mile, kakav ti je on — dodade Dušan kad je ovaj otišao. — Sve bi ti učinio za pljosku rakijske. Inače s njim nije ništa za početi. Nepovjerljiv je do skrajnosti, a što je najgore — savršeno je mutav. A — eto — kažu da mu je otac bio potpuno zdrav, samo velika pijanica. Pa radi toga valjda i jest takav što mu je otac bio pijanica i kud će jabuka od stabla. — Jadnik! — Naslijedio sve njegove osobine i za rakijskom bi skočio u vatru. Gledaj ga samo kako grebe. — No — šta sam ti kazao. — Evo ga već natrag. Tako treba povelati mu Dušan kad je ovaj došao. I nemoj više da se praviš ludim. Znaš ti i bolji biti — samo kad hoćeš. — Je li? A šta je s veslima? Ha — eno ih. Dobro Marko — sad možeš ići i, skočivši s Milom u čamac, zavesla preko rijeke.

— A gdje je zbilja naš garov? — osjeti se Mile kad su bili već nasred rijeke. Pa mi smo na njega sasvim zaboravili.

— Bogami i jesmo — dočeka Dušan, i obazre se prema skeli.

— Šta je ono? — ne može dalje ni da reče — zagrcnu od smijeha.

— Koje? — Koje? — zagrcnu za njim i Mile.

— Gle! — gle! I cijela rijeka i svi oni koji su taj put bili u blizini — prasnuše najednom u glasan smijeh — spazivši Marka gdje prevaža u skeli samoga garova. To je bilo previše i za one najhladnije a pogotovo za seosku mladariju — spremnu u svako doba na šale i lakrdije. — Nasta graja — vika — vrisak — smijeh i sa sviju strana začuše se povici na račun jadnog Marka.

— Marko šta ćeš dobiti od garova? dovikivali su jedni. — Pazi da ti ne pobjegne kad ga prevezeš i ne plati — dobacivali su drugi — i da ti se skela ne zatopi — a ona dvojica u čamcu povaljali se već od smijeha. Mile zagrcnuo pa nemože ni da predahne. — Poispadala im i vesla, a čamac, nošen strujom, sam od sebe išao je kraju. Za čas se skupilo cijelo selo da vidi to nevideno čudo: Marka gdje prevaža u skeli garova.

Au-au — oglasi se garov kad su već bili blizu kraju i valjda mu se učinilo i samo preduga vožnja — uščulaši uši i prije nego što je skela stala, skoči na obalu.

— Pobježe ti garov! — dreknuše svi u jedan glas. — Jesmo li ti kazali da paziš na njega!

— Ali Marko kao da se to sve skupa njega ne tiče — kad vidje da je garov prešao — okrenu istim mirom kojim je i došao skelu natrag.

— Stani Marko — zagrajaše oni s obale.

— Prevezi i mog podrugnu mu se jedan.

Sad više nisu mogli ni oni stariji da izdrže — već svi i starci i djeca i ljudi i žene — da pomru od smijeha. Mili već suze navrle na oči a i Dušan se hvatao za trbuh.

Samo garov — zadržao je svoje dostojanstvo valjda zato što mu je uspjelo da pređe suh preko rijeke i što nije morao opet da roni za Dušanom.

— O, vidiš ti toga posla komentirali su poslije ljudi. Napio se — da šta nego napio — pa mu se pričinilo od paščeta da je čovjek.

— Nije to, nego može biti da je pas na njega lanuo a on razumio da vozi, — pa pustio skelu.

— Neće biti ni to i prije će biti da je on u garovu prepoznao starog svog pajdaša — pa ko veli — videći ga onako samohranog — hajde da uhvati duši mjesto i da ga preveze.

— Može biti i to — pretstavi se opet jedan — ali ja držim najprije će biti da se Marko njemu negdje zamjerio pa da to popravi primio ga na skelu.

Obalom zaori ponovni smijeh i nije prestao dog god im se nije izgubio s vida Marko.

— Hajde Mile da vozimo — javi se napokon i Dušan, opazivši da je i sam u svojim kratkim gaćicama predmetom njihove pažnje.

A tako je i bilo i čim se pomolio iz čamca nastalo je pogovaranje.

— Kako može ovaki — kako može onaki. — Starci su sablažnjivo kimali glavama a djevojke koliko i nebi — morale su pod pritiskom starijih da popuste i povuku se u kuće. Ipak iz prikrajka čeznutljivo su pogledale na lijepog i pristaog madića preplanulog od sunca ne mareći za opomene starijih.

Šta veliš na to sve? — pitao je Dušan Milu, kad su već podmakli daleko od sela. — Zgodan slučaj — zar ne? I kako se samo držao lopov nijedan. A Marko kao da ima u korabu generala. — Siromah. — Pored svega toga što je onako mucav i nedotupovan ipak ima i dobro srce. Samo neće nitko da ga shvati i šta je komu stalo do starog bokca. Propao — ostao. A da si ga vidio neki dan kad sam mu donio rakije! — Gledi i gledi u mene kao da ne vjeruje da se i njega netko sjetio i tek kad je ugledao pljosku — pokrenuo se i promućao — živ i zdrav ti meni bio sinko i Bog ti za to platio!

— Nije on loš čovjek — ali eto — nema pameti kao ni malo dijete. Jesi li ga vidio samo kako je jutros počeo — a kako je svršio? Tako on uvijek i treba dugo vremena dok se na nekog priuči.

A trebalo je i njima vremena da pokupe sve one dojmove, što im je pružila rijeka. Čamac je klizio po glatkoj površini vode i otkrivao im svaki čas nešto novo. Sad su već bili u području sidri. Čamac o nešto zape i stade. Pogledaše. Sidra. Ogromna sidra ispružila se pod njima i zaprečila im prolaz.

— Pazi, molim te, što je velika! — uskliknu Dušan — naže se preko čamca u vodu. I bujna, sva obrasla i iščickana malim zelenim zvjezdicama svih mogućih oblika. A gledaj šta je oko nje. Život. Svijet sam za sebe. Sve vrvi i stotine i stotine — sitnih i neuglednih pužića i školjki živi onde. Eno i jednog kamenjara stisnuo se uz kamen pa se ni ne rasaznaje. Okolo male ribice al nasmiju blizu. — One valjda ne spadaju ovamo. A sidra kao kakva tvrđava uzdizala se pred njima. Potsjećala ga je na onaj mravinjak što ga je jučer vidio. Koliko sličnosti. I ovo je isto kao i ono — carstvo za sebe — samo još i veće i raznoličnije nego mravinjak. Tamo živi jedna vrst i, sačuvaj Bože, da im se još tko približi a ovdje ih ima bezbroj — i začudo slažu se. I Dušan se bio tako zanio svojim promatranjem da nije ni čuo lavež garova i ponovni smijeh Milin. Tek kad ga je ovaj malo gurnuo — ogleđao se.

Što hoćeš? — otrese se on na njega.

— Pst — pst umirivao ga je Mile, pokazujući prstom na garova. Primjetio je naime ovoga kako se ogleđao u vodi.

I zbilja garov — kako se i sam dao na proučavanje sidre i zagledao u vodu — opazio je sebe u njoj — a pošto sebe nije još nikad vidio — pomislio je da je to drugi pas — i au — au na njega. Au — au i onaj iz vode na njega — i au — au, au — au, dok se na koncu nije našao u vodi.

Dušana popade isto smijeh i da unese još više živosti, povede se i sam za garovom. Za njim skoči i Mile. Pljusak, poklik, smijeh i radost i tri vesela druga zaplivaše opet rijekom.

Ali nisu trebali ni plivati — voda ih je sama nosila i donijela sve do onog mjesta gdje su jutros unišli.

— Šta ćemo sad, Mile, javi se Dušan pustivši čamac niz obalu. Znao je da će ga voda i onako odnijeti na skelu Marku.

— Ja idem da napojim krave i da nabere negdje pečenika, a Vas dvojica možete dotle da naložite vatru i spremite nešto za užinu. — Kasno je već — vidite gdje je sunce — a jam gladan.

Užina im je brzo protekla i garov se snebio kad je vidio i posljednji zalogaj kako je iščezao u Milinim ustima. Preostali su još pečenci na kojima im ovaj nije zavidio. Prepustio ih je rado njima a sam se odšunjao da nađe za sebe, po mogućnosti, nešto bolje. I imao je sreću, jer odmah zatim začule se hrskanje kostiju valjda nekog davno već preminulog stanovnika ove šume.

A i ovoj dvojici dotužila je brzo sjednica. S jedne strane vatra, a s druge strane užarena ona masa na nebu otjerala ih je prije reda u vodu — i nisu više iz nje ni izlazili toga dana. Tek iza počinka sunca pomišljajući da ne mogu valjda ovdje i noćiti — sjetili su se kolibe i Vuje. Kako će ih samo dočekati? Šta će im reći? Imali su ipak malo treme pred ponovnim susretajem s njime. I isti garov — kao da je i on predosjećao skori povratak — zrakao je počesto prema šumi — i kao da se i sam neće pribojavao. — Svu trojicu kao da je neka mora pritiskivala. — Nije ih osobito veselio povratak. — A kako bi se nesretnici iznenadili da su toga časa mogli da zavire u dušu Vujinu.

III

Vujo siromah tek što je zamakao juteos u šumu — veš se pokajao. Kako bi ja to učinio — moga garova — zar radi one vještice što mi neda svu noć mira — da utučem. Nemaj ti brige prijatelju moj i nek te nije strah od Vuje. Koliko sam puta i sam htio da puknem u nju. Dojadila mi već. Svaku božju noć — kva — kva — i neće da prestane. Šta ću snjom, mili Bogo, razbijao sam si često glavu o tom. A sad si me riješio brige i oslobodio bijede. Dobro si uradio. Uštedio si mi barem jedan naboj. Šteta je na onakoga gada trošiti barut«.

Nego ipak mu je bilo nekako čudno pri pomisli na garova. I ono jutros, i jučer i već nekoliko dana opaža na njemu neku promjenu. Kao da se tuđi od njega — i sve više pribija uz Dušana. — A on ga je zapravo i othranio i spasio od očite smrti. Našao ga nejaka još kao štene u Obreškoj — gdje ga je netko bacio u onu muljargu. Isplivao jadnik do kraja a dalje nije mogao. I onda je on naišao i izvadio ga. Ražalilo mu se gledajući ga onakog malicnog kako se koprcu u vodi i muči da izađe napolje. — Metnuo ga tada na sunce i kad se osušio uzeo ga sa sobom. Otada je pazio na njega kao na dijete i da mu nadoknadi mater davao mu je ispod krave još toplo mlijeko. I najzad kad je malo ojačao, dijelio je s njime sve što je imao.

A bio je tako dobar i privržen kad je bio manji — uvijek za petama. — Išao je s njim za govedima i bio mu

desna ruka. Nije te volovodnice bile koju nebi on zaustavio. Objesio bi se jednostavno volu o vrat i vo bi morao da stane.

A šta mu je sad. Ostavio ga baš kod one divljake, gdje mu je neke godine onaj gmizavac nagrdio vola. A tamo ih ima, puna šuma. A opet ima i paše. Ne bi on ni išao tamo da mu nije radi paše. — Sama pirika i djetelina. Goveda sve guljače.

A šta ima ovdje. Ništa. Trava popašena, ugažena i čovjeku dođe mučno gledajući ih kako su muvaju gladni po gušti. — A mora ovamo. Kud će drugamo. Livade potavljene i zabranjene — strništa zatvorena a kuruzovina još daleko. Kuruzi istom pečenici. — Onda opet i ova suša. Nigdje vode nego u Obreškoj i sva sela navalila onamo. I zbilja čim je dalje išao — sve više ih je bilo. Tu su bili i govedari i svinjari i konjušari i sve seto sjatilo na ovom komadičku zemlje da nekako prežive dok se ne otvore polja. Sva je šuma ječala od raznih glasova, volujske rike, bleke, dreke, njiska mukanja roktanja, gakanja, a sve to opet — nadvisivali su glasovi obijesnih i pustopašnih čobana, koji su se osjećali ovdje u svom potpunom elementu.

Jedinog Vuje kao da su se pribojali i nisu htjeli da mu se zamjeraju. — A znali su i zašto. Ako je kome nestalo vola, konja, teleta i juneta, praseta ili ma čega — obraćali su se na Vuju. — Vujo im je bio zadnje utjecašte i ako ga on nije vidio — onda je zbilja izgubljeno. I svaki dan se to dešavalo — pa i sada — šumom se razlijegao nečiji moleći glas:

»O — o — o Vu — — —jo. Jesi li vidio moga Jelaša?«

— Eno ga na Bijeloj kladi s Durčinom zekuljom.

— A cvetulju?

— I nju sam vidio ali već podavno. Potraži je pokraj Jagodnjaka ako već nije otišla.

— O — o — o Vujo — prokrivi se opet netko, ali iz daljeg.

— O — ho — ozva se Vujo.

— Ako nađeš negdje moga nerasta potjeraj ga, molim te.

— Ho — ću, ho — ću.

I tako je to išlo od jutra do mraka. — Potjeraj risulju — vrati šaronju — dočekaj vidronju, i cijeli Božji dan čula se samo: »o — Vujo o — Vujo.« Poneki put bi više tuđih nego svojih goveda dotjerao na pandište Bio je do-bričina i nije htio ni malom djetetu da se zamjeri. Kad bi naišao u šumi na jato gusaka — bez gušcarice uzeo bi i njih sa sobom. Znao je da sad negdje mala kakva curica za njima jauče i traži ih — pa zašto joj ne bi pomogao kad može. Ona bi sirota svisla tražeći ih i još ih nebi našla. A dijete će ga poslije spomenuti u svojoj molitvi — i sjećati se na njeg dok živi. Nađe on tako po neki put i nečije dijete — zalutalo u šumi pa plače. »A šta ej tebi, mali moj«, pita ga Vujo. »Ne znam p — uta« — odgovorilo bi ono jecajući. »A šta si tražio ovđe?« I — išao s — am u j — ja — gode«. »Hajde — hajde sinko — naći ćemo mi već put« i onda bi ga primio za ruku i izveo iz šume. Dogodilo mu se to više puta i po noći. I tad bi dijete odveo u kolibu, nahranio ga i tek ujutro pustio kući. A često bi i sami roditelji — uplašeni za svoje dijete — došli Vuji. Jasno onda kad bi ga našli kod Vuje — da bi gore prošlo nego s njim. Dobilo bi batina i uz pjesmu bi se vratilo kući.

Takav je eto bio on i radi te svoje dobrote poštovalo ga je i staro i mlado — i sva mu je plata bila kad bi došao netko iz sela — otac ili mati kojeg djeteta i počeli: »E Vujo — Bog ti platio. — Da nebi Tebe — osta bez djeteta. Šta bi onda nesretna mi majka moja«. Rekli bi: »Eto ostavila dijete u šumi da ga se kurtališe«.

— Ma nemoj ti opet tako — nastavio bi tada Vujo. — Zna svijet tko si ti — i iz čije si kuće. Ne bi to nitko ni pomislio a kamoli rekao.

— Lijepo, lijepo, Vujo — al znaš kakvi je svijet. Šuti Stano — i šta te briga za svijet. Glavno da je mali

živ i zdrav a za drugo je lako. A kako se siromah bio uplašio. Gdje i neće. Šuma — noć — a on sam. — Nemili se ni meni više puta u ono doba da zađem u nju — a kamo li djetetu. Stisnulo se ubogo uz hrast i plače. »Čiji si ti?« pitam ja njega. »Mamin«. — »A koje mame« — »Znaš one Stane«. »A Stanin si ti dakle, mili moj?« — »E pa kad si Stanin a Ti hajde sa mnom«. I lijepo dijete nahranio — primirio i ono zaspalo. Ujutro ga ispratio sve do Poljica. I kako bi ja pustio Tvoje dijete da propadne. Znaš Ti barem mene. Nego što si se tako presamitila — hajde radije svrni u kolibu — pa počini malo — a pusti svijet nek govori šta hoće i nek te ne boli glava za to.« Svijet kao svijet i koga je svijet još usrećio. Al drugi put ga ne puštaj samog — znaš — šuma je šuma, i može svasta da se dogodi. Ovako s tobom to već«.

— Pa neka dijete skoči da ubere koju jagodu, a ti dotle prilegni na onom krevetcu — znaš kao nekad.

A šuma je još uvijek ječala, i ta jeka prodirala je do dna duše Vujine.

— Dobro jutro! — pozdravljali su ga pastiri.

— Bog vam dobro pomogao, djeco moja.

— Jesil dobro uranio, Vujo?

— Jesam, Stojko — jesam!

— A sta si meni donio, cika Ujo? s

— O i ti si tu nevaljalice jedna — zaprijeti joj se Vujo prstom. Čekaj samo, sad ćeš ti od mene dobiti.

— Nemoj, cikto, ja cu biti dobla.

— E, kad ćeš biti dobra — a Ti hodi.

Zablistaše dječje očice kad vide u Vuje malu ševu. Ručice joj se same sklopiše. — »Daj meni! — Daj meni! Uvijek cu biti dobla«. Kao da nije mogla da vjeruje da je to baš za nju Vujo i donio.

A Vujo se sav rastapao od milja — gledajući te dvije mile glavice jednu uz drugu. »Hajde — hajde žabo mala — nek ti bude. — Al pazi što si obećala i pričuvaj me se ako slažeš«.

— Necu — necu, ciko, promuca ona i veselo zatim otkakuta svojim guskama da im se pohvali šta je od Vuje dobila.

— A šta ima kod Vas nova? obrati se sad onim većima. Šta pričaju po selu? Hoće l' biti kakvog rata?

— Kakvog rata? zagrajaše čobani.

— Pa rata — znate valjda kavog. O — dok sam ja bio Vaših godina bilo je to često. Al šta ja to trabunjam vama, gdje ste vi do toga — zato treba drugačije srce i bolje ruke nego Vaše. Gledam neki dan kad Vas napade onaj zaglamasti Suljo — a vi ušutili kao ribe. Ni bijele da proslovite. Kakvi ste mi Vi majčini junaci?

— Vas toliko a on sam. Bilo mi je već ovako staram došlo da mu odalamim jednu za uho — pa kud puklo da puklo.

— Pa zar nije dobio i od nas?

— Ma jest dobio — al poslije kad Vas je već izružio. Ne bi ja njemu dao onoliko da brbla. Čim je zinuo trebali ste ga po onoj njegovoj poganoj njuški.

— Eto — ugledali smo se na tvog risonju.

»Kakvog risonju?« pravio se tobože Vujo da ih ne razumije a u sebi je likovao da ih je već jednom i na taj divan naveo. — Je li mog risonju?

— Pa tvog — da čijeg!

— A šta je s njim?

— Isto što i s nama. Namamio vola — malo da ga isproba a u sebi je mislio skupo ćeš ti platiti tu probu — i drugi dan ga izmrcvario na mrtvo ime.

— A otkud Vi to znate?

— Šta ne bi znali! Već cijelo selo o tom govori.

To je Vujo i tražio — samo nije htio ovako na prečac da ih upita — već nekako da se ne osjete. S kakvim će ga samo sad očima gledati kad se risonja jednoga dana prokrivi selom. Svi će ziniti u njih dvojicu. — A on će najprije s visoka a onda na tenane početi da veze i plete o toj slavnoj borbi rosonje i garonje. Kako ga samo već i ovi motre, a kako će tek oni kod kuće?

A ovi su zbilja od kad su saznali za to s nekom naročitom obazrivošću susretali su Vuju.

I da ih donekle stiša, svrati govor na drugu stranu.

— Nek selo priča što hoće — ja najbolje znam kako je bilo. A Vi kad Vam se opet pruži prilika — pokažite što znate i ne čekajte da on vas polije vodom prije nego vi njega.

— Nećemo, Vujo, dočekaše oni, ali na licima im se vidjelo da im nije milo što im je to rekao. Zarekoše se da će to prvi put kad im se ukaže zgoda i popraviti.

— Tako, dragi, a sad mi pomozite da nademo goveda. — Ja tu s Vama zanovijetam a nema ni goveda.

— Gdje mogu biti i gdje da ih tražim?

— O — o — o — Vujo — trže ga nečiji glas.

— Tko me to zove? — oslušnu on. Rekao bi neka ženska.

— Vujo — o — o — ponovi se glas.

— O — ho — o — o — ozva se Vujo.

— Evo ti goveda na Koturuši.

— Dobro, dobro — o — o — sad ću ja doći.

Bilo mu je malo čudno. Nije poznao glasa. Ipak pođe. A glas se ponovi još jednom, i još jednom i taman da se odazove i treći put i iz gušte ispade njegova štice-nica.

— A ti si to mila! — uskliknu on prepoznavši je odmah. Ja još mislim tko me to zove, a nisam se ni sjetio na te. Lijepo od tebe da si mi svratila ovo marve — inače ne znam gdje bi ih našao. Pa kako si? Gdje si bila jučer? Ja pitam i propitujem za te, a tebe nema. Valjda si imala posla kod kuće pa te nisu pustili? Znam ja kako je to. Danas žetva — sutra vršidba i svaki dan se nešto nađe. E — nek ti je korisno ono što si uradila i daj Bože — trud ti se isplatio.

— I vama čiko.

-- A tko ti je ovo? ovaj mali što se ovako stisnuo uza te?

— Moj braco. — Pričala mu ja o vama a on me jutros napopao da i njega povedem. — I što sam mogla. A nikad do sad nije ni bio ovdje.

— O živ i zdrav ti meni bio, soinko! — i nek ti je sretan prvi korak u ovu šumu!

Stisak ruku i žamor šume poveća još jedan zvonak glas koji se melodiozno stopi s ostalima.

Na plandištu su ih dočekali, među ostalim i oni jutrošnji — grakoleći još uvijek i prepirući se o značenju Vujine napomene.

— Ima li Vas još koliko? pozdravi ih Vujo.

— Ima, ima, puna šuma, Vujo, i ako i Tebe još pribrojimo ne bojimo se ni turskog cara.

— Tako — tako — sad ste moji i take Vas volim a ne kao onomadne.

— Šta onomadne! uskipješe opet oni. — Ono je bilo samo šala.

— A zar moje nije bilo šala? I to je bila šala — samo sam htio da vas isprobam kakvi ste junaci. Hej — djetići moji kako nago planetē — a to ne valja. Lakše malo, lakše — imate kad, a kad dođe ono pravo onda se Vi pokažite.

— I kao da je htio da potkrijepi smisao onoga što je rekao, zakima samosvijesno glavom i dodade: »Uvijek sam ja vama tako govorio i ako sam kadkada iskrenuo drugačije — brzo sam se povratio i to popravio. Jeli tako?

— Tako je, Vujo — odobriše mu čobani! Znamo mi tebe! Samo znaš — radije ipak čujemo iz usta tvojih polivalu nego porugu. Ono, istina, imaš ti ponekad i pravo da nas poklopiš. Nije to ništa. Ali nam je teško poslije. Ili misliš da nije? O — jest — jest i vjeruj nam kad ti kažemo, — radije da nas nestane — nego da nam što nemila kažeš.

— Vjerujem ja vama sokolovi moji, — sve ja vama vjerujem, ali vjerujte i vi meni kad vam velim — eto puste sreće da sam i sam imao koga da me pokatkad

prizove i štogod kaže — bolje bi mi bilo. I ja sam bio nekad mlad — bezbrižan i obijestan, baš kao i vi. Nije-sam se brinio šta će sutra biti — glavno da je danas dobro i mislio sam da ću uvijek tako biti. — A eto prevario sam se.

— O, lijepa su to vremena bila i kad se ih se samo sjetim, zažalim što me onda nije i nestalo. Jedino još što me drži — to je vjera da će se On vratiti.

— A tko to, Vujo — zinuše oni — tko će se vratiti.

— Pa tko drugi nego On — moj kralj i tko bi drugi i smio doći u onu pustoš — među one sure vrleti — ako ne On. O — doći će On opet tamo — vjerujte mi — ja to slutim i osjećam. Gledajte ih one planine tamo — ponosne i mrke — i one čekaju. Posivile već od zla i nevremena iščekujući da se vrati. I one se uzdaju i skrivaju još i danas po svojim gudurama i šumama uspomenu na njega.

Svi se uznesoše iza tih riječi prema onoj strani što im je pokazao. — A tamo već na krajnim granicama obzora, ortačili su se s nebom nijemi divovi i svjedoci Vujine priče.

— Gledajte ih samo kako se propinju! — Ni vijekovi im nisu mogli da naude i pokolebaju ih u njihovoj vjeri.

— O — doći će On — doći. — Obećao je doći.

— Obećao zar? — razvališe od čuda usta čobani. Zar i tebi?

— I meni, i njima, i svakoj travci tamo — i bistrim vrelima — gajevima, stijenju, dolovima i svakom drvцу i onom suncu što nas grije i Bogu i vama ovdje što me gledate.

Nasta šutnja.

— Što šutite? zgranu se na njih Vujo — ili možda ne vjerujete?

— A kad ti je obećao? — uslobodi se jedan.

— Kad? — kad? Uhvati se za glavu Vujo — kao da hoće oživjeti sjećanje na minulu prošlost.

— Kad — kad — i pogledom je kružio od jednog do drugoga — kao da se htio uvjeriti o pravom značenju i istinitosti odraza u njihovim očima.

Pogled mu se sustavi na djevojci i njezinom braci, koji su jedva dospjeli da udahnu zraka slušajući Vuju.

— A što ti veliš? — nagovori je Vujo. — Je li ti vjeruješ?

— Vjerujem čiko — sve ja vama vjerujem!

— A ti braco?

— I ja — i ja!

— A vi ostali?

— I mi — i mi — zagrajaše pastiri.

— E, kad je tako, a vi sjednite — pa ćete i čuti kad mi je obećao.

Pomače se zatim između njih i složi pokraj svoje sjenice — kresnu kamenom, pa u lulu i motreći plave kolute kako se iz nje izvijaju u glavi mu se počеше rojiti davni — već pomalo izbljedeli događaji njegove prošlosti.

Izbaci dim — pljucnu i ukazaše se niti njegova djeinstva. Pred njega izniče neka potleušica na grebenastom i visokom obronku, što se kao odvajao od ostalih.

— »Ha — eno je!« — pokazujući prstom prema planini — usklikne Vujo. »Na ovoj zupčastoj okuci, vidite li je?« »Ne vidite zar?« »He — he — otkud bi je i vidjeli?« »Koliko sam puta i sam zabludio tražeći je — a rodio sam se ondje. Teško je nju naći. Sva isprepletana bršljanom i divljom lozom i zastrta pogledima ljudi i svijeta. Odjevena u zeleno ruho stisnula se poput malog orlića na strmoj litici pa motri i šara krozono jedno okno, da joj se ne približi kakav nepoželjan gost.«

— Tu sam se — eto rodio — proveo svoju mladost — klataći se sa ono nekoliko koza. One su me i othranile i njima mogu i da zahvalim što sam danas ovdje. Teško je to bilo — al šta ćete — čovjek se priuči na sve. Drugog nisam nikog poznavao. Ne pamtim ni tko me rodio i čini mi se da me sama narav kad sam postao — neznajući —

šta samnom da uradi — šiknula na onu stijenu i prepustila sudbini. Ali — bio sam mlad — a i to je nešto. Danju sam se pentrao sa svojim kozama po visovima i goletima, a po noći osluškivao iz mračne izbe tajanstveni šapat mrtvih divova. Planula bi pokatkad i koja luč, ali bi se brzo ugasnula. Mrak bi je pojeo. Najbliža mi je bila ona komšije Jovana. — Nažalost — rijetko se kad zasvijetlila. — Uzdrhtala bi od prvog šuma — da je odmah i nestane. I onda opet tišina, mrak, šapat i ništa. Ni žive duše u blizini — osim kako rekoh Jovanove.

A i on je bio zapušten i osamljen. — Nigdje nikoga osim stare matere, koja i sama nije mislila još dugo. I mučaljiv je bio. Po cijele dane ne bi progovorio. Žalost za djecom učinila ga je takovim. Jadnik. Izgubio sve što je volio. Ženu mu obeščastiše, kćer na silu odveše, a jednog sina na pravdi Boga ubiše. Drugog otjerali u goru i poštedili mu samo mater. Valjda da ima s kim da tuguje.

I od tad se čovjek promijenio. Prije uvijek veseo — i razgovorljiv — a sad — kao zaliven — samo huče.

»O moj Jovane šta je s Tobom?« kažem ja njemu ovako, kad ga sretnem.

— Strpi se Vujo — vidjet ćeš. Doći će jednom vrag i po njih. Vratit ću ja to njima — samo da se On ukaže. Dalje mi je bilo uzaludno da ga pitam. Na sva moja nagovaranja ostao bi nijem.

Našao bi ga tako ponekad uz njegov dovratok podbočena i zamišljena, i sate i sate znao bi ostati nepomičan, buljeći u jednu tačku na obzorju. Bilo mi je već dojadilo pogotovo za dugih zimskih noći, ali što sam mogao, — mlad deran a on čovjek.

Vraćao bih se tada u šumu i da dam oduška nečemu što se u meni već dugo slagalo i bunilo, verao bih se i lomio po onom golom stijenu — vikao — dozivao — plakao — urlikao i zatirao sebe i svoju nabujalu snagu do iznemoglosti. Tek drugi dan kad bih se negdje probudio, osjetio bih olakšicu. Tražio bih onda svoje drugove da

im se izjadam i da im otkrijem svoje srce — i ako ni njih ne bi našao laćao bih se još zadnjega što mi je preostalo — mojih dvojnica. Uzeo bih tada njih u ruke i prebirući po njima ćurlikao do neko doba noći. I isti Jovan — čuvši me gdje sviram — došao bi po koji put do mene. Svirao je i on nekad — samo odonda od kad je našao u avliji mrtva sina prestao je i nikad ih više nije uzeo u ruke. I valjda bi mu — slušajući mene — oživjelo sjećanje na njih, — i kad nebi mogao više da izdrži dovukao bi se da ih iz bližeg čuje. A ja bih — videći ga onako bonog — tek tada počeo da izvijam i prebirem da mu barem donekle ublažim nesretni udes. Ali, tko da iscijeli samrtnu ranu — kad me je i samog srce boljelo — gledajući ga kako sve više zapada u vatru — čim se više uživljavao u ovu bezimenu svirku. Oči bi mu se zakrvavile, usta pomodрила, lice grčilo, a ruke stisnule onu tešku nadžaćinu — mislio sam — zdrobit će je. Dalje nisam smio da ga gledam, a nisam ni mogao. Domala začula se lomljava — huka — kao da su svi bjesovi izašli iz pakla i zaigrali oko moje kolibe. — Nestalo ga je. — Mrak ga je progutao. I te noći ne bih ni usnuo i svu noć mi nebi izlazila iz glave njegova slika.

Jednoga dana — pamtim ga, kao danas — dogodio se obrat! — Ustao sam nešto ranije jer mi je Jovan poručio da svratim toga jutra i do njega i da mu potjeram sa svojim kozama i ono njegovih nekoliko crkavica.

Nisam načinio ni sto koračaja — kad li začujem svirku. I to baš iz Jovanovih svirala. Poznao sam ih. — Ta koliko sam ih puta još kao dječarac slušao i upijao u sebe one opojne glasove. Šta to može biti — prekrstim se od čuda.

Požurim, da vidim — i jedva sam se snašao od jednog čuda — ukaza mi se drugo — još veće nego prvo. — Jovanova avlija puna ljudi. Protarem oči, da se uvjerim da možda ne sanjam. Ne — budan sam bio. — I lijepo Jovan prekrstio noge, pa sjedi na nekom panju a oko njega ostali. Glede u Jovana a on prebire.

Čim me spazi zovnu me prstom k sebi. — Ja premro — ne mogu da koračim. — »Šta stojiš? — viknu on. Dodi ovamo!« — Ja ni živ ni mrtav, jedva se nekako dokoturah do njih. Htio sam u zemlju da propadnem od nekog čudnog uzbuđenja. Nikad do tada nisam vidio na okupu toliko ljudi. A Jovan kao da je odrastao među njima — sve ih pozna.

— Slušaj, mali — oslovi me on — premda sam već bio prevalio dvadesetu. Ti poznaš dobro ove šume i staze po njima. Odvest ćeš nas najkraćim putem do Viline stijene i onda ćeš ovdje jednoga gospodina i još trojicu između nas vratiti do tvoje kolibe i tamo ćete zanoćiti. Ti ćeš paziti da im se tko ne približi — jesi razumio? — Dobit ćeš zato i pušku!« Srce mi se razbuja čim je spomenuo pušku. To mi je bila najskrivenija želja — lijepa puška — za kojom sam u potaji još kao mališ dosta suza prolio.

— »A šta će biti s kozama? — zapitah ja.

— »Kakve koze? Kakvi bakračići?« — izbreknu se na mene Jovan. »Pusti ih — znadu one i bez tebe da se nabrste«. »Hajde sad!«

— »Neka ga još malo«, svrati pažnju na mene — onaj gospodin. »Sviđa mi se taj dječak i ne bih rado da ga oštetimo. Evo ti, junače, dukat i to nek ti je uspomena na mene. — A ako pogubiš koze — dodade sa smiješkom — dobit ćeš još jedan.«

Ja tek tada zagledah se malo bolje u njega i tako mi moje slave, svetoga Đurđa — da mi je taj čas rekao da skočim u vatru — skočio bih bez razmišljanja za njega. Taj lik — te oči — to lice — ostat će mi za sva vremena u pameti.

Nikad nisam vjerovao da netko može na prvi pogled tako da me osvoji i veže uza se.

Svojim umnim očima vadio mi je iz duše želje i istodobno ulijevao neograničeno povjerenje u sebe. I onda, onaj blagi izraz lica i očiju. Potsjećalo me na lice dobrog i brižnog oca, koji neumorno bdije nad svojom

djecom. Nisam znao ni tko je ni šta je, a ipak bih glavu svoju na onom mjestu dao za njega. Tek poslije su mi kazali da je to bio moj kralj — al za mene je bio kralj odmah čim sam ga vidio.

I od tad sam se zakleo da će cio moj život pripasti njemu. Prije zapravo nisam ni znao šta je život niti sam što držao do njega i tek sad sam došao do spoznaje da i ja vrijedim nešto i da nisam na odmet ljudima.

Bio sam sav izvan sebe od radosti kad me je poveo sa sobom i činilo mi se da nije bilo te zapreke, koju ne bih mogao da svladam za njega. Golim rukama — krčio sam, lomio, i rasturivao granje i korov, samo da on može iza mene što sigurnije da prođe. Svakim korakom — svakim ubodom trna — ljubav je moja prema njemu rasla i ne bih žalio ni onda kad bi morao da pređe i preko moje lješine.

Dođosmo i do stijene. — Ljudi koji su išli s nama razidoše se okolo mjereći nešto i istražujući, a on se pope na najviši njezin vrh da osmotri okolne visove.

Obasjan suncem pričinio mi se tako velikim i silnim da su i iste planine u svojoj gordosti gubile se pred njim. Kao da je on bio i njihov gospodar i kralj — i svega onoga što se na daleko i široko prostiralo ispred njega. I ono sunce kao da je za volju njegovu zasvijetlilo jače i otvorilo vidike u dosad još nevidene krajeve, — i razotkrilo gore još veće od onih — polja rodniija i bogatija — doline — dràge — šume i zemlju — jednu golemu — prostranu i pitomu zemlju.

Snebivao sam se gledajući te daleke prostore — a do tad sam mislio da je cio široki svijet tamo do one plavičaste gore.

Taj dan ostao mi je nezaboravan — i da sam mogao — pobrao bih cvijeće sviju onih lugova i gajeva i razasuc od stijene do moje kolibe i putem kojim je On išao. Ali, nažalost, nisam mogao i bio sam zadovoljan i s tim kad je te večeri prekoračio prag moje siromašne kolibice.

Okrenuo se tada prema meni i gledajući mi čvrsto u oči — prihvatio se za pojas, i progovorio: »Evo ti momče ova kubura da ti se nade na pomoći, ako ustreba da braniš sebe i svoga kralja«. Cijela ona gora u tom času da se srušila na mene — kanda bih se odupro da spasim njega. Bio sam prosto zatrvaljen i pripravan da se borim makar i sa čitavim svijetom za njega.

— O moj kralju — ispratio sam ga u mislima na počinak — spavaj ti samo mirno, i dok je Vuje i njegove kubure ni svi davoli ovoga svijeta naudit ti neće.

S puškom za pojasom postavio sam se ponosno pred kolibu i od tad se više nisam ni dijelio od njega. Kud god je on išao i ja sam bio s njime i stopu uz stopu pratio sam svaki njegov korak. Kad ne bi nikud išli morao sam da mu sviram u moje dvojnice, a On bi onda podbočen i zanešen satima znao da prati tipkanje mojih prstiju po sviralama.

»Kako ti je tužna svirka« govorio mi je često. — »A opet lijepa i istinita. Koliko dubine u njoj — koliko neslučenih tajna razotkriva nam ona. Sve boli — radosti — nade i čežnje prenio je narod u nju i čitava njegova sudbina najbolje se ogleda u toj svirci.

Vidiš ovi čeznutljivi glasovi — kao da ti iz duše izvire i kao da cijeli narod preko njih govori. A zar misliš da je to preko noći postalo? Ne — moj junače. Stvarala se ona vijekovima i vijekovima i prelazili od pokoljenja na pokoljenje — od oca na sina, od sina na sina i čim je patnja naroda bila veća i svirka njegova bila je bolnija. I kad bi im dogorilo do nokata a ne bi smjeli otvoreno da izraze svoje nevolje — laćali bi se tih drevnih svirala da njima kažu ono što nijesu smjeli svijetu. One bi pak brižno čuvale njihovu tajnu i kazivali je samo onima, koji su isto osjećali kao i one.

A patnja naroda bila je golema i svirka njegova bila je tužna.

— Vidiš ono jutro kad nam je Jovan u svojoj avliji svirao — nije mi trebao više ništa da kaže — razabirao sam iz svirke njegove kako mu je! Nitko drugi nebi to

umio tako lijepo da ispriča kao one. Trebalo ti je samo vidjeti ga i čuti njegove dvojnice i bilo ti je sve jasno. I tuga za izgubljenom srećom i neiskazana bol za svojom djecom i žalost — pakao — prepород i buđenje i najzad dozrela želja za osvetom. Sve se to ćutilo u njegovoj svirci. Ona je bila njegova ispovijest i sviju vas što ste se raštrkali po ovim sumornim i sivim planinama — ne poznajući jedan drugoga, a isti su vam jadi.

— Kako dugo nije zasvirao na njih. Od pogibije, valjda, svoga sina — i toga jutra nije mogao više da izdrži i odoli svemu onome, što se nakupilo od tada u njegovoj duši — i uzeo je njih u ruke jer je i previše bila jaka njegova bol a da bi je mogao na koji drugi način da iskaže, nego na svoje svirale.

— Htio je da iskali sve što ga je tištalo i boljelo i ono radi čega se odrekao jedinog još veselja — svojih dvojnica. A taj put svirao je kao nikad, nitko to ne bi mogao da kaže riječima, što je on kazao sviralama.

I govoreći ovo, njegovo je lice poprimalo neki osobiti — rekao bih svetiteljski izražaj kao onog, koji je došao da nam pomogne — da nas utješi — ohrabri i iscijeli naše rane i da nam povрати opet vjeru u Boga — ljude — pravdu i istinu.

Ličio je na onog Raspetoga, koji je došao da trpi za sve nas i da nas ne ostavlja više dok u nas ne usadi klicu ljubavi i bratstva.

A moje su svirale pištale sve življe — ljepše i istinskije — izbacujući iz sebe i one najskrivenije glase — što su u njima zaostali još od davnine — glasove slobode.

Na te glasove slijetali bi se poput mladih orlića — čobani sviju onih brda, da vide i čuju Onoga o kom su pjevale moje dvojnice i da poslije pronesu od luga do luga, od dola do dola, od sela dose la i na sve strane ime najvećeg kralja — kralja osvjetnika.

I kad bi odlazili, kralj bi ih ispratio svojim pogledom sve dok mu se ne bi izgubili iz vidika i dok ne bi sretno prešli strašnu provaiju što je zjapila pod njima. Bojao se valjda da im se šta ne dogodi.

— Gdje su oni moji? — oslovio bi me kad bi i posljednji prešao.

— Razišli se kralju — kud koji. — Skupljaju i snube po selima ljude i utvrđuju onu glavicu da nas ne zaskoče.

— Znam — znam. Htio sam samo vidjeti da li i ti znaš.

A ja sam znao mnogo toga od kad je On došao i naučio u ono kratko vrijeme što je bio među nama više nego za cijelog svog života.

Naučio sam ljubiti — trpjeti i pregarati, jer je i On moj kralj trpio i pregarao — naučio sam lučiti istinu i pravdu od neistine i laži i upoznao dvije najveće moći u čovjeku — razum i volju.

— Jest dragi moji — pojača Vujo svoj glas — naučio sam pregarati i čekati jer nam je On, naš kralj kad nas je morao silom prilika opet da ostavi rekao: — »Pregarajte i čekajte«.

I u tom čekanju i u toj vjeri da će se On vratiti — ja živim i bitišem, ustajem i hodam, liježem i sanjam i to me još jedino i drži u životu.

— O — vratit će se On — doći će On — ja to sluttim i predosjećam i nema toga što bi me moglo da pokoleba u toj vjeri.

Vujo na čas ušuti, da osmotri valjda učinak svojih riječi i da dade oduška onome što se u njemu tečajem govora skupilo.

Bilo mu je teško kad god bi se sjećao tih dana, jer sve ono što je poslije doživio — bilo je samo niz patnja.

Osumnjičen kao jatak kraljev morao je i sam da bježi i kako se onda sklonio u ovu šumu nije više iz nje ni izbivao.

A šumom su ječale njegove riječi i budile kod onih mladih pastira, koji su ga slušali osjećaj ljubavi prema tome velikom kralju — pregarao i patniku.

Na licima im se vidjelo da ih se jako kosnula Vujiina pripovijest i kao da nisu mogli sasvim da dođu sebi od prevelikog nekog osjećanja.

Pratili su još uvijek izvjedljivo Vujine pokrete, i tek, kad su vidjeli da se ovaj nešto obazire znali su da je svršio.

Pregorjeli bi oni danas i ručak i užinu za ljubav Vujine priče i ništa ih ne bi moglo da makne sa ovoga mjesta, ali, kad već druge nije, morali su da se pokore volji starijega.

Poskakali su sa svojih mjesta i za čas je plamsala vatra pod Vujinom sjenicom.

Veseli sirotani povadili su tada iz svojih torbi što je koji ponio i povodeći se za Vujom — pristupili užini.

Zaušnjaci su pucali a tvrde kriške prove — brzo su nestajale u ustima gladnih pastira.

— Tako, mili moji, obrati im se Vujo, kad su užinali. Da ste vi meni i živi i zdravi i nek vas nimalo ne uznemiruje moja pripovijest. Ništa to nije. Čovjek je zato stvoren da trpi i pregara i samo tim putem dovinut će se svome spasenju.

— A sad, mislim, bilo bi vrijeme da vidimo šta nam i goveda rade. Nije to samo sjesti u hlad pa trabunjati — a marva gladna. Mora i ona da ima neki red. Dojadilo bi to i vama cijeli Božji dan na ovome izgorjelom plandištu a nekmoli nijemoj živini, koja ne zna ni da se makne bez čovjeka. Hajde — hajde golubovi moji i pokažite onom zaglamastom Sulji drugi put kad ga sretnete tko ste vi.

Čas — dva — nastala strka i šumom zaječase ponovno glasovi pastira, ali već nekako zabrinutije. Jutros su imali pred sobom čitav dan, a sad nemaju — i ako se nekom izgubi koje marvinče, teško da će ga naći do noći.

Sve se razbježalo — ostali jedino Vujo i njegova štićenica — koja se bila toliko uživila u njegovu pripovijedanje da je zaboravila čak i na maloga bracu, koga je već dugo nestalo između njih.

Tronuta do suza cijelo to vrijeme nije skidala svojih lijepih očiju s Vuje i kao da je i sama proživljavala s njime sav onaj udes.

— Hajde, rano i ti sad — okrenu joj se Vujo i pokupivši one mrvice ispred sebe diže se i sam.

— O — zabrinu se on. — A gdje su nam goveda?

— Valjda ih je moj braco otjerao. Njemu je, mislim, bilo dugočasno sjediti na miru — pa se pokupio i otišao. Naći ću ja njega već — ne brinite se vi ništa, čiko. I što su je noge nosile — poleti preko plandišta dozivajući bracu.

— Evo me — e-vo-o—o Ko-so -- ozva se on negdje iz blizine.

I Vujo ga je čuo i prepoznao odmah sitni glasić svog malog prijatelja.

— Vidiš ti njega — pohvali ga Vujo, kad ga je našao. Tko bi si to mislio, da ćeš se ti ovako mališan sjetiti na goveda. Hajde — hajde, kad si se ti makar snašao, inače po meni i tvojoj seki još bi štroncala na plandištu.

— Bit će iz tebe nešto — kazao sam ja Kosi čim sam te vidio.

— A hoćeš li mi čiko načiniti svirale? — dosjeti se braco da tu svoju uslugu odmah i iskoristi. Ja bih tebi onda uvijek čuvao goveda.

— Hoću, dijete moje — hoću. — Kako ne bih! Sutra ćeš ih već imati. Sve će tebi Vujo dati i pračku i kiju i rog, — da, kad zatrubiš u njega svi će se vrapci razbježati po selu. Samo budi dobar!

— Ha — eto ti braco — smješeći se zausti Kosa. Sad ćeš im se barem moći odužiti — a ne kao dosad!

— A kako je bilo dosad? — zainteresova se Vujo.

— Ta — eto. On ratuje s njima cijeloga ljeta. Kad se ukažu prvi dudovi — braco je pod njima. Da ali vrapci već iscvokali one zrelije. — I tad im on navijesti rat. Nakupi prtečku punu kamenja pa s njima pod dud. Čim vrapci dolete — ospe on po njima.

Al ne može im opet ništa. Oni su brži. Hitne se na jednu granu, a oni na drugu — hitne se na drugu oni na treću i tako nikad kraj. Kad siromah uvidi da im ne može ništa — ostavi žalostan bojište.

— A tako je isto i sa šlamama, ruštevima i trešnjama. Uvijek ga oni preteku.

— A pomislite sad šta će od njih stvoriti?! — kad uzme rožinu — pa se prokrivi. — Neće znati kud će koji. A braco?!

Vujo se i sam nasmiješi Kosinoj primjedbi i da ga još bolje uvjeri o vrsnoći roga — pokaza mu na svoga milotu — Vidiš ovaki ćeš i ti dobiti. Ima jedan u kolibi — što sam ga našao negde u šumi baš kao onaj.

— Ala će biti čuda od vrabaca! Je li braco!?

— Bome i hoće!

— Eto taki ti je bio isti moj Dušan — kad je bio mali. Poznaš ga. — Je li Koso.

— Slušala sam o njemu — promuca ona skunjeno.

— Pa šta vele?

— Pa svašta — zbuni se ona još većma.

— Kako svašta — uzbuni se Vujo — i tko smije o njemu svašta da govori?

— Ma ne smije nitko — al opet govore. — Kažu da je bezbožnik i da sablažnjuje svijet po rijeci.

— Kako — kako — šta veliš — planu Vujo. — Da sablažnjava svijet. — Kakvi svijet? — Reci malo jasnije!

— Ma nije to, ništa, povrati se Kosa — kad vide onakog Vuju. Al znate što je naš svijet! Vide ga onakog golišavog pa poslije pričaju koješta. Oni to ne razumiju da se netko može po vazdan pržiti na suncu. Kažu da su nagovorili već i popa da njega i njegovog prijatelja spomene na propovijedi kao bezbožnike. A zapravo nije u stvari ništa. Dođu onom mucavom Marku — uzmu čamac i vozažu se u njemu po rijeci. Kad im dodija sunce onda poskaču u vodu. A kad se naužiju opet vode — vrate se u čamac. I tako se vozažu i skaču, a svijet ih gleda.

I šta je na tome, ako im to čini veselje. Dode mi i samoj više puta da se povedem za njima, ali ne smijem, radi svijeta.

No, to mi je nešto — odlanu Vuji kad doču kraj ove pjesme. A ja već pomislio da je Bog zna što bilo. A šta

će drugo i raditi po vascijeli dan. Nek se kupaju kad im može biti. Bome nije došao marvu ovu čuvati. Mlad je — zdrav je, i šta mu tko može.

Nego kažider ti njima neka malo pripaze što brblaju, jer onda će samnom imati posla. Vidiš ove kubure — kad opali čuje se čak tamo do vas njezin pucanj. Šta bi oni htjeli da načine od mlada — živa momka. — Valjda sveca?! Pokazat ću ja njima već njihovog sveca. — Ako baš hoće. — Samo nek još šta čujem.

O vidiš ti toga posla!

A kakvi su oni, što ih ne upitaš, kad je moj Dušan bezbožnik.

Zar oni ne znaju jadna im majka njihova, da on ima djeda — kao zmaja — cijelo ga se selo boji. A Dušan je njegov mezimac.

Naopako da taj šta čuje — puna bi ih rijeka bila.

A ako ćeš baš pravo — ne da rečeš, što je moj — pa da ga hvalim — već onako po duši govoreći.

Ovakog nema na daleko.

Izmetnuo se izvan sve druge djece i po rastu i po razumu i po svemu. Još kao mali obećavao je mnogo — a tek poslije — kad je u školu pošao. Sve one knjižurine — a ima ih puna greda — iščitao je on nama preko zime.

A šta zna da ih čita — toga još nisam vidio — kao da ih je sam napisao. Pa pjesme, moja Koso, kakvih taj sve nezna. Eto — ostario sam. a nikad ih onakih nisam čuo. Sve o našim junacima, kako su vojevali i ljute megdane dijelili, pa o njihovim posestrinama vilama, i šta ja znam o čem još. I to je on sve znao čim je pošao u školu — a sad i ne pitaj.

Ima neke knjige iz kojih se uči — nitko ih ne razumije — pa ni naš knez nezna im ništa. A on brkljači po njima kako god zamisliš.

E, pametna je ono glavica — malo ih ima onakih.

Kažu, da je najbolji đak u školi i nijedan mu nije ravan u nauci. Zato ga učitelji i vole i cijene zbog njegove pameti i dobrote. I svi ga vole — njegovi seljani —

i svatko tko samo jedan put dode s njim u divan. Govori kao čovjek — razgovjetno — mudro i otvoreno — a on još dijete. Ne obara taj pogleda ni pred kim, — pa makar tko to bio.

A i dobar je Koso — ista njegova mati.

Ako nekom treba nešto pomoći — tu je on prvi — pa bio to crni ciganin.

Onom ubogom Luki — poznaš ga valjda — što svaki dan nosi na sebi iz šume drva — donio jednom naramak upravo do sela. — Kaže: bilo mi ga je žao onakog starog gdje se muči pod onolikim teretom. Pa hajde, — veli — da mu pomognem!«

Tko bi to još učinio — reci sama?

Pa onda onaj Durašin — malim ne plati glavom da nebi mog Dušana.

Pošao čovjek u drva pa svratio u ono Doce, pokraj Blatnjaka, da napoji konje. I na njegovu nesreću čim stupiše unutra — zaglibiše i kola i konji. Konji se poplašili pa navrli dalje — u vodu, a kola ozada sve više propadaju u blato. A on se zbunio — pa mjesto da ih skrene na stranu gdje je pliće — pustio im uzde, a konji kud koji. Htjeli bi da uplinu — al nemogu — kola u glibu pa ih pritežu. A ne mogu ni da dostanu.

Srećom moj Dušan desio se slučajno u blizini — pa kad vide čovjeka u nevolji — ne časeći ni časa — skoči onako obučen za konjima.

Plivajući zgrabi jednoga za žvalje — povuče ga na stranu, a konj kad je osjetio opet tvrdo tlo, prope se na stražnje noge te posljednjom snagom povuče i onog drugog i zakrenu kola prama obali. Kola se izvrnuše — al šta zato. Konji su bili spašeni. Izvukoše ih onako skupa sa Durašinom, koji se u toj mucu prihvatio i sam za direk da ne ostane iza njih.

Eto ti Koso. Tko li se to još usudio — glavom umetati da spasi tuđu i stavljati na kocku svoj život. I zar nije mogao i sam stradati da se kojim slučajem zapetljao među konje. Al vidiš — on je takav. Ne žali sebe

— samo kad može da pomogne drugome. I taki je u svemu. Uvijek je na strani slabijega.

Popsuje li djed koje čeljade u kući — eto ti njega da ga brani.

— Pa šta je on kriv djedo — da je june nogu iščalo — vidiš kakvo je vrijeme — a ona žutulja kad upadne noga u nju ne pušta je šale. Dobro kad je nije prelomilo, a šta je malo kost šklecnula to nije ništa. Proći će.

— A ma jesam li ja njemu kazao već jednom — grmio je djed — da ih ne napaja s ove strane — već s one druge, gdje je pošljunčeno i gdje nema žutulje.

— Pa on ih je i počerao tamo — nije se dao smesti Dušan — ali naišla ona čorda Duričine pa ih skrenula.

— Kako skrenula — a gdje mu je bio štap da ih odbije?

— Pa — eto — jutros — strina Soka pograbila ga mjesto dajaka — da objesi valjda na njega rubine — pa ga smela. Ali naći će se već.

— Kako bi ona navješala na pastirskom štapu rubine — istresao bi se sad na nju. Ima i ona ruke pa nek usiječe sebi štap.

— Ono — istina — imaš ti pravo djedo. Ali znaš — sirota — posjekla se jučer na strništu srpom i to baš u desnu ruku — pa ne može snjom ništa.

— A šta nije pazila.

— Pazila je — al znaš kakva je ona. Sve bi htjela najednom a srp se valjda nije dugo oštrio — pa onaki tup, oskliznuo se niz lat i zadro u ruku.

— A tako dakle? Zar ona s tupim srpom ide u polje? — Čekaj malo — pokazati ću ja njoj već njezinu molitvu.

— Ma stani djede — mučio se Dušan da nađe kakav izgovor.

— Znaš ovaj — Nije to bio njezin srp. Ona je svoj posudia maloj Milki. Htjelo dijete da vidi kako je to žeti — pa joj ga dala. Ko veli — lakše joj je s oštrim a ona može s kakvim bilo.

— A čiji je onda ono bio.

— Babin — sav sretan da se sjetio na nju -- izlanu Dušan.

— O post joj njezin — povrati se odmah djed. Kako bi ona davala svojim težacima tupu srpinu.

— Nije valjda znala sirota da je bio tup i davno je to bilo kad je ona zadnji put žela s njim. A srp se odtad nije oštrio.

— Tako je djedo, povladi mu i Dušan a u sebi je likovao što mu je uspjelo da svrati njegov gnjev na babu. A njoj nije smio ništa. I da je bio najljući kad bi se ona ispriječila pred njega — umirio bi se. Samo bi promrmljao — pa dobro Maro — kad ti tako kažeš — valjda će tako i biti.

A u selu nije bilo čovjeka koga se bojao. Šta ćeš. Imao je sigurno i računa da bude takav. U babe Mare bili su ključki od podruma i rakije, a on je volio da gucne — pa kad mu se prohtjelo — morao je hoćeš nećeš nju da moli. Tu mu je slabost i ona poznavala i nastojala u ovakim zgodama da i iskoristi. — A eto — i Dušan — onaki viždravac pa to uočio.

— Ma na koga se uvrkao onakav — čudio sam se toj dovrtljivosti dječjoj — ne ufajući se još uvijek da izađem na oči djedu.

— Hajde — hajde Vujo — spazivši me zovnuo bi me on sam — ali već mirnije. — Otiđi pa onoga Jakova da junetu naravna nogu i ponesi sa sobom rakije. Znaš neće ti taj nikud bez rakije. A ti drugi put malo bolje pri-pazi na goveda i nemoj dopustiti da ti se žene umeću po kući tvojim štapom. Dao bih ja njima već štapom. Ali po nečem drugom — zaključki on — ali sad već potpuno miran.

— I eto vidiš onolika ljudina nasjela onakom mališanu i povjerovala mu sve što je govorio.

O umije taj da izvede — žedna preko vode da pre-vede — samo kad hoće — a što će istom od njega biti kad postane čovjek.

Da — moj sinko — nego da neduljimo više — lijepo ti njih pozdravi — te tvoje seljane — nek se okanu ćorava posla i nek ne čekaju da im ova za pojasom šarka zatvori njihove lajave gubice.

— Neće, čiko, kazat ću ja to njima — doreče Kosa i ponikne očima — kao da se bojala da joj Vujo ne pročita misli.

Ova svesrdna obrana ganula je i nju i godilo joj je da je i sama donekle imala učešća u njoj — i ako zapravo nije znala razloga tomu.

Ta ona ga, tako rekući, nije ni poznavala i vidjela ga samo jedanput kroz one raspucane tarabe u voćaru.

Ipak ga ne može da zaboravi. Onako vedar, zdrav i pristao učinio je na nju snažan dojam i sva je ustreptila kad ga je taj put spazila na sred rijeke kako je skočio iz čamca u vodu.

Strepila je za njegov mladi život i strahovala da mu kakve potajne sile ne zametu traga u vodi.

Činila joj se ipak preduga ta njegova šala i već je posumnjala u njezin sretan svršetak.

Srce joj se grčilo od tē pomisli i dala bi, kanda, i život da ga opet vidi.

Već se i stari Marko počeo nešto nadvirivati u vodu i ogledati po rijeci.

Da se nije utopio — sjevnu joj misao glavom.

Srce joj se još jače zgrči i već ga je gledala u svojoj uobrazilji, kako ga iznose bez života na obalu.

U isti čas odjeknu nečiji glas. Hej, Mile, vozi ovamo.

Nikad još nije čula taj glas, a ipak protrnu.

Baci pogled u tom pravcu i veseo krik istrže joj se iz grudi. Pred njom je stajao iza taraba — takoreći na dohvatu, on Dušan.

Hladni mlazovi vode cjedili su mu se niz čvrsto građeno i preplanulo od sunca tijelo — a iz njega izbijao je život. I kao da je i sam nešto tražio, pogled mu zape na onom procjepu kroz koji je ona gledala. Ne mogoh odoljeti. Izraz tih čudnih očiju, u kojima — kao da se

odražavala cijela ona priroda — oduzeo mi je svaku moć. Nikad tako nešto prije toga nisam osjetila. Omaglica me je hvatala i drhtala sam poput šibe na vodi. Kao da me razodjeva i svači s mene komad po komad moje odjeće. Već me je cijelu onako polunagu ovio pogledom. Skliznu i košulja i šta još hoće? Ležala sam pred njim kao od majke rođena ni ne trudeći se da se pokrijem. Kao da sam njega i čekala da mi ucijepi u dušu da sam žensko.

Mlado mi se tijelo povijalo pod tim pogledom kao osamljena biljka kad ju vihor zahvati. Još malo i ona više neće moći da odoli tom nasrtljivom vihoru, i morat će da se preda. Uhvati se za ono srce, jedino još što joj je preostalo i što je skrivala u svojoj nutrini, da njega barem spasi i sačuva.

Ali bilo je već kasno.

I ono je već potpalo pod upliv te sile. — I njega je već zahvatio u grudima razbuktnali oganj.

Ruke joj same od sebe klonuše — oči sklopiše — misao zamrije.

— Koso, šta ti radiš ovdje, trže je, u tom času, nečiji glas.

Otvorih oči i zadržcem.

Predamnom je stajala moja majka čudeći se što sam onako zasjela, premda to nije moj običaj. Srećom mojom tarabe su bile visoke pa nije mogla preko njih da vidi zašto sam zasjela — a na procjep se nije sjetila.

— Jesi valjda spavala, ponovi ona brižno.

— Ma nijesam majko — nego malo onako zanjela se — znaš ova sparina pa me pritisla zemlji.

— A ti bježi u kuću i lezi tamo u onoj sobici pored ajata. Tamo je uvijek hladno.

— Hoću majko — hoću — samo ti hajde. Doći ću ja već.

Od toga dana Dušan joj nije izlazio iz glave i zato je najviše i pošla za govedima u nadi da će ga negdje sresti.

I u tom času najvolila bi baciti se na grudi ovom dobrom starcu — i do sita se isplakati. Ova iskrena obrana našla je punog odjeka u njezinom srcu i sva je gorila od želje da opet vidi onoga, koga je već dugo tražila u svojim besnenim noćima. Dakle, tu je on, taj njezin Dušan a već je mislila da je to bio samo san. O kako se radovala tome susretu i sve ono što se pričalo o njemu po selu — nije ona ni slušala — za nju je on bio i pored svih tih kleveta i objeda najbolji i predavala mu se cijelom svojom djevojačkom dušom.

Lahki dašak vjetra ozari njezine nade i ona podigne opet svoje vjeđe.

IV

Dušan i Mile vratili su se te večeri prije Vuje da mu nedadu opet povoda za kakav prigovor. Mile — ne- naviknut na dugo kupanje i svladan umorom prućaknuo se odmah po zemlji s jedinom željom da čim prije usne.

— Nemoj da zaspiš — opomenu ga Dušan. Znaš da se moramo pomiriti s Vujom. Vidio si ga jutros kakav je otišao.

— Pusti ti njega samo na miru — zijevne Mile — povratit će se on sam od sebe.

— Dobro — dobro Mile — al' ljepše će mu se vidjeti kad nas zateče budne. Ima noći — naspavat ćeš se.

— Pa šta da radimo — procijedi mrzovoljno Mile.

— Makar šta — tek toliko da ne spavamo. Uostalom — prisjeti se Dušan — možemo na čas da skoknemo do Širokoga dola — da ulovimo koga linjaka. Znaš kako ih on voli — pustio bi sve, kad ugleda onu njegovu žutu kožu. Time ćemo prikratiti vrijeme a ujedno i obveseliti ga.

— Ma lijepo je to sve, i sam ih volim — ali kako ti to misliš. — Ne lovi se riba rukama — a drugog čega nemamo.

— Imamo Mile onaj Vujin stari basać — baš kao stvoren za to. Njega je on i načinio za linjake, samo nema siromah vremena nego uveče. A uveče kad se vrati onaki trudan i mučan, klipšući po cijeli dan za govedima ne pada mu na um da još ide bućkati po onom šašu. Jedva čeka da se odmori a ne da ide u ribu.

A možda se desi i koja vidra. Sad ih je najlakše uhvatiti — jer i one idu u lov — i nije isključeno da koju zaskočimo. A vidrina je koža skupa. Možeš se od glave do pete za nju obući. Šta veliš. Vidiš, kakvi si, i ne misliš valda u tim prnjama čekati zime.

— Pa ne branim ja — odluči se i Mile — samo šta ćemo s garovom. Taj bi nam svojim lavežom poplašio sve ribe, a o vidrama da i ne govorim. Te kad nanjuše pašče — razbjegnu se kao pomamne — nebi ih iz puške stigao, a kamo li s ovim našim teškim basačem.

— Lahko zato Mile — Garova ćemo mi svezati za kolibu pa nam neće smetati.

— A mi onda hajdmo, i to odmah, da stignemo još prije mraka.

Mukanju na povratku site marve — pridruži se još i cvilenje garova koji je na ovako pseći način protestovao protiv odluke svojih prijatelja.

I taj pasji lelek razlijegao se šumom i doimao bolno sviju onih koji su ga slušali.

— Čuješ li ti šta — obrati se Vujo Kosi — vraćajući se i sam s govedima kući. Čije bi to moglo biti pašče što tako tužno zavija. Baš kao da je glas moga garova. Al ne može to biti i zašto bi on tako cvilio. Šta ti misliš Koso?

— Pa i meni se tako čini.

— Čudnovato — promrsi Vujo, i zabrinut za svoje blašče požuri s govedima i ako mu se jutros onako grdno zamjerio. Uostalom to je on već bio i zaboravio — a da i nije, oprostio bi mu sad slušajući ono njegovo očajno zapomaganje.

I zbilja nisu se prevarili. Kad su već izašli iz gušte — pružio im se pred kolibom neobičan prizor. Ubogi garov ležao je s isplažnjelim jezikom na leđima — trzajući iz sve snage da se oslobodi neugodnog zagrljaja u kojem su ga ostavili Dušan i Mile. Svezan nekom uzicom i u borbi da se istrgne — spleo se bio tako nezgodno da mu nije pomagala ni sva pseća domišljatost da je se riješi. Uzica ga je sve više stezala oko vrata i sve očaj-

nije bilo je njegovo zapomaganje. Kad je opazio Vuju, u očima mu bljesnu nada i s takim molećim glasom zatuli, da bi se i kamen umekšao a nekmoli srce ovog dobrog starca, koji je strepio za život i onog najsitnijeg mravca, što bi se ponekad došuljao za vrijeme užine njemu u goste.

Ne razmišljajući dugo, skočiše obadvoje da ga kurtališu bijede, koja im je skoro na očigled otela njihovo najpouzdanije blašće.

— Eto gledaj šta su uradili iz njega — govorio je Vujo Kosi driješeć garova. Sav si je vrat ogulio na ovu nesretnu uzicu. A šta bi istom bilo da je ostao ovako i da nismo u dobar čas mi naišli. Lipsao bi jadnik.

— Au — au — oglaš se veselo garov kad se osjetio oslobođen iz ovog mučnog sužanjstva i kao da nije ništa ni bilo — zagrlj svojim šapama najprije Vuju — pa Kosu i bracu i onda opet Vuju.

— Tko im je to kazao — mrmaljao je Vujo — gladeći garova, da pašče na kukalj vežu — a ne mrtvouzice. Znađu li oni, majčini sinovi, da bi ovako mogli zadaviti i najjačeg vola a kamo li ne ubogo pašče. U što im godine prodoše i kakve su im to škole kad neznadu ni najobičnije štene pošteno svezati.

Dao bi ja njima već škole njihove s onom oklagijom u načvama — dodade Vujo malo blaže spazivši domala garova kako se nateže s njegovim risonjom. Eto što ti je mlado — povjeriš mu blašće a ono ovako s njim. Sigurno im je bio na smetnji — pa htjeli momci da ga se riješe. Glavno da su oni slobodni, a njemu kako Bog da. A to nevalja. Treba i na druge misliti a ne samo na sebe. Vidiš ovaj garov od kad je kod mene, još nijedanput nije legao gladan. Njemu mora biti a meni kako isteče, jer on nezna reći: »Gladan sam«. I zato ja onda mogu bez ikakve brige — cijelu noć mirno da spavam i sačuvaj Bože, da mi se tko približi — taj bi se gadno proveo.

A tako i drugo — goveče — konjče — svinjče — i sve to čovjek mora dobro da timari ako hoće od njega da ima nekakve hasne.

A kakve hasne ima od njih — ljutnu se Vujo kad vide da ih još nema. Nikakove. Šalabazaju po cijeli dan. Nit tko zna kud idu, ni pošto idu, nit oni kome polažu o tom računa. Više koristi ima od ovoga garova — barem pazi na kuću i vrati pogdjekad koje marvinče. A oni ni to! Sad kud su se oni nadigli u ovo doba u šumu, molim ja tebe — a nijedan nezna puta po njoj. — Da su makar povelj njega sa sobom — ni pô jada. Taj se zna spaći. Dojurio bi za sat s Topolovače, pa da se prst pred nosom ne vidi. A šta će oni. I kud su prispjeli ako ih noć zateče u šumi. A eto već se smrkava.

O post im ćaćin — promrsi Vujo — i obrne se Kosi.

A šta si mi se ti tako snuždila. A — dijete. Kao da su ti sve lađe potonule. Znam — znam — i kako se to nisam već prije sjetio. Strah te je kako ćeš kući, jeli? Pa dabome, ali neboj se ti ništa!

Odvest će tebe tvoj Vujo kad nisu oni magarci došli. — je li tako, mala moja — zaključi Vujo — pomi-
lovavši je po licu.

A baš da i dodu — poći ću ja ipak s tobom. Idem da tio biđem ćaću. Nisam već dugo bio snjime, pa sam ga se i zaželio. A sad je sigurno kod kuće. Nego hajde malo svratite u kolibu da vidite kako je i kod mene.

Evo gledajte — tumačio im je Vujo kad su unišli. — Ondje gdje je nastroto spava Dušan, a ja opet u ovom bu-
džaku. Na ovom panju, kad je ružno vrijeme jedemo — a tamo gore poviše onog ognjišta sušimo naše mesnate zalihe. Evo uzmi ovu zečju butinu pa je ponesi ćaći, nek zna da je Vujo i na njega mislio, a ove jabuke podijelite vas dvoje s materom.

— A šta će tebi ostati? primjeti braco.

— Lahko zato — ima u šumi dosta zečeva i ja-
buka! Ne brinite se vi za mene, samo vi uzmite.

I dajući im ispod strehe jabuke pogled mu najednom zape na mjestu gdje je prije visio njegov basać.

Ha, sad ja znam kud ste vi otišli dragovići moji i dobrohotni smijeh zatitra mu na ustima.

U tom začuje izvana hihot.

Eto ih, dolaze progunda Vujo. — Baš da vidim jesu li šta ulovili.

— Ej Vujo — jesi li kod kuće — zausti Dušan veselo s vrati.

— Oprosti — trže se malo spazivši pokraj njega Kosu. Nisam znao da imaš posjete.

— Ništa — ništa — samo ti udi. Ovo ti je Kosa — kći onog lugara Janka, a ovaj mali — to je njezin braco. Svratio ih ja, da vide kako je kod nas — pa okasnili. A gdje je Mile?

— Eno ga pred kolibom. Ne može valjda da ude pred ovako birano društvo s basačem. — Je li Koso?

— Kosa — čuvši svoje ime — sva pocrveni — ne mogući da svlada u sebi preveliko uzbuđenje. Sve ono najljepše kakvim ga je zamišljala pojačalo je još više njegovo prisuće. Bila je kao općinuta i nikoga nije vidjela pred sobom osim njega — čak ni Mile, koji je već ušao i upinjao se iza Dušanovih leđa da ga opaze.

Ta i on je bio uz Dušana junak te večeri i donio je punu torbu linjaka a povrh svega i jednu vidru. Tek kad se nakašlje, osvrnuo se na njega braco — jedini još koji je tu stajao bez ikakovog itneresa, jer i Vujo je već svratio bio pažnju na ovo dvoje i nije mu izbjegla nagla promjena Kosina.

— A šta je to, što si donio — oslovi braco Milu, opazivši u njegovim rukama kako se nešto meškolji.

— A evo vidiš šta je, javi se Mile i upozori tako i ostale na sebe.

Dušan mu načini mjesta, a ono dvoje, Vujo i Kosa, kad ga vidješe onakog mokrog s upregnutim basačem, torbom i onom čudnom zvjerkom, udariše i protiv volje u glasan smijeh.

— A Mile — naruga mu se Vujo — kako to izgledaš — kao da si sad iz žabnjaka izronio. — Ta skini basač i otkaçi tu praznu torbetinu da ne pomisli još tko, da ima nešto unutra. Hajde — hajde, svuci sa sebe te mokre trulje pa obuci one moje, a te svoje metni na vatru neka

se suše. Da — da — nije to samo uprtit basać na leđa pa u ribu. Treba tu vještije ruke nego vas dvojice. Međutim dobro da ste se ikako i vratili. Uplašio sam se već bio da ne ćete tamo i zanoćiti. A što ste došli prazne torbe, šta bi tome? Desi se to i meni neki put, da ne donesem ništa. Pokazali ste barem dobru volju.

Mile nije mogao više da otrpi to Vujino zanovijetanje — zbacio sa sebe basać i onda oprezno, i kao, nekako teško, uze da skida sa sebe i torbu.

— Pa hodi mi, makar, pomozu, kad kažeš da je prazna.

I zbilja izgledalo je, kao da ne može sam da je skinu. A mogao je, samo se pravio da ne može, da pobudi u Vuju što veću znatiželju.

Vujo se ipak malo zbunio pred tim nejasnim hvalisanjem Milinim. Bojao se da ne će morati i da poliče ono, što je ispljunuo — i da ublaži, barem, donekle dojam onoga što je rekao — počeo da se ispravlja. Ma ono jest — nisam ja baš mislio da niste ništa ulovili. Al šta je to, ako ste ulovili koju pliskavicu. Radi toga se ne isplati teglit na sebi toliku basačinu do Velikog đola. Mogli ste to i rukama uhvatiti.

Sad je već i Dušanu bilo previše toga zabadanja i da dokonča zgrabi s Mile torbu i baci je pred Vuju.

Oči se Vujine raskolačiše, kad vide punu torbu ribe i skoro mu iskočiše, kad se iz nje zapračikaše debeli i žuti linjaci.

— Šta sad veliš — izlanu pobjedonosno Mile.

— E Mile — povrati se brzo Vujo — kapa dolje. Zaslužio si, da ti je skinem. Govorio sam ja uvijek da ti nisi kao drugi. Koliko sam se puta džapao već radi tebe — te Mile ovaki — te Mile onaki — a ja njima: »Šta vi — zar Mile ovaki? — Izbite vi to sebi iz glave. Ono će danas sutra biti jedan po jedan, i trebat će mu para tražiti.« I eto — nisam se prevario. Jesi delija, i evo ti moja ruka. A evo i žive Kose — pa nek mi je svjedok, da sam ti to rekao.

Mile obasut pohvalama nije znao kako bi se držao, a Kosa opet gledala je to sve običnom dječjom radozna- lošću. Po glavi su joj se vrzle sasvim druge misli. Cen- tar njene pažnje bio je Dušan, koji je i sam bio zaoku- pljen lijepom pojavom svoje gošće. Nastojao je, da pro- nikne dubinu tih milih i mrakom osjenčanih djevojačkih očiju, i da u njima pročita izražaj njezine volje. Nijemo su se motrili ne smažući ni jedno snage, da prekine šut- nju. Pa zar se i može šta da kaže, kad nam već i daha ponestane u grudima i kad jedno ustrepti nad svakim pa i najmanjim pokretom drugoga.

Šta je znao Dušan da kaže Kosi — a šta ona njemu? Skoro još djeca — bili su sretni, da su se našli i da ih grije ono isto sunce nebesko.

— Pazi, seko, što je lijepa — prekine tu šutnju braco — pružajući Kosi onu malu vidricu.

— A šta ti je to, — začudi se ona.

— Vidra — pomože joj Dušan — i zar ti nisi vidjela nikad vidru?

— Jesam — odgovori ona malo slobodnije — al ne živu, i ne ovakovu.

— Da kakovu?

— Mnogo veću i drugačiju nego ova.

— To može biti, jer vidra se vremenom mijenja. I ova će biti drugačija kad naraste. — Sad je još mala — tek se izlegla.

— A kako ste je ulovili, nastavi braco.

— Lijepo, braco. Zaostala na suvom, a ja pristigao i uhvatio je. Bile su još dvije s materom pa su pobjegle i nemoj misliti da je to bilo lahko — i ako ovolicna bra- nila se očajno. Evo gledaj, skoro mi je prst odgrizla.

— A šta vi to pričate — uplete se i Vujo. Okanite se vi beskorisnog naklapanja. Hajde radije ti Dušane očisti s Milom one linjake, dok se ja ne vratim. Znaš, idem malo da obiđem našeg Janka. Nisam već dugo bio kod njega.

— A šta će vam to, šta ćeš s tim mačedom?

— Nek bude Kosi — dočeka Dušan.

— A ti ga uzmi Koso, evo ti ga, pa ga metni u onaj ribnjak za kućom — možda odraste — i evo uzmi još koga linjaka u torbu. Znaš, kako je. Ne ide se to nikuda praznih ruku. Da mili, a sad na posao. Najprije ribe ras-kolite, izvadite im žuč i onda dobro posolite, pa da vidite kakvu će vam Vujo spremi večeru.

I ako nerado Dušan se pokorio odluci Vujinoj, premda bi dao ne znam šta, da je mogao da bude na nje-govom mjestu.

S prikrivenom tugom ispratio je lik mile djevojke, koju je malo zatim progutala pomrčina šume.

Ipak bio je zadovoljan s današnjim danom, a kruna svega bilo je poznanstvo s Kosom. Nije mogao da zabo-ravi onog značajnog pogleda, kojim ga je motrila te ve-čeri. Neki čudni izraz u očima, koje, kao da su ga pitale: »Šta radiš ovdje? Pošto si došao?« i kao da ga mole, da ne bježi više, i da ne ostavlja ovu grudu zemlje gdje se rodio i s kojom se srodio.

S tugom u duši sjetio se da će još malo — mo-rati da ostavi sve to, i ovu prirodu, i kolibu, i svoje pri-jatelje s kojima su ga vezale stotine dragih uspomena, i Kosu i sve, baš sve, što mu je činilo ugodan boravak u ovoj šumi. I svi oni ostat će opet ovdje — jedini on mora da se ukloni.

I rastužio se mladi Dušan prvi put otkad je došao u ovu divlju prirodu.

— Šta je s tobom? prenu ga iz te ukočenosti Mile.

— Ništa Mile, pribra se Dušan. Sjetio sam se ne-čega.

— A čega to?

— Znaš onih vidri, što su mi izmakle — slaga on. S kakovom prisebnošću i kakvom odlučnošću — ne pre-žući ni pred čim — branile su one svoju slobodu. A mi? Mi je se dragovoljno odričemo za volju nekih neizvjesnih prohtjeva — iskrsljih trenutačno u našoj duši.

S čim bi one zamijenile svoju slobodu? S ničim. Da ih postaviš upravo u zlatni kalež i okružiš svim mo-gućim udobnostima opet se nebi samovoljno odrekle one

svoje baruštine u kojoj moraju po neki put da brane čak i onaj goli život.

— Neće valjda biti baš tako, uplete se i Mile, ne shvaćajući pravo smisao onoga što je Dušan rekao. Ja bih se na primjer promijenio ma s kim — samo da nisam ovdje.

— Varaš se Mile — to ti sada tako misliš, ali brzo bi povukao svoju riječ.

-- Nebih Dušan — nebih nikada, samo da mi se pruži prilika da to izvedem. Nikada nebih požalio za kućom.

-- Bi Mile, bi — sve to da ti se pruži — i ta prilika kako veliš — opet bi se zaželio svoje domaje i one ubave kućice u selu pred kojom te je prvi put ogrijalo ono žarano sunce. Koliko ih ima, moj Mile tamo u gradu, koje nikad ni ogrijalo nije i sretni su da ga mogu vidjeti. O — neznaš ti, kako je to, kad te u tudini popade čežnja za dragim onim selom, gdje si ugledao svijet — za gajem onim poviše voćara, kud su nas vodili prvi naši koraci, za onim pitomim majinama i poljima, za onom zelenom šumom — zvijezdama, sjajnim u noći i za onim Božjim suncem, koje nas je grijalo od jutra do mraka.

Koliko ih samo sahrani prije reda memla i vlaga — onih nesretnika, koji poslije napornog rada negdje po zagušljivim tvornicama — vraćajući se u podrume i mračne izbe, u koje nikad ni doprla nije sunčeva zraka.

Je li to život Mile? Nije. — To je umiranje a ne život — i to beskonačno umiranje — od onoga dana kad su svojom nogom kročili tamo.

Koliko bi njih radije zamienili svoj položaj s tvojim i vratili se da mogu i da imaju kuda. Al nemaju kud Mile — rasprodali su sve što su imali prije nego su otišli — i prisiljeni su, da ostanu tamo, dok im se sama priroda ne smiluje i oslobodi ih zla.

Koliko bi njih pristalo da svaki drugi dan pojedu koricu kruha, a da mogu smireno leći pod makar kakvom odrtinom i kućicom i reći: »Ovo je sad moje«. A ti imaš krov nad glavom — sad kakvi takvi — al tvoj je.

I nemoj misliti, da su to svi koji bi htjeli da se vrate ovamo u ovu ubavu prirodu. Ima ih i drugih — boljih — imućnijih — koji bi radije slušali jeku Vujina roga nego pisak tvorničkih sirena, radije svirku tvojih dvojnica nego zvižduk svih mogućih vrsti vozila i koji bi u svako doba zamijenili zagušljiv vazduh grada sa mirisom ovim ovdje i udobnosti svojih raskošnih ležaja za komadićak ove zelene mahovine ovdje.

Ti ne poznaš život grada, a da ga poznaš drugačije bi govorio. I zar ti misliš, da je onaj dim iz tvorničkih dimnjaka, pisak sirena, zvižduk luksusnih kola, bljesak svijetla, i sva ona čuda, i izvanjsko bogatstvo grada, pravo obličje njegovo? O, varaš se, ako tako misliš. Ono je samo opsjena, varka, da svrati naš pogled na drugu stranu od one prave, gdje u isto vrijeme zaglušna lomljava i škripa bešćutnih i hladnih strojeva zaglušuje krikove tisuće i tisuće ljudskih života. I to je zapravo suština njegova, taj nevidljivi progres, koji ga i čini gradom i koji u zamjenu za živote tih nesretnika daje čovječanstvu sva ona blještava čudesa tehnike.

A šta ovdje? Kako je ovdje? Ovdje svega toga nema.

Kad ujutro otvoriš oči, obaspu te sa sviju strana blagodati prirode. Ona vas pazi i mazi i štiti svoju samohranu djecu, da ni jedno ne ostane bez njezine milosti.

Jest moj Mile, i gledaj ovaj bogati lov večeras. Nije li nam tako reći ponuden, kad smo zašli među ove lijene životinje, koje nisu ni pokušale da bježe pred nama, i kao da su i same čekale nekog, da ih onako site i debele pohvata i izbavi iz onoga mulja. I pazi, molim te, sve stari linjaci — ni jednog mladog. Oni trebaju još da žive, da do kraja ispune zadaću, što im je priroda nanijela. A ovi ovdje stari — još radije, da svojim salom zamaste nekom čorbu, nego da ih do proljeća i onako nestane u mulju.

Proći će to tebe, moj Mile, kad kušaš njegove tečne slanine — a ovako, vjerujem ti, i samom mi je teško gladnom sjediti i gledati u njih.

Samo kad će se taj Vujo vratiti i da mi ne ostanemo danas bez večere.

Lahko može biti i to, jer kad se ta dva sastanu ne mogu se šale rastati, — radije da se mi prihvatimo posla, a on kad dođe.

Imaš ti pravo. — Ja ću naložiti vatru a ti kolji. U tebe je zato pogodniji nož.

Pa i jest, i da ga uvjeri — isuka iza pojasa handžarinu, da bi je se i živ čovjek prepao a kamo li ne mrtva riba.

Moraš ga ipak malo naoštriti, da ti se kojim slučajem ne omakne s ovako skliske kože i ne zadre u ruku.

Nemaj ti brige — naoštrit ću ja njega, samo ti hajde po drva.

A Dušan je već i drva donio i naložio vatru, i Mile je svoj posao svršio, a Vuje još uvijek nije bilo.

Šta je to Dušane s tim našim Vujom, da ga još nema?

Valjda su ga sustavili na večeri, a dalje znaš.

Znam — znam — odvrati mrzovoljno Mile gledajući požudno u one raskoljene ribe. Samo kad se oni nađu — ne možeš ih se šale načekati — pogotovo, ako su se domčali negdje još i rakije.

Pa šta da radimo?

Još malo možemo ga očeknuti — pa ako ne dođe, mi ćemo s linjacima na vatru. Znam ja i sam spremati večeru, samo kad imam od čega.

Pa dobro, a što ćemo dotle? Da brojimo poput Vuje zvijezde?

Drugo nam i ne preostaje.

A zbilja, Mile, javi se iza duže stanke Dušan: »Gdje je naš garov?«

I on je otišao s njima. Naljutio se valjda na nas što smo ga večeras ostavili samog i privolio opet Vuji.

Vidiš ti njega, kako on to dobro pamti, baš kao čovjek.

I bolje nego čovjek — ne dovrši Mile — prekide ga Dušan.

Čuješ li ti šta Mile?

Ma čujem neko mumljanje — režanje — baš kao medo i onaj vandrokaš što prođu više put selom. Da nije to Vujo?, napio se pa pjeva. Zna on i to, samo kad je dobre volje.

A glas je bivao sve razgovjetniji i režanje sve začo. Imaš ti pravo Mile — mogao bi zbilja biti Vujo.

E, taj se onda nalokao kao majka zemlja, mljacnu Mile jezikom, da mu pokaže kako je on to lokao. I dotužilo mu onako samom, pa pjeva, a garov ga prati. Baš su se složili. Sigurno se opet sjetio svoje prošlosti, pa se muči, da je ispriča garovu. Drugog i nije bilo nikog osim garova — a njemu je i to dosta. Glavno da ga netko čuje.

I što dalje, pjesma je bila sve jasnija. Sad su se već mogle posve dobro da razaberu i riječi pače i čitavi odlomci iz te pjesme.

Pjevao je o konju i psu šarku, koji je bio vječni pratilac njegov. Po danu je kaskao putem pred njim, a po noći čučao negdje u polju ili šumi — čekajući dok se ne napase. Vjerno živinče.

Nastala je jesen. Prvi mrazovi pofurili su zemlju. U polju nigdje travke — jedino još u šumi ostalo je nešto što je sačuvala gusta krošnja velikih hrastova. A konj gladan zaputio se onamo. U stopu ga je pratio šarko. Gdje i neće?! Šuma je bila u to doba puna gladne zvjeradi — a šarko je morao da ga sačuva. Vezala ga je zato zadata riječ njihovom gospodaru — a još više, dugogodišnji osjećaj drugarstva prema konju.

O čijem on to konju pjeva — Mile?

Strpi se, čut ćeš kad svrši.

A Vujo nadlajan iznenada žestokom pratnjom garova malo je popostao. Ali ne za dugo. Garov je opet zaveo — ali tiše — a Vujo se poveo za njim.

Bio je nabasao na onu sovu što ju je jutros zaklao pa se prepao — i zato je onako glasno zarežao, zaboravljajući pri tom na njihovu pjesmu. — Ali sad je opet dobro. Brzo je uvidio svoju pogrešku i povratio se.

I zbilja Vujo nebi našao nikog boljeg od garova da mu dočara zavijanje vukova te noći, kad se šarko natisnuo s vrancom u šumu. Tulio je tako očajno da se već i Vuji počelo pričinjati, da vidi gladne vukove oko sebe i kao da je on taj vranac a šarko njegov garov.

Zvijeri su ih nanjušile — nastavio je Vujo — a vranac je kopao nogom — predosjećajući opasnost, koja mu je prijetila. Sve više rojio se krug užarenih očiju oko njega — sve jače je tulio garov. Da zaštiti svoga plemenitoga druga — šarko ili garov, sad već nije znao koji, neustrašivo je stao pred vranca — junački, da ih dočeka.

Prvi koji se ustremio na vranca — valjao se u tili čas u lokvi vlastite svoje krvi. Pregrizao mu je garov grkljan. Al njih je mnogo, i tko bi ih sve poklao. Vidio je to i šarko ali šta je mogao. Bolje da spasi jednoga — koji se već dao u bijeg — nego da obojica ludo poginu. — Barem će vrancu da zaštiti uzmak, a njemu kako Bog da.

I sad je nastalo ono najstrašnije.

Ozlojedeni vukovi što im izmače siguran plijen — odlučiše da se osvete šarku. Ipak pojedinačno ni jedan nije smio da mu se približi, Zazirali su od onih čvrstih čeljusti i oštrih zubi i bojali se, da ne prođu tragom prvoga.

Nastala je stanka kao da razmišljau na koji način da ga napadnu. I kao da se prisjetiše — pribjegoše opet staroj njihovoj varci. — Zaurlaše grozno krvoločne zvižeri — da ga najprije poplaše i zbune — a onda složno i mučke napadnu iza leđa.

Ni trenuo okom garov nije. — Lišće je s drveća prekrilo zemlju — al on se zbulio nije.

Poznata je i njemu ta vučja stupica i nije se iznenadio. Ostao je dosljedan svojoj psećoj lukavosti i budno je motrio njihove pokrete a na zavijanje nije se puno obazirao. I pokazalo se ispravnim, kad je, domala, naglo — obazrijevši se, skočio jednom za vrat. Ovaj je htio da ga zaskoči s leđa, a šarko ga je opazio i pustio da mu se približi na dohvat njegovog skoka. Za čas mu je bio pod

grlom — kaznivši ga kao i onog prvog — smrtnim ugrizom svojih zubi.

A krv kao da je još više razdražila zvijeri, baciše se sumanito sad na šarka.

Onaj jedan bio je još pod njim, a drugi mu je već bio na kičmi. Nastao je ludi pokolj nijemnih životinja i njihov lelek užasno je odjekivao u gluhoj noći. Pričali ljudi po selu da im se te noći pričinjalo, da su svi zlodusi iz pakla sišli na zemlju. I u tom paklu bio je jedan jedini pravednik, koji se branio, a svi drugi bili su napadači i griješnici.

Jadni šarko šta je skrivio — da ga je tako usud kaznio.

Kad je već i sam vidio da drugog izlaza nema osim borbe — trsio se da osvjetla obraz pred svijetom i da čim skuplje proda svoju pseću kožu. Zvjerskim nagonom bacio se sad među vukove — daveći ih — koljući — prevrćući i bacajući jednog preko drugog, kao da je htio da im vrati sve ono zlo, što su ga do sad počinili njegovom psećem rodu. I to je radio bez i trunka milosrda — kad ga ni oni nisu već imali, njih toliko, da njemu jednom poštede barem goli život. I ako sav ogrezao u krvi, nije ni malo popuštao, dapače činilo se da biva sve opasniji. Izgledalo je da već oni popuštaju i da ne napadaju s onolikom voljom kao prije. Šta više, da se brane. Još jedan lomatao se pred šarkom i topla mu se krv pušila pod njegovom njuškom.

I Vujina pjesma posta veselijom i lavež garova glasniji.

Nije nesretnik primjetio starog vukonju kako se spremio — da ga zabavljenog onom mrcinom — zaskoči.

U zadnji čas, kad je već ovaj bio u skoku opazio ga je.

Krik mu zasta u grlu — pjesma presta i šumom odjeknu pucanj Vujine kubure — pomiješan sa cikom pseta.

Bolan jauk začu se odma iza toga.

— Šta je to? — skočiše Dušan i Mile u isti tren.

— Da se ne ubi!?

— Kako — zašto — ako Boga znaš, Dušane?

— Može svašta biti Mile. Čuo si pucanj iz njegove puške.

— Može — može — i njih dvojica potekoše što su ih noge nosile, da pomognu ako se bude dalo još što pomoći.

— Kasno je već kasno — djeco moja — sustavi ih na ivici one čistine pred kolibom nemoćan glas. Njega više nema.

— Koga — zaprepastiše se ova dvojica.

— Garova — jeknu Vujo.

— Kako reče? Vujo — promucaše oni još jedanput — kao da ne čuše dobro u onoj uzbuđenosti. — Je li se tebi što dogodilo?

— Eto sreće da jest, i da mi je ona sačma što je njega ubila — probila ovu moju ludu glavu.

— Pa šta bi tome — odlanu im malo — kad vidješe da je on živ.

— Ništa — ništa — jeknu Vujo još bolnije i stiće nešto jače k sebi.

— Pa to je garov — zaustiše oni — razabravši tek sada u onom polumraku u Vujinim rukama pseto.

— Nije to više garov — ozva se Vujo kao sa drugoga svijeta. To je samo njegova lješina. A garov? On je tamo gore — podiže Vujo oči k nebu. Tamo je on — među zvijezdama onim, i duh njegov lebdi i pokazuje im svoga ubicu.

— Uh šta učini — škripnu Vujo zubima i tresnu onom kuburom po glavi — kao da je ona kriva njegovoj ludoj pameti i ovoj nesreći.

— Šta ću da radim — jaukao je stežući sve više k srcu garova.

— Ne hasni Vujo to sve — javi se Mile. Bolje da je i tako bilo. Mi smo se već uplašii da se tebi nije šta dogodilo — i dobro da nije — a — eto — žao je i paščeta.

— Pusti ga, Vujo, poče i Dušan da ga tješi. Garova više ne možeš povratiti. Ta i sam si mu jutros napio zdravicu. Valjda je tako moralo biti.

— Uh — huknu Vujo sjetivši se toga. — Što me Bog stvori ovakog i što me grom ne ubi na onom mjestu, kad sam to rekao. — Što me ostavi ovakog. O — o! — ne može dalje ni da reče — zaljulja se kao da će pasti.

— Šta je s tobom Vujo — uplašiše se oni, da nije i sam ranjen — pa zatajio i poskočiše, da ga pridrže.

— Pustite me samo — mahnu im on rukom — progledavši njihove misli. Nije meni ništa.

Ipak mu ovi pomogoše i jedva nekako dotetura do kolibe.

— Hajte vi sad djeco — pa spavajte — a mene pustite samog sa sobom — reče — i sruši se pored onog starog panja — za kojim je neku večer tako veselo časkao.

Mjesec je zasjao jače kao da je htio što svečanije, da dočeka na nebu dušu garova — a stari je čobanin — ljubeći ga — opraštao se s njegovim mrtvim tijelom dolje na zemlji.

Bila je to teška noć za svu trojicu. Ni jedan nije mogao usnuti i svaki se borio sa svojim vlastitim mislima.

Shrvan nad nesrećom — svoga, više nego prijatelja — Vuji je ipak bilo najteže.

Siromah — kao da je predosjećao svoju smrt i htio valjda posljednji put da pozdravi rujnu zoru, kad nas je onako rano jutros probudio — upinjo se Vujo da rasvijetli događaje koji su se zbili toga dana.

Kako sam samo mogao to, da mu zamjerim. A njemu je onda dotužilo — slušajući moje pogane riječi i otišao s njima. Cijelog tog dana osvrtao sam se kao bez desne svoje ruke — u nadi da će se vratiti i da ću ga negdje ugledati. Nažalost nije se povratio. I našao ga na svoju nesreću tek navečer. Bolje da ga ni tad nisam našao — bar sada ne bih imao na duši ovaj grijeh.

I više se nije od mene odvajao. Riješen one bijede, cijelo to vrijeme veselo je skakao pokraj mene — jedino kad smo došli u blizinu skele — ostavio me je i otrčao naprijed. Kao da je znao siromah kuda idemo.

— Šta je to — zgleđasmo se ja i Kosa, kad smo primjetili onog musavca — kako otkapča skelu. — A garov sam na njoj.

— Kuda ćeš Marko, dreknu ja na njega. Zar nećeš i nas povesti?

— M-m-islio s-sam d-da n-n-em-ma v-više n-ni-koga.

— Pa jesi li ti pobenavio — velim ja njemu — da prevažáš samu pašćad.

— T-to su m-moje s-stvari, odbrusi on.

Hajde de, kad su tvoje — u čudu ga pogleda i Kosa — a ti barem uzmi i nas s njime. Držali smo, da je šenuo umom.

— Da — da i onda je došla ona luda pijanka.

Potegni ti samo nutkao me je svaki čas Janko — dobra je to rakija — znaš od onoga Luke, što mu je voćar tik do rijeke. Nema take u selu.

I raspoložen zaokupio me je sa sviju strana. Pa gdje si mi, moj Vujo! Tako dugo da te ne vidje! — Ja sve raspitujem, i pitam koga god sretnem za te — a on se zavukao tamo u svoju jazbinu pa ni makac. I da mi ne reče jućer ova moja mala, da te je vidjela — ne znam šta bi počeo. Bio sam već u strahu da se nijesi razbolio. A ja opet zabavljen ovih dana čekićanjem hrašća — nisam dospio da te obidem. — E lijepo od tebe, da si me se prvi sjetio i u to ime uzmi ovu čašu. Te — pij — i pij — i pij, do neko doba noći.

— Pomaže mu i Pela — njegova žena. Razdriješio joj se jezik od one rakije pa razvezla.

— O moj Vujo, odavno te nije bilo ovdje, — upravo odkad se ovaj moj mali braco rodio. — A i ja neidem nikud. Šta ćeš, kuća je tu i sve ovo što vidiš — na mojoj je brizi. Najveća mi je ipak — ovo dvoje djece što su večeras došli s tobom. Pogotovo ovo veće. Navalila neki dan da ide govedima — a ja na nju — a ona udri u plać. Kud ćeš ti taka s tolikim jatom goveda, kažem ja njoj — al ne pomaže. I dok god je nisam pustila nije prestala da rida. Sad dobro, da je tebe našla drukčije neznam

kako bi bilo. A i ovaj drugi — jutros me napopao, da ide s njom. Neće da ostane sam kod kuće. I tako mi je uvijek neka briga za vratom.

Pa kad si već tamo Vujo — pripazi mi, molim te, na njih. Prizovi ih i urazumi — da ne moram barem radi njih da stremim ako već moram radi marve i čega drugog. A ti opet, kad god ti šta ustreba, obrati se na me. Šuma je ipak šuma — a kuća je kuća. Znam ja kako je to vijek vjekovati u njoj. Te trebaš ovo — te trebaš ono — te podere ti se odjeća, te usfali ti slanine ili brašna, a gdje ćeš se pomoći u onoj divljini, kad nema ni žive duše blizu. A ovako kad ti šta usfali — podaj nekome da ti pripazi na ono marve a ti skokni amo. Bolje ti je nego da ideš tamo u svoje selo. Ovo ti je pod nosom — a gdje je ono?

— Ta pusti ga već jednom — zaokupio bi sad Janko da i ja dođem do riječi i da s čovjekom malo prodivanim. — A ti hajde! — Imaš svoga posla i gledaj kako ćeš spremiti večeru, da nam ne otiđe gladan ovako viđen gost. A gdje smo ono mi stali? — Da — kod ove čaše.

— E onda, neki si ti meni živ i zdrav i ja s tobom, i naša djeca — a ova mučenica nek nas riješi svih ostalih briga — je li tako? I kucnuvši se samnom iskapi je na dušak.

— Ha, kaka razgaljuje. — Čutiš li je i ti Vujo? To je rakija! Ono istina, obećao sam mu onaj sušac na Bjelevini — al vrijedi ove rakije.

— Pij Vujo! nazdravljao mi je već po deseti put — turajuć mi silom čašu u ruku — da nam i marva naša poživi i bude zdrava. I opet ispijanje na dušak i rako-ljenje.

— Pij Vujo! da nam i polja naša rode te da i požajemo ono, što smo posijali!

— Pij Vujo! — nudio je već i garova — da nam i ovaj pasji sin i prijatelj bude živ, i da mu se sjeme njegovo ne zatara. Hej — ženo! — gdje ti je pamet bila kad se nijesi sjetila da i ovom crnom bratu doneseš jednu

čašu i da nam se ne razboli gledajući ispražnjeno svoje mjesto za stolom.

— Pij Vujo! zaplitao je sad već jezikom Janko. —

— Da nam poživi i ovaj naš prijatelj na zidu, i da nas očuva od tuče — groma — kuge i gladi.

— Pij Vujo! — motalo nam se već obojici i zadnje čega se još sjećao, bilo je — kad je vidio garova za stolom. A sad šta je dalje bilo — kad je otišao — kako je otišao — kako se prevezao skelom i kako je našao put kroz šumu u noći — toga se više ne sjeća.

— Otreznio se tek kad je planula njegova kubura i kad je čuo posmrtni krik garova.

Šta uradih, jadna mi majka u grobu, jadikovao je Vujo — buljeći u one ukočene zjenice svoga mrtvog prijatelja. — I nikad više neće u njima bljesnuti odraz one vjerne i dobre njegove duše.

U tom položaju i ne skidajući očiju s njega ustrajao je preko cijele noći a ustrajali su i njegovi živi prijatelji, koje je mučila pomisao, kakvog će zateći Vuju ujutro.

Nijesu ni oni čitave noći oka stisnuli. — Nametalo im se pitanje — kako je do toga došlo da je Vujo ustrijelio garova.

— Ili se bio tako uživio u svoju pjesmu — rezonovao je Dušan — da mu se zbilja pričinilo da je vidio vukove — ili je bio tako pijan, mislio je Mile, da nije znao što radi.

— Kako je bujna mašta u ovog običnog primitivca, rezonovao je dalje Dušan i kolika je jakost njegove uobrazilije — kad ga je jednostavna uspomena — izražena u pjesmi mogla tako daleko da dovede, da zamjeni trenutačni plod svoje fantazije sa stvarnošću i zbiljom i da stvori reminiscenciju davno već izbljeđele slike.

— Mora da ga se jako kosnula tragedija šarka, kad je mogao tako vjerno, da oživi pogibiju njegovu i tako daleku prošlost.

Mora da ni za njega ne igra ulogu što je bilo, kad je bilo, isto tako, kao ni za vječnost, jer on se već tako srodio s ovom prirodom, da za njega isto, kao ni za nju,

ne postoji mjerilo vremena. Prije — ili poslije — sasma svejedno — glavno je učinak. Za njega postoji samo jedno mjerilo, a to je promjena.

Izlazak sunca — za njega je dan — a kad zade — noć a koliko ih je on već da sad vidio — tko bi to sve pamtio. Lijepo ili ružno — sja ili ne sja sunce, — veseo ili žalostan. Kad ozebe — zima mu je — a još jače — smrzava se, i kaže — kako je neke godine bila velika studen — da take odavno ne pamte ni najstariji ljudi u selu. A to odavno, može da bude prije deset — dvadeset ili pedeset godina. — Zna samo toliko, da je bila gladna godina i da je morao ići te zime s marvom u brst i skoro ga je jednoč zatrpao kraj vatre mrkonja snijegom.

I to mu je jedina vremenska oznaka, da usporedvom pojedinih događaja slaže o njima svoju matematiku. Dapače i prošlost često miješa s onim što biva ili što će biti — tako da je više puta teško razaznat o kom je vremenu govor.

Po svoj prilici reći će sutra: »Zar vi mislite da je to nešto, što mu je ono nekoliko zrna probilo kožu?« Nije to ništa. On će živiti i dalje i njegov glas razlijezat će se šumom. Ili mislite da neće? He — a šta je ono. Slušajte ga — au — au — au —. Nijesam li vam rekao. To je on, kad se porječka s risonjom. Poznam ga. A ovo zar ne čujete. Ovaj veseli au — au. Kako se dobro nas dva razumijemo. To mi oglašuje da je našao jelaša i zato je tako radostan.

I zbilja motreći ga s kakvim uvjerenjem on to sve govori — čovjeku se i samom učini da je tako. A zapravo, ima li u prirodi vječnoga sna, i zna li ona šta je to smrt. — Ona prava istinska smrt, kad od čovjeka ne ostaje ništa — što bi podsjećalo, da je bio nekada živ. Zar od ove lješinice garova — što će sutra truniti u zemlji, neće ostati baš ništa, što će sačuvati uspomenu na njegov život i poznijim pokoljenjima, koja će poslije njega doći. Neće li tu već za nekoliko dana doći lješinari, a možda i njegova najbliža svojta — da je iskopaju, prevrnu i utaje na njegovoj strvini glad — i da rasparčaju na

bezbroj malih komadićaka njegovu zamrlu energiju, koja će ponovno doći do svog prvobitnog izražaja. Svaki taj komadićak pojačat će njihovu snagu i odrazit će se u bilo kojoj formi u njima. Pa zar nismo onda na istom. Do sad je sva ta materija bila skupljena u jedno i podražavala samo jednu energiju — ili obratno — a od sad će podražavati stotinu. I ni jedan atom neće propasti. Svaki pa i najmanji naći će udjela u stvaranju novih energija.

I tako dolazimo do one vječne istine, da smrt jednoga, donša život drugome. — I šta je onda smrt — nego ponovno rađanje i dolaženje u drugom obliku na svijet.

Koliki bi morali biti sretni, da umru, da im iz žilja njihove još za života pokvarene materije nikne zdrava supstanca i uništi svojim mirisom prvobitni njezin smrad.

Sve ovo Vujo nesvjesno čuti u sebi i donekle s pravom govori — kad začuje lavež pseta, koje se najelo nečije strvine: »Slušajte ga kako laje — baš kao garov«. A vjerojatno je i ono prisustvovalo posmrtnoj gozbi nad oskvrnutom lješinom garova, i na taj način došlo opet do mogućnosti da izrazi jednom, od ono malo skala pseće glasovnice — svoje zadovoljstvo. A pas jedan kao drugi — i svi na isti način oglašuju osjećaj sitosti. I ovaj valjda pogodio istu skalu koju je i garov u takovim slučajevima upotrebljavao i Vuji se pričinilo, da je on. I tako smo opet na onom. Smrt garova povratila je opet snagu gladnom paščetu i dala mu mogućnost da još jedanput dočara Vuji glas njegovog prijatelja. Jednom riječi, znači, da je smrt garova bila neophodno potrebna onom gladnom paščetu, jer gladan nebi mogao da izrazi osjećaj sitosti.

I tako je, i ako mrtav — garov neposredno prenio zamrlu energiju na druge i u drugom obliku nastavio život.

Šumom se razlijegao glas njegovog dvojnika a milijuni i milijuni sitnih stvorića razletjelo se na sve strane s rascvjetalog trna na grobu garova — oglašujući njegov vaskrs. I ti glasovi doprli su i do Vuje i on je uskliknuo:

»Gle eno mog garova«. — Dobro ga je čuo. I on, Dušan malo ga je osluhnuo — a Mile baš nimalo.

On je to sve — sasvim drugim očima gledao.

Čovjek pijan — mislio je i svašta može da mu se desi. Sva je sreća da nije tko drugi bio s njim. — Moglo mu se dogoditi isto što i garovu i dobro da je i sam u onoj pomrčini i preko onolike vode iznio živu glavu. A šta je za jedno pašče. Jedno više ili manje — ima ih i onako dosta.

Jedino mu nikako nije išlo u glavu — kako se onako pametno pašče — dalo ubiti od pijana čovjeka. Sad hajde de — da je još bio trijezan. Ništa — rekao bih: »Nanišanio — pa pogodio«. Al ovako? U onom mraku? Nebi ga našao rukama — a on ga je našao zrnom. To nije mogao da razumije — i koliko god se više trudio — sve zamršenija mu je izgledala ta čitava stvar.

Tek u zoru, kad nije mogao više ni da gleda od umora i kad nije našao nikakvog drugog riješenja zaključio je: »Mora da je bio i garov pijan«. I s tim je zaspao.

V

Sutra dan — probudivši se već dosta kasno — našli su Vuju u istom položaju u kojem su ga sinoć i ostavili. Smotan uz onu kladu — zagrlio garova i šuti.

— Šta ćemo s njim Mile? — javi se Dušan.

Šta možemo s ovakim? Neka ga, nek se oduva — a mi ćemo za marvom. Proći će to njega već.

A marva i sama — odavno poustajala javljala je klepećući zvonima, da je gladna. Među prvima bio je risonja. Nadnio glavu nad vratnice i gleda Vuju — kao da ga pita: »Zašto mu već nije donio korito s brašnom«. Bilo im je svima već dojadilo to prekomjerno iščekivanje i nervozno su se muvali oko plota — mučući i blejeći — valjda da izraze svoje negodovanje.

U zadnji čas sjetio se Mile da im otvori vratnice. I čim se osjetiše slobodnim i da protegnu valjda svoje ukočene udove od predugog ležanja — dadoše se u divlji štrkalj. Za čas ih je nestalo ispred očiju njihovih čuvara. Dušan je htio da bježi za njima, ali ga je Mile odvrćao.

Kud ćeš ti za njima u ovu gustež, ako Boga znaš. Da nas je deset nebi ih sad vratili, a kamoli ti sam. Pusti ih neka idu. Snaći će se oni i bez tvoje pomoći. I uzalud ti je svaki pokušaj.

I zbilja, imao je pravo. Našli su ih poslije u onom Docu — gdje guljače travuljiku — ni nalik na one pređašnje.

No — šta sam ti kazao — da ćemo ih naći. Desi se to i meni s ove moje dvije koze — jedna na jednu stranu, a druga na drugu i kasnije ih nadem, gdje mirno pasu.

I da ih sad pustiš ovako same — nebi se opet ništa dogodilo. U podne bi došla na plandište — kao i druga da izduraju onu najljuću pripeku i ni jedno nebi falilo. Naučio je njih Vujo, — znadu oni bolje nego pogdjekoji čovjek sva ta mjesta po šumi. I po noći a ne samo po danu naći će ti oni svoje mjesto. Koliko se puta doklati po koje june usred noći u Vujinu kolibu a da on ni ne zna. Kad mu nestane, on samo odmahne: »Naći će se već, glavno da je ovo par starih krava uza me — a za drugo mi je lahko. — Oni će njih već potražiti«.

Na plandištu ih je čekalo još jedno iznenađenje. Kad su došli tamo svi oni pastiri sjatili se oko njih da ispipaju šta je to noćas bilo s Vujom.

Odkud su samo saznali — mislio je Mile praveći se tobože nevješt. A u sebi je krojiio planove, šta će da im odgovori.

— A šta vi to pitate. — O kakvom je Vuji riječ, obrati im se on najednom tako bezazlena lica, da ga je bilo upravo milota pogledati.

— Šta se praviš kao da ne znaš, ostaviše oni sad Dušana i zagrajaše na Milu.

— Bogami, to mi je prvi glas što od vas čujem.

— Ni onaj pucanj noćas nisi čuo — je li — navališe oni još žešće.

— Kakov pucanj — snbivao se Mile. Ja sam noćas bar lahko spavao i nisam ništa čuo.

— To i nije bilo baš noćas — već nekako uveče.

— Kako vi to dobro znate — kao da ste tamo bili.

— Nismo mi bili, ali bio je netko drugi, tko ga je dobro čuo.

— A tko to molim vas?

— Pa ako hoćeš istinu da znaš — nastavi se jedan pred Milu — čuo ga je moj kum Gligo. Gradi kuću pa mu uzmanjkala jedna greda — a on, da ga ne zateče lugar iskoristio noć i vratio se u selo još prije dana.

— I veliš baš čuo?

— Baš čuo i kaže: »Odmah mi je od onoga zorta pala kapa s glave«. Gdje i neće — čovjek sam usred

šume — a noć i odjedanput hitac. Poplašio bi se i nečastivi — dalje mu kuća — a gdje neće on, kome je već jednom pobio hitac zube.

— Vidilo se na njemu da govori istinu, jedini Mile kao da je nešto drugo mislio. Proždirao ga je očima i najrađe bi ga tamo pred svima smlavio na onom mjestu, da mu nije bilo zbog govorkanja — i da mu se danas sutra ne desi kao i onom ludom Sretenu što su mu žandari svu pušku iskidali o glavu. A da uradi, kako mu je želio — nitko mu nebi dao za pravo i svi bi rekli da je onaj drugi imao pravo. Treba nešto dugo smisliti, da ga neprimjetno uništi i da svi vide da je govorio laž. Al - šta - i glava mu se poče pušiti kao nikad, i nije trebalo dugo pa da mu se i raspukne. Radilo se o spasu njegovog prijatelja tu nije smio da popusti. Mora da ga izbavi pošto poto od još goreg zla, nego onog što mu se već dogodilo. Od usta do usta širit će se šapat, i sutra može glas puknuti, da je Vujo htio noćas nekoga ubiti. A šta onda? Dići će se hajka — doći će vlast i već ga je siromaka gledao kako ga kundače one žandareske. A to mu nije želio.

— Krupne kaplje znoja oblile su mu čelo i kao da je i zadnji djelić mozga upregao, da razuzla ovaj uzao, koji mu je sve više stezao i kočio misli u glavi.

Sve oči bile su uprte u Milu i oni najdalje što su bili — privlačili su se bliže, da čuju šta će on sada reći na ovu potvoru Perinu.

Živući u ovoj divljini — bio je to za njih i tekakav događaj i ništa nebi moglo jače da uzburka ove mlade i lakovjerne duhove od ove dogodovštine s Vujom.

Ubogi Vujo -- požali ga i Dušan. — I ne sluti kakvog u Mili ima prijatelja. Bilo mu je i samom mučno gledati ga kako se napreže da obrani Vuju i već je počeo da dvoji u mogućnosti toga, kad sasma neočekivano i iznenada zamnije nečiji smijeh. Ali kakav smijeh? Smijeh od koga se kosa diže i krv ledi i smijeh, koji zapanjuje — ništi — zatire i potpuno onemogućuje onoga, kome je uamjenjen. Bio jeto Milin smijeh, koji obuzet njime nije mogao pravo ni da stoji — već podbočen rukama o ko-

ljena uzeo iz sveg glasa da nariče. O moj Pero — moj Pero — znao sam da si budala — al takà opet da si budala, te si povjerovao još većoj budali nego što si ti — to nisam znao. Pa zar ste vi mogli od onoga pomisliti — sram vas bilo — da je puška. A šta bi onda kazali da je zbilja bila puška. Rekli bi da je bio top ii još više — kazali bi da je lumbarda. Ha — ha — ha — kad ste od običnog ribljeg mjehura pomislili da je puška.

— Kako — šta? Kakvog to reče, mjehura — zinuše čobani.

— Ma ribljeg — ha — ha — zacenu se Mile — obične riblje žuči..

— Šta reče ...kakve... šta?

— Ta stanite malo da predahnem. Šta ste navalili, kao da vam gori tlo pod nogama. — O — ljudi jeli to još tko čuo?

— Jeli žuči?

— Ma šta me prekidate — pustite me molim vas da govorim — jer ovako nećemo biti do sutra gotovi. Kakve žuči — mjehura a ne žuči.

— A mjehura?

— Mjehura — da — da — da — mjehura i hoćete još jedanput da vam ponovim.

— Nemoj više, ako znaš što je Bog da ponavljaš — iskočit ćemo živi iz kože. Daj, svrši već jednom.

— A vi onda šutite — dreknu na njih Mile — zatomljujući smijeh u sebi.

Riječi im zamriješe na ustima — a najviše siromašnom Peri koji se jedva držao na nogama.

Stajao je kao na smrt osuđen i svaka riječ Milina zasjekla mu se u živo meso. Živ je umirao. Mile ih je sve sad držao u šaki i radio je s njima, što je htio. I kad ih je doveo već dotle da su im sline na usta curle od izvjedljivosti i kad nije mogao više ni sam da zadrži u sebi ono, što je tako dugo kuhao i bojao se već da ne prekipi, nastavi smišljeno.

— Jučer predvečer ja i Dušan ulovili u Širokom Dolu nekoliko starih lijnaka i donijeli ih kući. A dalje, mi-

slim, netreba ni da vam pričam, jer znate i sami što je s njime bilo.

Svi su mučali.

— Ha — eto, vidite, da vi znate slušati, samo kad hoćete. Dakle — gdje smo ono stali — da, kod ribe. — Pa znate, valjda, šta se s ribom radi kad se donese kući.

Opet muk.

— E kad zbilja ni to neznate — onda vam moram sve da kažem.

— Dakle ja sam kolio, a Dušan je pržio i valjda sam na moju nesreću, ili sad već na Perinu zaboravio iz jedne da izvadim žuč — a to je bilo presudno za sve, što se dogodilo poslije. Vatra je plamsala — riba cvrčala — a mjehur se u ribi širio.

— Proširio bi se i sam, da sam bio na njegovom mjestu — a kamo le ne ona tanka lespirica. Je li tako?

— Tako je!

— Da — da — da — da — baš tako. I, kada nije mogao više da se proširi — probio je svom silom svoj zatvor — izletio iz ribe — pogodio sovu na hrastu poviše kolibe i prasnuo snagom Vujine kubure da ga je čak čuo i pokojni — ma šta velim — živi Gligo u grobu — opet — u šumi a ne u grobu, i pričinilo mu se, da je puška.

Da je netko bombu bacio među njih — nebi više učinka postigao nego Mile s ovim mjehurom. S takom prisebnošću i ozbiljnošću rekao je ove zadnje riječi, da nije nitko mogao ni da posumnja u vjerodostojnost njihovu. Nastao je nečuveni izliv raspoloženja — smijeha — plača — grcanja — predbacivanja i ruganja na račun siromašnog Pere. I to je provalilo iznenada — ludo — neobuzdano i okužilo je za čas cijelo ono plandište. Do malo čas mrtvo i pospano. oživjelo je sad najednom i pretvorilo se u pravi pakao za onog jadnika, koji je bezpomoćno buljio u svoje drugove i što je ovako sramotno izigran od Mile. I da je i s tim barem sve svršeno — ali nije — i neće na njegovu žalost ni biti skoro — jer ovi prostodušni nitkovi u svojim oskudnim prilikama ne zaboravljaju brzo tako nešto i dok god je ovoga plandišta

i živih svjedoka — prepričavat će oni taj slučaj. Mile je postigao što je htio. I još više! Njegov je ugled tim časom porastao među pastirima do zamjerne visine. Dušan mu je prvi stisnuo pesnicu odajući mu tim svoje najveće poštovanje i priznanje na njegovoj obrani.

— Jesi vidio — obrati se on Dušanu malo docnije — kako sam ih stjerao u rog. I u zadnji čas sam se sjetio tog prokletog mjehura ili žuč — kako sam ga već okrstio. Cijelo vrijeme motao mi se po glavi, a nisam mogao da se sjetim kako ga zovu i da nisam pukim slučajem u taj čas sjetio se one Tulekove prababe — što su divanili, da joj je žuč pukla i da je jedva ostala živa — nebi nikad nadošao na taj — kako se već zove — vrazji mjehur. A onda mi je već išlo lakše i mislio sam kad je ona imala već tako jaku žuč — da je od njezinog pucnja skoro umrla — zašto nebi i moj linjak imao kakvu takvu — da se od njezinog praska barem netko poplaši. A sovu sam metnuo kao svjedoka — i ako ne vjeruju nek idu da je traže. Ona im i onako ne može više ništa kazati.

— I upalilo je, kako se nisam ni nadao. Zabio sam im svima u glavu taj nesretni mjehur a najviše onom Gliginom nesmotrenjakoviću. Taj će se dobro sjećati današnjeg dana.

— A i ovi drugi. — Gledaj ih kako galame. Nisu valjda sve dobro zapamtili pa se svadaju. I zbilja, larma je bila sve veća i činilo se da neće imati kraja.

Šta ti znaš, vikao je jedan, valjda sam ja dobro čuo. Ja sam bio bliže i mogao sam bolje čuti nego ti - javio se drugi.

Tko? Zar ti? planuo je onaj prvi.

Ja, da tko — valjda nisi ti? Stajao si tamo za Božjim ledima i još tvrdiš da si bolje čuo od mene. Čuo si valjda — al šta? Da u nekoj crkvi zvone — al nisi čuo u kojoj.

— Zamukni — izbreknu se na njegov prvi.

— A šta se toliko dreljiš? Zar misliš, da te se netko boji? Evo me! isprsi se on. Udari ako smiješ! — Čik? — Rekao sam linjakov mjehur — pa basta.

- Nije nego Gligin.
- I ja sam čuo Gligin — javi se još jedan.
- I ja — i ja — javiše se njih više.
- Nije Gligin već linjakov, pomješaše se i drugi.
- Jest Gligin.
- Nije nego linjakov.
- Gligin — linjakov — zagrajaše sad i oni koji su

stajali po strani.

- Zaveži — nadjača ih sviju glas onoga prvoga.
- Zaveži ti, dočeka neustrašivo onaj drugi
- I malo je još trebalo, pa da ova nevina šala,

završi tučnjavom.

— Moram ići, da ih razvadim — javi se sad već i Dušan, koji je cijelo to vrijeme stajao s Milom postrance ne mješajući su u taj njihov spor.

-- Pazi samo, da i ti ne dobiješ po leđima, odvrtao ga je Mile, i da ne izvučeš tanji kraj.

— Ta moram Mile — i zar nevidiš, da može doći i do najgorega. Ovaki mladi zanešenjaci i buntovnici — najgori su. Kad počnu, neznadu da svrše, dok god se jedan ne ispruži tamo na onoj edini.

— Onda pusti mene, Dušane. Ja sam ih posvadao, ja ću ih i pomiriti. I ako šta izvučem, neće mi biti žao.

To reče, i zađe u onu rulju — bogoredajući da je sve grmilo. Što je to? Kakva je to larva? — da čovjek ne može s miron ni da ruča. Šta još hoćete? Nijesam li vam govorio da bolje slušate — pa sad nebi došlo do toga. A vi nećete! Šta onda hoćete?

Gligin ili linjakov, graknuše sad na Milu.

Šta hoćete, vući vas izjeli, prokrivi se na njah Mile. Kakvog Glige i šta još hoćete od njega?

— Mjehur — žuč — linjakov Gligin — zatuliše svi najedamput.

Sad je tek Mile shvatio o čemu se radi i morao je biti oprezan, da zadovolji i jedne i druge i da im nebi palo na um sav taj bijes da iskale na njemu.

— Tako mi recite, pasji sinovi. — da vas razumi-

jem — a ne kao onomadne — zahalabučili u sav glas — Bog bi vas sveti razumio.

— Dakle o čemu se radi — reče Mile malo prijaznije.

— O mjehuru — diže glas onaj prvi.

— O linjaku, ispraviše ga drugi.

— O Gligi, zagalamiše treći.

— Nije vala ni o Gligi — ni mjehuru — ni linjaku isprsi se jedan, već o žuči.

— Stojte — zaustavi ih Mile — znam već šta hoćete i mogli ste to odmah kazati — a ne podizati toliku bunu radi te malenkosti. A sad čujte, i dobro otvorite ta vaš klapava ušesa, da vam ne izbjegne ni jedna jedina riječ od onog što ću sad reći.

Grobna tišina ...

— Dakle mjehur se širio — a Gligo sjekao gredu — i kad nije mogao više da se proširi — a Gligo bio gotov — prasnuo je snagom Vujine kubure i pucanj Gligine žuči od straha pomješao se s praskom ribljeg mjehura.

— Jesam li ti ja to odmah kazao — dočeka veselo svršetak onaj najgrlatiji.

— Pa to sam i ja rekao — uplete se onaj drugi.

— Eto, vidite, da sam ja imao pravo — dodade treći

— I ja — i ja — zagrajaše opet čobani — zadovoljni da je svaki imao pravo.

— E to si im dobro odkadio — prasnu Dušan od smijeha kad su već bili malo podalje i stisne još jedanput Milinu desnicu.

Pa i jesam — prasnu i Mile a da me sad pitaš šta sam im zapravo kazao — nebih ti znao reći. I da me ubiješ — nebih znao još jedanput da ponovim ono isto. A oni su me svi razumjeli.

— Naravno — posvjedoči i Dušan. Čim je bedastiji muž pametniji su mu volovi.

I jest Eto onaj zaglamasti Simo — nezna se dobro ni prekrstiti a ima uvijek najbolje volove u selu.

— Sve je to lijepo — uozbilji se najednom Dušan. Mi tu zbijamo kojekakove ludorije a ne pitamo kako je Vuji.

— A šta bi bilo i šta može da bude? Žao mi je samo one večere — što mi onako ludo izmače čekajući njega. Ali sad je već kasno — linjaci će se pokvariti — ako se on ne osjeti da ih spremi negdje u hladovinu. I onda ih možemo baciti. Džabe smo ih samo lovili.

— Onda nam ni ovi nevaljaju, što smo ih ponjeli.

— Pa otkud bi i valjali — lamatajući cijeli dan po ovoj žegi u torbi. Jasno da nevaljaju i da ga uvjeri izvuče jednog iz torbe — pomiriše i pruži mu ga.

— Evo — pomiriši i ti, ako meni ne vjeruješ.

— Baci ga, molim te — već ćutim.

Mile posluša i praćiknuvši se njime preko plandišta, a bolom u srcu pogleda — kako mu izmače, tako reći iz usta, ovako mastan zalogaj.

Ipak im to nije moglo da pokvari njihovo raspoloženje. Pomirili su se i s time, i kad su vidjeli da nema druge — zadovoljili su se i sa suhim kruhom. Uzdali su se, da će im barem Vujo za večeru spremić nešto bolje.

I nijesu se prevarili. Čim su se pomolili naveče s govedima pred kolibom — presretne ih Vujo.

— O — vi ste to, djeco moja — dobro, dobro. Hajde samo, odložite se, a marvu pustite meni, ja ću je smiriti. Tamo nad onim načvama naći ćete i večeru — znam da ste gladni. Ona riba dobro mi je došla — baš za karmine.

— Kakve naopake karmine, — presenetiše se oni.

— Garovljeve, mili moji — jeknu iz Vuje nešto poput prijekora — mog jedinog garova. Spremio sam mu počastbinu kao što i dolikuje jednom zaslužnom članu naše kuće. A njega eno tamo — pod zemljom — zakopao sam ga pored sove — gdje je zadnji put rujnu zoru pozdravio. Neka ih sada barem zajedno — kad nisu mogli za života biti. Mrtvi su oboje. A mrtvom se i neprijatelju prašća.

— A vi dragi moji, hajte i ne čekajte name. Jedite i bez mene kad možete. — Ja ne mogu. I što vam ostane, spremite tamo na kadanj za sutra.

S tim je riječima dočekaao Vujo svoje prijatelje — a ovi i ako gladni — nevoljko su prihvatili Vujin poziv i pristupili večeri — tek toliko da ga ne uvrijede. Ali žalosna je to bila večera za Dušana i Milu kad nisu vidjeli za njom dvojicu najodanijih svojih prijatelja.

I, što nitko nije predviđao od te večeri nastao je nagli preokret u razvoju događaja oko kolibe. Sve se izmjenilo, i prilike i život u njoj, i kao da nije to bila ona ista koliba. Nestalo je smijeha i veselja i nastali su teški i sumorni dani. Na šalu uvijek spremni drugovi — postali su sad mučaljivi i svaka ih je sitnica uzrujavala. Malo što, i Vujo bi planuo.

-- Šta ste objesili te vaše prirepine — šta li su — upravo poviše moga ležaja. Zar niste imali drugog mjesta, nego baš ovdje nad mojom glavom.

— A šta te one smetaju, okosnuo bi se sad na njega Dušan. Ako ne možeš da ležiš, a ti idi malo pa se prošetaj do tvoga dragoga Janka i onako se puste već dugo vidjeli.

— Ja ću ići kad mene bude volja a ne kad ti rečeš.

— Pa šta onda vičeš toliko — kao da te se netko boji. Imaš svoga posla pa se zabavljaj — eto s tom luletinom što je cmariš — a nas pusti na miru.

— Imaš i ti svoju knjigu — pa čitaj a ne da kradeš Bogu dane s ovim glavordanom ovde.

— Bogme, neznam tko je veći — upleo bi se sad i Mile. Trebaš garova da pitaš.

— Nemoj, molim ti se Mile, više da mi ga spominješ!

— Dosta mi je već svega i najvolio bih da me nema. Šta me podsjećaš opet na to — kad dobro znaš, da mi srce krvari, kad god se sjetim na njega.

Videći i sami da su predaleko zašli, popustili bi i opet bi zavladao oko kolibe suton i muk.

Pogođeni sva trojica u žalac — šutili su i trpili — nastojeći tako da prikriju pravo raspoloženje. Ni jedan od njih nije mogao da opovrgne nanesenu potvoru svoga istomišljenika i sukrivca. Svaki se branio kako je znao i na koncu mu je morao dati ipak pravo.

Zar i nisam veća palavorda od njega — mislio je Vujo — kad sam mogao dići ruku na ono, što sam priveo u život — odhranio i spasio od propasti. Kao da se sudbina htjela poigrati sa mnom i dosuditi, da ga ona ista ruka koja ga je vratila u život, i usmrti. I zar nije onda Mile imao pravo, da mi vrati šilo za ognjilo. — Jest — imao je potpuno pravo, i on i Dušan i svi oni — samo on nije imao pravo.

Nego — da je imao pravo, i Vujine riječi bubnjale su po Dušanovoj glavi kao batovi po nakovanju ušutkajući svojom jekom glasove njegove obrane. Šta sam ja za pravo ovdje tražio i šta me trebalo da mutim njegov mir. — Zar bi se sve to dogodilo, da nije njega bilo. Nebi. — Nikako. — Nikako, jer nebi imao na kome da ostavi kolibu i goveda, a bojavao bi se da ih ostavi same.

Možda ipak bi — branio se Dušan, jer Mile bi onda ostao. Ipak mu nije godila ta spoznaja jer i Mile mu je bio drug a žao mu je bilo opet i Vuje. Najbolje, krivi su svi, i šta mu je koristilo da o tom dalje razmišlja. I da odagna te lude misli nastojao je da nade barem jednu svetliju tačku na zamućenom njihovom obzoru. Šta je još ostalo pošteđeno i izvan dosega svega toga. Ništa nije ostalo — osim — jedino, — zaigra od nekud tračak nade u njemu — one mile djevojke, koja u tom svemu nije ništa kriva. Gdje je sad ona — kad je odonda više nema. Šta je s njom da više ne dolazi ovamo?

Nešto ipak jest — skupiše se bore na njegovom čelu, i sjenka prekri onu jedinu tačku.

VI

Osvanuo je prekrasan dan. — Miris šume sljevao se s cikom i pjesmom lepršastih stvorova — budeći na uranak svojim milozvučnem i opojnom skladbom i one zaspale. A tu skladbu krunila je užarena jabuka na svodu nebeskom.

Ima li išta ljepše od jutra u šumi kad vas budi pjev slavuja — aroma cvijeta i traci radujućeg i toplog sunca?

Sluh se vraća, nozdrve šire, a oči rastvaraju od tih nevidljivih — mirisnih, ugodnih i buntovnih malih fluida.

Prvi ih je osjetio Vujo — protegnuvši svoje zamrle udove — a — ha — razvalio je domala čeljusti i otvorio oči. Kako to godi.

I kao da se htio uvjeriti, da je zbilja tako — i da je živ, mljacnu nešto jezikom i zijevenu još jače.

E — ha — odvali napokon — mahnuvši glavom prema kolibi — a šta je s vama — i koliko ću puta morati još da vas zovnem. Vidiš ti njih! Uveče bi do neko doba tralabukali a sad se izležavaju. Odučit ću ja vas toga. — I šta im vrijedi, da i ustanu poslije, kad prespavaju ono naljepše.

O ho — zaturbi domala, što je jače mogao u onu rožinu, što ju je napravio za bracu.

Dva — tri listića s hrasta prhnuše — zrak se ustalasa i odjek njegov dopre i u kolibu.

Šta je to — skočiše Dušan i Mile u isti čas i proviriše napolje. A Vujo! Ote im se uzvik — spazivši ga — kako se raskoračio pred kolibom i puše iz sve snage u

onu rožnatu trubu — samo što mu žile ne popucaju na vratu.

— Ta prestani već jednom — poplašit ćeš nam i ove jedine vrapce, što su još ostali s nama. Vidiš da smo ustali!

— A ja mislio, da vi spavate — podsmjehnu im se Vujo prvi put od onog nemilog događaja. O, vidiš ti njih — i gdje mi je pamet bila, kad sam mogo tako nešto da posumnjam.

— Rugaj se ti — rugaj. Prevarit ćeš se i ti već jednom.

— Ne jednom — popravi ih Vujo — već više puta.

— Pusti to već jednom do đavola — prekinu ga Dušan. Radije nam reci što ćemo početi danas. Netko mora da skokne u selo — da nam donese nešto za jesti znaš valjda, da smo ostali bez svega.

— Znam — znam — uozbilji se Vujo — kako nebih znao. — Nemamo ništa — ni soli — ni smoka, a što je najglavnije ponestalo nam je već i brašna. Čudno — kako su to oni kod kuće zaboravili na nas.

— Sad svejedno — ovaj — kad je tako — podbrusite vas dvojica pete — pa donesite što treba.

— A zašto baš nas dvojica, usprotivi se Dušan.

— Pa vi ste mladi i lakše vam je prevaliti taj put nego meni starom. Nije li tako?

— Ma ono jest — a opet — ti to bolje znaš šta sve treba. — A ujedno možeš da se obskrbiš duhanom i da pokupiš vodarinu po selu za krave.

I čim se Vujo više kopeljo da ostane — Dušan je sve jače navaljivao na njega da ide. Nije se htio odati pred njim, a u stvari je imao sasna drugi razlog da ostane. Nadao se da će možda naići negdje na Kosu. Ona mu je bila ovo posljednjih nekoliko dana skrajna meta svih njegovih misli i želio je prije nego što ode — još jedanput da je vidi.

I tu svoju tajnu brižno je krio i čuvao kao najdragocjeniji amanet. — Ni Vujo ni Mile ni itko živ nije smio za nju doznati. Koliko mu je puta već bila riječ na

jeziku — da zapita Vuju za nju — jer on je zapravo nije ni poznavao nego po imenu — i — u zadnji bi se čas susprego i predomislio. Pa i sada — gledajući u one njegove iskusne oči — spopadala ga je neodoljiva želja da mu se baci na one staračke grudi i izjada. A opet — nije se ufao. Nešto ga je kočilo i sapinjalo — i bojao se da mu to još više ne otešča njegov položaj među njima.

— Šta je s tobom — iza male stanke javi se Vujo. Šta si se tako snuždio? Ta eto — dobro — kad već druge nije i kad nemaš volje da ideš, a ti ostani!

E, moj Dušane — protuži on — ja bih za te otišao do na kraj svijeta. A on zame ne može da pretrči ovo do sela.

Nije tako Vujo — i ja bih za te sve učinio — al drugo je po sredi. — Ovdje mi je tako lijepo — i toliko sam se već priučio na ovu kolibu, šumu i na vas — da, nebih rado prije reda da vas napustim. A znaš valjda, da me nebi više pustili natrag, kad bi jednoč bio tamo. Poslali bi hranu po kome bilo, a ja bih morao ostati kod kuće.

O — vidiš ti mene — a ja to već smetnuo s uma. Pa i ti ćeš me dakle ostaviti i ja ću opet sam kao vještac ostati ovdje.

Kako je to bolno i zar nema više nikakvog drugog izlaza?

Nema Vujo — znaš, da moram u školu.

Znam — znam Dušane — i eto sreće da nemoraš.

Da mi je barem garov živ — nas dva bi se već nekako složili — kad on laje — ja šutim — a kad prestane — ja nastavim — al ovako nema ni njega i skim ću se onda složiti. I Mile će još za koji dan otići — pa i šta će bez tebe ovdje. A i Kose već dugo nema — valjda je nepuste radi garonje, a sad još i ti — i kako će mi biti samom čamiti uz ovu suhu kladu pred kolibom kad vi svi odete.

O — Bože — šta sam ti skrivio — zastade mu riječ u grlu i sijeda mu glava klone na prsa.

Nemoj tako — hrabrio ga je i sam potišten Dušan. Govoriš kao da smo svi već umrli i kao da se nećemo više nikad vidjeti — a evo živi smo još svi i Bože zdravlja — naći ćemo se opet. Godina će brzo minuti i nas evo opet tebi.

— Gdje je to moja djeco. — Godina je duga i tko živ, tko mrtav dotle.

Mu — mu — mu — ozva se risonja iza Vujinih leđa — da je još živ i da još uvijek nije dobio obligatnu svoju porciju brašna.

A ti si to — udobrovolji se malo Vujo i počese ga po čelu. Ja još mislim, tko me to gurka ozada. A to on. No, ti ćeš biti svakako živ — a za mene nije ni šteta.

— Bilo me je već dosta na ovome svijetu, pa treba da vidim kako je i na onome gore.

I kao da mu se neki teret odvali s leđa, kad vide s kim će ostati, nastavi prijaznije: »A vi onda ostanite, kad mora baš biti — a ja ću samo dok namirim ovoga gladuša — ostalo je još nešto osjevaka od šene — polako preko poljica i valjda ću stići do podne tamo.

E — ta ti valja — jedva dočeka Dušan pristanak Vujin — a i Mile — volio je ovdje ostati nego da ide pred onakog ćaću, kome se nikad nije znalo kakve je volje.

U torbu nisu imali ništa drugo da metnu, osim jednog suvog zečjeg buta — jedinog što su im je ostalo od cijele njihove zalihe. Pa i to im je bilo dosta. — Kod tlikih govedara — naći će negdje komadić kuruzovnice, a drugo im nije ni trebalo.

Na polasku prikriči im Vujo — da ako vide negdje Kosu — neka kaže braci — da su svirale i rog gotovi i neka dođe po njih. Ona će Vam dati i kruha, ako je zaištete. A Janka ako gdje sretnete, pozdravite ga u moje ime. Dobar je ono čovjek — samo eto — što voli ponekad da potegne. A šta bi tome i tko to ne voli. I recite mu, da svrati do mene. Imam s njim nekakvoga divana.

Eto vidiš — zausti Mile, kad su već otišli — nije mu dosta što je skoro belaisao onomad radi njega, već ga opet prizivlje i poručuje mu, da valjda kao i prije počine

kakvu ludoriju. Taki ti je naš svijet! Srlja uvijek tamo gdje je gore. I kad im čovjek nešto kaže izbeknu se na tebe: »Šta ćeš ti meni soliti pamet! Taki je bio i moj djed, pramdjed i šukundjed, pa im nije ništa falilo, a šta bi ti htio od nas?! Eto sreće da imamo i sami toliko, koliko oni. — Ne vrijedi to ništa — govorio ti njima a mlatio praznu slamu — isto je. Oni će ti možda u oči povaditi, ali čim im okreneš leđa — olokat će se kao prasci.

To me — eto i goni u svijet da i sam danas sutra, ne podem njihovim tragom.

— Kakvog oni imadu divana, van ako nije onakog kao i prošli puta.

— Nikakog — odgovori rastrešeno Dušan, koji kao da nije ni čuo ove posljednje riječi Miline i koji, čim je dalje išao, postajao je sve nemirniji. Zvjernjao je lijevo, desno i svaki, ma, i najslabiji šum svratio bi njegovu pažnju.

A šuma je u to vrijeme ječala i odzvanjala i teškom mukom mogao je da razluči klepet svoje ljeljanke i muk risonje od klepeta i mûka stotine drugih krava i volova. Jedno june ispade iz gušte i pristade odmah s njima.

— Čije li je — nametalo se Dušanu pitanje.

— To je cnog Kojinog Laze — poznade ga Mile. Uvijek ono ovako. — Spari se s nečijom marvom, a Lazo onda spade s nogu tražeći.

— A čiji je ono rašljan?, što maločas projuri kao bjesomučan ispred nas.

— To ti je onog Stevice — što mu je kuća gore, poviše kule. Taj ti opet, kad zaostane negdje iza goveda, preleti svu šumu doh ih ne nađe.

— A ovo zvonce ovdje? — što mi već uši propara svojim cilikom.

— Bit će valjda one Soke — zbuni se najedanput Mile, a možda je i koga drugoga. Tko će ih sve znati?!

Dušanu dođe malo čudna ta iznenadna promjena njegova i htjede već nešto da zausti, kad iznenada privuče njegovu pažnju nešto drugo. Na ostojanju od neko-

liko koračaja pomoli se iza nekog jošića — utonula u misli, mlada djevojka.

— Tko je to — povuče Dušan Milu za rukav.

— Ta pusti me već jednom — otrese se Mile vidiš valjda da je žensko.

— Pa to je ona — ta njegova Soka — udari se Dušan dlanom po čelu — spazivši ono zvonce na nekom janjetu kako joj se prikrada. — A ono zvonce bilo je njezino zvonce.

I da ga još bolje uvjeri — djevojka, kad ih ugleda sva ustrepti i naglo šmuče iza onog jošića.

Sad više nije trebao da pita i razumio je sve. I ono čudno držanje Milino i ovaj bijeg Sokin — sve mu je sad bilo potpuno jasno i kako samo nije mogao to odmah da vidi.

Mile mu sad dođe nekako bliži i bolji i najrađe bi mu i on otkrio svoju tajnu kad je već znao njegovu. Samo kako da počne i na koji način da mu to objasni?

U pravi čas mu pomože rika nečijeg vola, koji se krivio po šumi kao da doziva nekog s neba.

Kakvo taj ima grlo, oglasi se Dušan, i kako se krivi, kao da ga svi bijesovi gone.

— Traži risonju — javi se opet Mile. — Nijesu se već dugo vidjeli pa ga doziva.

— Čijeg risonju?

— Pa tvoga — drugog ničijeg i nema ovdje. Sad se malo oporavio i došao k sebi — pa izaziva. I pazi samo što ti kažem. — Danas će biti rusvaja. Zar misliš valjda, da mu je oprostio ono od zadnji put — kad je jedva ostao živ. Ne prašta taj nikome isto kao ni risonja njemu. A ono poslije što je bilo među njima. To nije ništa. Isto kao i kod ljudi. Kad jedan drugog nadjača — postanu najbolji prijatelji, sve dok se onaj pobijedeni ne osjeti opet u snazi da se s njim omjeri.

— A kod marve — to je još gore — pogotovo kod ovakih kao što su garonja i risonja. Ti ne praštaju jedan drugome sve dotle, dok jedan ne pokrije na plandištu onu ledinu. Da je bar risonja ono zadnji put, kad ga je

već imao pod sobom — znao i da svrši s njim — bio bi sad miran. Al ovako — može još da ima gadnog okapanja... Ranio je njega dobro Janko, ili zar misliš valjda da bi ga prije pustio s govedima. Ne poznaš ti onda njega — zna taj, šta radi. Nije ga pustio ni kravama, a kamoli šta drugo. Samo da što više ojača.

Dušan ga je već slabo slušao, jer čim je spomenuo garonju — prenio se u mislima na drugo polje. Hoće li i Kosa biti tu — to ga je zanimalo, a sve drugo bilo mu je sporedno. Ono istina — volio bi i on da risonja nadjača, ali ako već nije druge — nek podlegne. Glavno da je ona tu.

— A znaš li ti Mile sigurno, da je to bio garonja, prepade ga najednom Dušan. Da se nijesi naopako prevario i da to nije bila rika nečijeg drugog vola?

— Čijeg drugog, kad nema nitko takvog glasa osim njega. Ta poznam ja valjda garonjino grlo, premda sam ga čuo samo jednom da tako riče.

Dušanu je bilo to dosta i vrati se opet svojim mislima.

Gdje ću je samo naći u ovolikoj šumi — a mora još i na goveda paziti. Da mu je barem znati gdje su i njezina, našao bi onda i nju, al ovako, po garonjinoj rici teško će je otkriti, i tko zna, gdje je taj već i kamo će do podne stići.

A možda nje i nema s govedima — javi se neki glas. Šta ćeš onda?

Ne htjede ni da ga sluša i dođe mu opet, da sve to povjeri Mili. On će me razumjeti i ostati s govedima, a ja ću ići da tražim Kosu. I uvjerivši se da je to ipak najbolje riješenje, veselo skoči prema njemu i tresući ga za ramena progovori:

»Znam sve i nemoj da me pitaš dalje, vidio sam malo prije kako si se držao. Al ti ćeš ostati ovdje i imat ćeš prilike da se s njom sastaneš i objasniš, a ja ne. Još dan — dva — i onda Bog zna, kad ćemo se opet vidjeti. A htio bih se s njom na svaki način danas sastati.

— S kim to, i šta je tebi? — zinu Mile, zagledavši se malo bolje u njega.

— Ništa mi nije, i neznam zapravo ni sam s kim ali to baš i jest ono, što me goni da je nadem. A ti si mi drug od djetinjstva i znat ćeš čuvati ovu malu tajnu.

— Hoću — hoću — kako da neću — dočeka samosvjesno, Mile, ponosan, što i njemu ima netko nešta da povjeri. Samo ti reci — ni trava neće od mene saznati.

— Vjerujem ti Mile, i držim da nisam mogao naći od tebe boljeg zaklona. — A sad me slušaj!

— Ti poznaš Kosu.

— Jel onu, što je bila neku večer kod nas?

— Pogodio si — i eto nju bih želio danas vidjeti — a ti mi moraš u tom pomoći.

— I baš nju — kao nevjerujući ponovi Mile.

— Baš nju Mile.

— Pa to je barem lahko, ako je tu. Doći će svakako u podne na plandište, a ti je onda nagovori.

— Nebih htio, da nas svi vide. — Radije bih je na samu negdje našao i s njom govorio. Nego, znaš što? Od tebe ništa drugo ne očekujem nego da ostaneš kod marve. — A ja ću ići sam da je tražim. Naideš li slučajno ti prije na nju, a ti me zovni — naiđem li ja, a ti šuti. Jesi li me razumio?

— Jesam Dušane, i evo ti ruka, da ću šutiti kao riba.

— A sad mi još zaželi sretan put — i Kosa je naša! S tim se riječima i rastadoše.

Mile ostade, a Dušan pođe nasumce i udari onim istim putem kojim je i Vujo jednom išao tražeći risonju. Držao je da je rika garonje dolazila odonud. Međutim, čim je dalje išao, mijenjalo se i njegovo uvjerenje. Glas se sad već čuo na drugom mjestu i promijenio opet pravac njegova puta. On osluhne i glas se ponovo javi, ali opet s druge strane. Šta je to, i kud će sad? Ako ovako nastavi, nikad kraja i sav trud mu je uzalud. Oluči da ide jednim smjerom — makar kojim. Sresti će valjda jednog pastira, pa će se orijentirati. A tko zna, neće li

kojim slučajem i na nju negdje naići. Ipak teško mu je bilo snaći se u onolikoj šumi, kad je svaki čas morao da skreće lijevo, desno — obilazeći gusti i neprohodni šiprag i da mijenja smjer puta. A i šuma, kao da je izumrla. Nigdje u blizini žive duše. Jedino još, što je tu i tamo otkrio po koje june sakriveno u gušti kako nervozno maše glavom, braneći se od dosadnih šumskih komaraca i obadova. Iza dužeg hoda postalo mu je već i šamom mučno u strašnoj zapari, koja je nastupila poslije onako divnog jutra — i što je dublje prodirao, sve većma je osjećao na sebi pritisak sgusnutoga zraka i sve nesnosniji mu je bio boravak u onoj divljini. Kao da se i vrijeme urotilo protiv njega, da ga spriječi u njegovoj nakani i otešča njegov položaj.

Sunce je već dobro odskočilo — skoro će i podne — a on nije još ništa uspio. Možda bi bolje bilo da je ostao s Milom, ali ni on mu se ne javlja.

U daljini odjeknu negdje slabi tutanj. On zabrinuto pogleda prema gore i gle čuda. Jedan mali oblačak stvorio se odnekud na krajnoj ivici obzora i razvio se domala u malo veći. Za njim je došao još jedan — pa još jedan i još jedan i natisnuli se strjelovitom brzinom jedan za drugim. Nebo je za čas pocrnilo od njih, dajući izgled neke arene u kojoj su se užurbano činile pripreme za odlučnu borbu. Jedan je oblačić prestizao drugoga — zastajao i opet nasrtao — stapao se s njim i s onim drugima i sve skupa miješalo se i slijevalo u ogromnu tamnu mrlju, koja je doskora prekrila cijeli obzor. Tutanj ponovno odjeknu, ali nešto jače.

I kao da je netko rukom odnio i provjetrio onu za-gušljivu atmosferu. Zrak se najednom pročistio i Dušan odahnu. Uh, kako je to ugodno, kad čovjek može da uvuče malo svježega zraka u sebe. Snaga mu se povrati, noge same od sebe potekoše, i čitava šuma ponovno oživi.

Govedari, svinjari, konjušari, te ostali pastiri potisnuti i sami za vrijeme ove zapare u guštu — opet iznikoše. A tek marva. Stisnuta u onom gustežu jedva je dočekala tu promjenu. Krave, konji, volovi i dugi ma-

hbito su trzali glavama — ritali se — rzali — grizli — vrištali i bježali drhćući po svem tijelu od nekog čudnog uzbuđenja, i za čas je nastala strka po šumi. Za njima su se povelili i njihovi čuvari — nešto iz bojazni da ih ne pogube, a nešto iz vlastite pobude. I Dušana je već bilo spopalo. Išao je kao da mu je netko palio tlo pod nogama — sve brže i brže i najrađe bi i sam poletio za onom pobješnjelom živinom, da mu nije bila još dosta jaka svijest o njegovoj zadaći. Pred njim su nicala i iščezavale siluete pobješnjelih ljudi i životinja gonjene kao nekom jačom silom od sebe. Domala planu i nebo, i onaj daleki tutanj pretvori se u jeku, grmljavinu, koja je prijeteći podsjećala na opasnost i budila kod ljudi osjećaj strave.

Šta se to sprema, pomisli Dušan, i sjeti se Vuje i njegove nedavne opomene. »Upamtite djeco — za ovakovih promjena događaju se uvijek čudne stvari!« Podmukli negdje tresak groma uvjeri ga, da je imao pravo.

Gdje ću je sada naći — ukorijeni mu se u duši beznade. — I šta znam da radim?

U isti čas ispade pred njega nečije telce — blekćući i njuškajući po zraku kao da i ono nekog traži.

— Ha — ti mi nećeš pobjeći uskliknu radosno Dušan. Sigurno tražiš majku.

Nije dugo trebalo, i ono ga dovede na plandište. Goveda uznemirena, digla glavu a pastira ni jednog. Posakrivali se ispred onoga nevremena, a marvu pustili samu.

Da mi je bar Mile — al nema ni njega. I već je izgubio svaku nadu da će pronaći Kosu. Šta mu je drugo preostalo, nego da se i sam negdje skloni, dok ovo zlo ne prođe. Obazre se, da okrije Vujinu sjenicu, kad al ono telce stvori se opet pred njim. Pretrčalo je cijelo plandište — onjuškalo sve krave i ponovno se vratilo k njemu. Malo postaje, a onda i ono nagnu prema sjenici. Dušan pođe za njim, da vidi, zbilja kuda će. Nije trebao dugo da čeka — telce je bleknulo i zabanjicalo se preko plandišta. Opazilo je tamo svoju mater, koja se na tu bleku — poznavši valjda svoje mlado, okrenula i brižno odazvala.

Još malo i ono je veselo skakalo oko matere — a ona ga je milostivo tetošila i oblizavala, pokazujući mu na taj način svoju skrb i radost što ga je opet našla.

Motreći te njihovo milovanje Dušanov se pogled ote, prema onom starom brijestu iza sjenice, čije se deblo naziralo kroz mlado i donekle prorijeđeno drveće. Nešto se pod njim crvenilo. Nažalost — što se više primicao — sve jasnije mu je bivalo — da je to običan ženski rubac odbačen na stranu. Al čiji, nadade mu se drugo pitanje?

I da se riješi neizvjesnosti — u par koračaja pretrči onaj prostor do brijesta i odjednom, kao prikovan stade.

Pod brijestom je ležala Kosa.

Podvitih ruku pod glavom snivala je mirno — udaljena valjda milje i milje od svega onoga što se oko nje događalo. Kakva sreća i koji slučaj, da ga je baš ono telce na pravi trag navelo. Sigurno njezino.

Riječi nije smogao od iznenadne navale novih čustava. Nijemo je ostao diveći se tom bezbrižnom djetetu i onom spokoju kojim je očekivalo predstojeći bijes naravi. Po svoj prilici, i nju je pritisnula ona zapara zemlji i kako je onda legla, nije se više ni budila. I to sama samcata u ovoj divljoj šumi i bez bojazni, da bi joj se moglo što dogoditi. Odbacila je pače i prslučić i ostala u samoj nekoj crvenoj suknjici i tankoj košuljici ispod koje su se, kao prkoseći, nadimale čvrste grudi. S koliko je samo dražesti zabacila na uzglavlje milu glavicu i s kolikom sigurnošću izložila je svoje mlado tijelo volji prirode.

Dušan je stajao i gledao te lijepe izvajane oblike mlade seljanke, a u glavi su mu se ispreplitale misli i stvarale cio kaos. On se nesvjesno primače biže i spusti do nje.

Kako samo spava i ne sanja što se sprema nad njezinom glavom.

A u zraku se osjećala zbilja napetost, i izgledalo je da može svaki čas nešto da prsne odzgo. Počelo je već

i da proškaplje i po koja kap bi dospjela kroz onu gustu krošnju brijesta i do Kose.

Dušan se nagnu nad nju, da je zaštiti i ruka mu nehotice skliznu preko njezinih prsa. On protrnu i kao elektrizovan povuče je brzo natrag. I poput krivca, kad se boji da ga ne zateknu negdje u kvaru usplahireno se osvrne da valjda nekud pobjegne. Nagli tresak neba pomete ga u tom i dozva opet svijesti.

Pa šta ja radim, i jesam li poludio, da to činim. Mjesto da je probudim i ukažem na opasnost, koja joj predstoji pravim kojekakove gluposti. Šta ja zapravo i tražim kod nje i šta joj imam da rečem? Za koji dan će otići odavle. I Bog sveti nek zna kad će se vratiti. Ne misli, valjda, zbog nje da ostane ovde s Vujom, i šta bi mu na to svijet rekao. Šta bi reklo njegovo selo — ljudi i njegov djed, koji je u njega gledao kao u ono sunce na nebu. Najboje će biti, da je probudi i da se lijepo oprostí s njom kao što i dolikuje pristojnom mladiću. I već htjedne da je zovne kad iznenadni nalet vihora ponovno ga potisne k njoj.

To je bilo već i previše za njegove razdražene živce i dosta, da ga sasvim pokoleba u njegovoj namjeri. Krv mu šiknu u glavu od neposredne blizine mlade djevojke. Val topline njezinog zdravog tijela — miris kože i opojni dah iz grudi — zaraziše ga — omamiše i probudiše u zjenicama njegovim izraz požude. Svijest mu potamni i čvrste ruke dječakove obviše se prvi put oko struka jedne žene.

Kosa se trže — kao da je dovršila neki san — otvori oči i zadrhta.

Dušan je stišće još jače, a ona, sada tek, kao da dođe sebi — naglo podiže glavu. — Al nenadani prolom groma prisili je u isti čas, da je spusti natrag i još bolje privije uz Dušana.

Munja razbi onu pomrčinu ispred očiju njezinih i ona poznade u onom liku poviše sebe Dušana.

Njihove se usne tada nađoše i stopiše u jedan dug — dug i beskonačno dug cjelov.

I kao po dogovoru, doletješe silni vjetrovi sa sviju strana i zasnirahu divlju i najluđu svoju svirku — zapucaše strijele, gromovi i munje i zaigra i ono nebo i zemlja, da šta više uveličaju svadbu svoje djece, Dušana i Kose. Trebalo je što svečanije proslaviti njihovu vezu i sa što većim sjajem dočekati stvaranje novog života dolje na zemlji. — I da s njih odstrane i posljednje ostatke onoga, što nije njihovo i zametu bezbrojne tragove onih, koji su morali svojim životom da plate ovu vezu — provališe se teški oblaci i spusti se užasan pljusak. Nastaje bare — močvare — jaruge tamo gdje nije nikad vode bilo — potekoše bujice i potoci i odniješe i one zadnje ostatke preminulih stvorova za one kobne sparine.

Sve što nije valjalo, trebalo je odstraniti — zatrti, uništiti i otvoriti nove vidike čovjeku, koji se stvarao. I suortačile se najjače sile vasiona da to svrše i izvedu i još jedauput da pokažu svijetu svoju moć.

Jedini, kao da je ostao pošteđen od tog svega, onaj brijest, kome nije ni najmanja grančica manjkala. — Valjda iz osobitog obzira prema onima, koji su se sklonuli pod njega, da odađu svoje najveće poštovanje majci prirodi. I ako do kože pokisli, izdržali su u onom zanosu i vikor i oluju i pljusak i tek kad je riknuo i zadnji grom preneli su se.

— Šta je to Dušane? — sjetno će Kosa i privi se jače uz njega.

— To kanda i nije grom — osvjesti se i Dušan i unezveri okolo.

— A šta bi bilo?

— Kao da je rika nečijega vola.

— Idem, da vidim — uplašeno će ona — znaš od onog slučaja s garanjom, kad god čujem riku — uvijek me prođu neki trnci.

— Kud ćeš ti taka, brižno će joj Dušan. — Vidiš kako izgledaš.

I zbilja, bilo ih je smiješno vidjeti — pogotovu Kosu, kojoj se ona tanka košuljica prilijepila uz tijelo i činilo se kao da ni nema ništa na sebi.

Dušanu je dode žao premda i sam nije mnogo bolje izgledao i da je utješi — privije je još jedanput čvrsto k sebi — kao da je htio svojom toplinom da zagrije ono drago i prozeblu tijelo.

— Idem ja da vidim a ti ostani — zatvori joj usta poljupcem.

— Ne — ne -- ostani — još malo — obisne mu se ona oko vrata i zajeca.

— Jao mala moja — prigrli je Dušan. — Šta je tebi? Ta vratit ću se ja odmah, umirivao ju je on, gladeći joj one meke uvojke i otirući nevine i čiste suze, što su joj navirale iz očiju. Ne boj se ti, sad ću ja doći!

Ali kako se iznenadio kad je tamo došao. Zaglušna vika i graja podigla se — neki ljudi — govedari, pastiri — što li su — uskomešali se i uzbunili. Jak starac, mrka pogleda, čim ga spazi prokroči put između sviju i udari ravno njemu.

Kad ga vide, Dušan problijedi...

Bio je to njegov djed i znao je da nije onakav bez razloga.

Sav zažaren u licu priđe on Dušanu — popade ga za rukav i povuče prema onoj sredini.

— Vidiš li ti ovo — pokazujući rukom na jedno mjesto provali iz njega nešto nalik na srdžbu, bijes i prijekor.

Dušan zanijem. Pred njim je ležao risonja raspoarena trbuha — mutna pogleda a do njegove glave poražena lica skutrio se Vujo. Jednom rukom zagrlio mu vrat, a drugom miluje glavu, oči i rida. O moj risonja, zar si morao tako da svršiš i zar nije bilo drugog izlaza.

Ruka mu poče podrhtavati kad vide kako ovaj prevrće očima, kao da hoće još jedanput da ga vidi i kako se zadnjim silama napreže da udahne malo zraka u sebe.

Još jedan trzaj — još jedan predisaj — još jedan pogled na Vuju, i one pametne njegove oči sklopiše se zanaovjek. Ogromna ona tjelesina proteže se i zadnji put i ispruži. Nešto jeknu i preko nje pade i Vujo.

Sve one znatiželjne oči okrenuše se sad prema Dušanu kao da njega hoće da okrive za sve to. Samo njegove, pune tjeskobe i zaprepaštenja, buljile su ukočeno u onu još toplu lješinu risonje.

Šta — ti si baš morao svojim životom da platiš čast Kosinu i iskupiš moju, zamrije u njegovoj potsvijesti misao, i on zakoleba.

— Hajdemo ljudi. Ne pomaže tu više ništa — začu kao u nekom bunilu zabrinut glas djedov. Valjda mu je tako suđeno.

Pomози mi Mile, da ga popnemo u kola, dopre do njega iza poduže stanke opet nečiji glas.

Pucanj biča — tresak kola i razni glasovi — sve se to pomiješa i onda očajničko naprezanje, da se nečega sjeti, da iskoči, da se vrati — pa onda dugi šum — štropt. — E — he ... i konji stadoše.

Opet ljudi — unezverena lica — i kao — njegova majka među njima. Protare oči. Šta naopako — pa to su moji — i odkud su brže stigli ovamo. — Protare ih još bolje. Jest oni su, i to pred kućom u selu, a ne u šumi. I sva čeljad skupila se oko njega.

Dušane — rano — zakuka majka kad ga vide onakog slomljenog i prokislog i sva izvan sebe pohrli, da ga dočeka na svoje slabašne grudi i privije na ono dobro srce, koje je u neizvjesnosti da mu se nije šta dogodilo, sa strepnjom očekivalo njegov povratak.

Pusti me majko — branio se Dušan — već potpuno pri svijesti. Nije meni ništa. — Mogu ja i sam sići s kola.

— Neka dušo moja — samo se ti osloni — tako, vidiš — polako, i pazi da se o uzde ne zapleteš. Ha, i jedva dočeka da ga vide na zemlji. Sva ona tjeskoba izčeznu toga časa, kad ga osjeti opet uza se. Ne može više odoljeti, već zbilja, samo majci svojstvenom nježnošću — obujmi mu glavu rukama i osu poljupcima po licu — ustima — očima i gdje je prije stigla i napokon pritisne mu jedan dugi cjelov na čelo.

Samo kad si ti meni živ ostao i vratio se svojoj majci, tepala mu je ona umilno — gladeći mu i namješta-

jući one mokre čuperke kose. — A sad je opet sve dobro. — Je li rano? i poljubi ga još jedamput među oči.

I jedva ga pusti majka, dočeka ga na vratima baka.

O Dušane rano — kako ostade živ na onome zlu, i gdje si nam već cijelo ljeto golube?

Ta okanite ga se lude žene — prekori ih i sam dirnut djed. — Zar ne vidite kakav je! Radije ga pustite u kuću — presvucite i podajte mu nešto jesti. A to ostavite za kasnije. Ima još dana i nije ovo zadnji. A ni jednom riječju nije se doticao ovoga današnjeg slučaja — premda mu se na licu vidjelo, da nešto taji. Nije valjda htio, da im kvari veselje pred njegov odlazak — kad su ga tako željno iščekivali.

I Dušanu bi lakše, kad se nade opet u svojoj maloj sobici, u kojoj ga nije već tako dugo bilo.

Tu je barem znao, da će ga pustiti na miru. A mir mu je bio i te kako potreban.

I imao ga je!

Onako golišav bio se prehladio, i kako je tada legao nije ni ustajao, i digao se tek treći dan iz postelje.

Previše je to bilo, za onaku mladu u razvoju narav, izdržati sve ono, što je tako neočekivano došlo i što mu se sručilo toga dana na glavu.

Ipak čutio se još uvijek slabo i nevoljko je pogledao, kako mu se majka i ona dobra starica užurbano nešto motaju, došaptavaju i zgedaju po sobici — kao da nisu sirotice, sve tri noći cepteći za njegov život, probdjele mu nad glavom.

Bilo je to u oči njegovog odlaska i morao je i sam nešto da učini — da se pribere i neće valjda samo onako i bez riječi napustiti onu jadicu dolje u šumi, kojoj mora da je i samoj teško, kad je doznala za nesretni udes toga dana.

Ali kako, kad se sva ona čeljad okupila oko njega i nisu ga pustili ni časka samog. Svaki je htio da mu nešto kaže, poruči i prikriči prije polaska, i uz najbolju volju nije mogao ni da sredi misli, a kamo li da ih i razvije.

Između sviju opet, najviše se isticao glas njegovog djeda, koji je nemilosrdno trgao sve one niti koje su ga spajale s Kosom. Taj glas nije trpio prigovora i odlučnošću čovjeka, koji se navikao da ga slušaju — ušutkivao je već u samom začetku svaki pokušaj protivljenja.

— Ne treba da se pravdaš uvjeravao je on Dušana, ne shvaćajući, šta ovaj hoće. Nijesi ti kriv za ono što se dogodilo — već mi, koji smo te pustili tamo — al šta bi sad tome. Valjda je tako moralo biti.

— E moj sinko, uskliknu, kao u nekom zanosu, djed. Nisi ti više ono, što si bio, nit ti gledaš na svoju kuću kao nekad. Odkako si se odbio za tom knjigom — promijenio si ćud i narav i postao sasma drugi, nego onaj negdašnji Dušan.

— Pa i neka si, i šta ćeš ovdje među ovolikim glavordanima i pomilova onog najvećeg po glavi.

— Idi sad — okrenu se on dječaku — pohvataj konje pa ćeš odvesti svoga brata do željeznice. Al pazi — idi lagano, i drži dobro uzde, da ti ne pobjegnu.

Ne dugo zatim, dječakov zov potsjeti Dušana na polazak i zvižduk njegove kandžije presiječe i zadnji nit, koja ga je spajala s Kosom.

KONAC PRVOGA DJELA

DRUGI DIO

I.

Vrijeme je promicalo brišući tragove minulih događaja a sjećanje na njih stvaralo je kod onih, koji su ih preživjeli viziju prošlosti. Kako davno je to bilo, a izgleda kao da se jučer dogodilo, i zar je zbilja od onda prošlo toliko vremena? Zar je moguće, da se u tom, ipak za vječnost kratkom razdoblju, toliko toga promjenilo i izmijenilo — i od svega ništa drugo nije ostalo do golih uspomena. Kakva ironija i kolike žalosti za one zanosne časove što smo ih proživjeli i što znamo, da nam se neće nikad više povratiti. Nitko, pa ni najveći optimisti, ne mogu drugo no da uzdrhću pred tim okrutnim činjenicama i spoznajom, da ni jedan od onih porušenih stupova njihove životne zgrade nisu u stanju da obnove i vrata na njegovo staro mjesto. I, šta bi dali, da mogu samo za trenut da ožive po koji ljepši doživljaj iz svoje prošlosti. Al ne mogu, i tko da zaustavi i vrati tok vremena kad nismo kadri više puta da podnesemo ni njegove sadašnjice.

A On ju je podnosio i jedini kao da je ostao pošteđen od toga svega koračao je mirno i samosvjesno kroz gradsku vrevu ni ne obziruć se na mnogobrojne prolaznike koji su s pritajenom zavišću posmatrali njegovu impozantnu figuru i ono hladno i bezćutno lice, koje nije ničim odavalo, da su već skoro dva decenija prohujala od onoga doba kad je još kao mlađi dječarac s knjigama ispod ruke koračao tim istim ulicama u školu i iz škole. A ipak je tako bilo, samo što nije nikog pustio da zaviri u njegovu nutrinu i što su to bile tako daleke uspomene,

da ih se i sam slabo već sjećao. Ratne strahote i borba za samoodržanje učinili su svoje i uništili u njemu svaku vezu s prošlošću. Živio je životom sadašnjice i sve ono što je prije bilo, činilo mu se kao san.

S rukama u džepovima kaputa — s uzdignutim okovratnikom prolazio je nemarno i kao zanešen kroz ono mnoštvo i svratio bi pažnju samo onda, kad bi oćutio prejak miris parfema i ugledao ispod kakvog kratkog kaputića zavodničke forme razvijenih bokova ljepše koje pretstavnice ženskoga roda. On bi se tada osvrnuo za njima, kao za starim svojim znanicama koje je svakodnevno sretao na šetalištu a od kojih nekoje i nije drugčije poznao do na taj način, što bi im se ovako u prolazu razmjenili pogledi i načas stopile njihove želje. One bi zatim odcvrkutale dalje — vesele što ih je opazio, a on bi produžio istim smjerom — zaledena lica kao i prije.

Progutala ga je domalo ulica, koja se sve više punila dokonim ljudstvom, što se poslije svršenoga dnevnoga rada sjatilo ovdje tražeći u ovoj gužvi malo razonode. Zastupani su bili svi staleži i sve vrste ljudske zajednice — počam od obijesnih gradskih gamina — nesmotrenih kefica — bezbrižnih studenata — pa sve do starih — mudrih — glupih — mršavih i volumenijozno oličenih veličina i glaveština. Svi su oni došli ovamo s jednim te istim ciljem, da pokažu da su živi i da su i oni stanovnici ovoga grada. Grupimice — pojedinačno ili ma kako — glavno da se osjeti njihovo prisustvo na korzu. Sve se to tiskalo — guralo — miješalo — stapalo i žamor svjetine i buka kola — tramvaja — pištaljki — trublja — sirena i kad je munjara stavila u pogon još i preostale svoje motore — slika velegrada bila je potpuna. More svjetla sasulo se sad nad ono mnoštvo — i ljudi, ulice i cijela slika grada poprimila je sasma drugo obličje. Izlozi — dućani i ostale radnje oživjele su i stvari u njima činile su se sto posto ljepše i zamamnije nego prije. Lica su poprimala boju svjetla i postajala sad plava — sad zelena

— sad žuta, dapače i ona bezbojna podvrgnuta uplivu ružičastih zraka zarumenila su se, jer i trgovci nisu izostali u tom takmičenju i nastojali su, da što efektnije rasvijetle svoje izloge i privuku što više radoznale publike pred svoje radnje. Jedan je, šta više, fosforescirao i svoja krzna, dajući i onom najobičnijem izgled neke ekzotične zvijerke — koja je baš taj čas stigla u njegov izlog.

Djeca su pritisnutim nosićima o staklo buljila u te neobične životinje, a žene su — pokazujući ih svojim muževima, prijateljicama i znancima s pritajenom čežnjom propitkivale za njihovu vrijednost. Prolaz je bio zakrčen i teškom mukom probijali su se pojedinci kroz onu gustu masu znatiželjne svjetine pred opsjednutim izlogom. Gazda je u dućanu zadovoljno trljao ruke — pozorno slušajući želje svojih mušterija i pozdravljajući svaki čas po koje novo lice. Jednu je damu ispratio čak na ulicu — klanjajući joj se tako snishodljivo kao da je kupila najmanje pola njegove radnje. I kad je već bila daleko odmakla, naklonio joj se još jedanput valjda da je ponovo upozori na mjesto svoje renomirane kuće.

A tamo nasuprot ove radnje s druge strane ulice tiskala se isto tako — možda još veća gomila — pred jednim izlogom — razgledajući sa sviju strana neki uokvireni predmet koji bi trebao da pretstavlja najnovije remek djelo jednog istaknutog slikara, koji je imao ovih dana s drugovima svoju izložbu u prostorijama toga salona.

Koja smionost — čuli su se glasovi — da nam ovu mazariju hoće da prikažu kao sliku i da na ovako ordinarn način izigravaju umjetnost. Imadu li ti ljudi i zere osjećaja za ono, što je lijepo ili bar sućuti ako ništa drugo za svoje bližnje — da njih barem poštede ako već neće sebe. Jesu li oni ludi i šta im je to? Ili nas možda drže ludima, kad su nam mogli ovako nešto da podastru na ogled. Pa to je više nego što može da podnese i najbestidnija uličarka, koja zavijena u skupocjeno ruho pravi

se sveticom, a u stvari pokvarena je do srži. I stalo joj je jedino do toga — da nas opsjeni i onda pod firmom mučeništva opljačka. Ova barem ne traži poslije nikakvog priznanja, a ovi bi htjeli da im još i lovorov vijenac ispletemo i stavimo na glavu. Nečuveno — i zar nije podlo od tih bijednika, da se titraju s najosjetljivijim našim čuvstvima i onim što je najsvetije čovjeku — njegovim ponosom. Šta će nam reći naša djeca i oni što će doći poslije njih — kad jednom naiđu na ove sljeparije. — I šta bi nam istom rekli stari majstori da ustanu iz svojih grobova i da ih kojom nesrećom otkriju uz bok velikih i slavnih svojih djela u kojoj galeriji.

Bučni protesti sve više su se dizali i razdraženost je u masi rasla — prijeteći, da ne zauzme još većeg maha.

— Bezobrazluk — rogororio je na sav glas neki dežmekasti građanin — da nam silom naturuju ovako nešto.

— Najveća infamija i inpertinencija pridružio mu se i jedan inteligenat.

— Skrajna indolencija — javio se još jedan — da nitko za to ne mari i da se uopće dozvoli tim ljudima, da izlažu na javnim mjestima ovake bljuvotine.

— Ta pustite ih siromaške — umiješa se među njih i jedan primitivac. Nema tu ništa strašnoga. Takvog sam ja jednog vidio neki dan razkrebečena pred jednom zgradom — gdje se opire nekim ljudima u dugačkim košuljama — koji su mu silom htjeli da prebace vreću preko glave. Bio je sav odrpan i u dronjcima a urlikao je kao bjesomučan.

»Nazad stoko i marvo nijedna i da se niste usudili da me dirate ako vam je život mio. Zar vi neznate koga imate pred sobom i ne poznate zar svoga kralja? Na koljena bijednici nevrijedni i tko me se prvi dotakne, mrtav je.«

Ali ovi se nisu dali zbuniti tim prijetnjama, premda sam mu i sam skoro nasjeo — i na sva njegova zapomanjanja strpali su ga u vreću i odvukli u onu kuću za koju

su mi poslije rekli da je ludnica. Dakle, bio je lud a ja sam mu skoro povjerovao da je kralj.

— Eto vidite gospodo — tako je i s ovim našim bokcima. Izvjesili ovu musavu krpu i silom hoće da nas ubijede da je to slika. Pa nek im bude — i to im veselje možemo priuštiti, jer i onako neće dugo. Doći će oni u košuljama i po njih i zar se onda isplati uzalud trošiti riječi. Takvog vi niste kadri da nadlajete pa da vas je još toliko. Znam po onome. Kad se prokrivio iz one kućerine, mislio sam, svi zidovi će popucati. Srećom bili su čvrsti i nije bilo nikog u blizini. Tako je to ostalo samo između njih i izvan dohvata ostalog svijeta.

Iza ove šaljive prispodobe preta dalje komentari-sanje i saglasni s njim — jedan po jedan — razidoše se domala svi, osim dvojice, koji ostaše i dalje pred izlogom — polemizirajući i svršavajući valjda kasno započetu diskusiju.

— Ne razumijem od svega toga ništa — obraćao se manji većemu — trudeći se da pročita njegove misli. I tko mi god kaže protivno, obična je budala.

— Kako se ti uopće usuđuješ da daješ svoj sud o onome, čega ne razumiješ — rugao mu se veći. Zato imamo kritiku i ljude, čiji je sud mjerodavan i koji vide bolje nego nas dvojica.

— Pa zar i ti Dušane tako govoriš? — razočarano će manji. A ja sam, bogami, držao da tebi netreba ničiji sud i da moraš ipak više da znaš od mene.

— Kako više — povrati se brzo Dušan. Zar ti nisi isto tako normalan kao i ja, i od kud bih onda ja više znao od tebe. Nema tu moj Srdane ni više ni manje. Umjetnost je pristupačna svakome, tko ima duše i srca, jer nju treba osjetiti — i ništa to nije, kad ti moraš da najprije analiziraš pojedine detalje slike pa tek onda da dobiješ predodžbu onoga što je umjetnik htio. Treba da oćutili smjesta, čim je vidiš, njezinu vrijednost i da si po cijelom tijelu razlije neka milina — da možeš govoriti o pravoj umjetnosti i reći: »Slika je dobra«. Isto kao pred

lijepom ženom i vrijednim draguljem. Jesi posmatrao juveliera, kako ustrepti kad dobije u ruke rijedak koji ekzemplar kakvog kamena. Sav se pretvori u osjećaj i cio život mu se uzbiba od neke čudne dragosti koja ga obuhvati od dodira s kamenom.

— To je ono pravo — a sve drugo je magla, laž, podvala i bezkonačna naklapanja dokonih demagoga.

— A sad molim te gledaj šta o tome piše jedan uvjereni poznavaoac umjetnosti i uvaženi kritičar. Da se čovjeku zgadi kad pročita te bljzgarije. Ni trunka iskrenosti u cijelom članku, već prazno mlaćenje slame i fraziranje, da svijet tobože vidi njegovu visoku spremu i da blefira one malodušnike kojima je i potpis ovakog mediokriteta dovoljan da u njima uništi i ono malo samostalnosti. A da ga zapitaš sutra, šta je danas napisao, nebi ti znao odgovoriti — a onaj draguljar sjećat će se dok živi onoga kamena i poznat će ga među stotinama drugih.

— Evo pročitaj samo, pa ćeš se osvjedočiti ili radije ostavimo to za poslije večere, jer tu treba čvrsto da sjediš na stolici ako hoćeš da uzdržiš ravnovjesje.

— Onda mogu već unapred misliti šta je unutra. Nego, gdje da se nađemo Dušane?

— O vi blaženi muževi što kutrite sa svojim dragim ženicama po tijesnim izbicama — i čiji vidokrug ne prelazi granice bračne postelje — zar vi neznate gdje se skupljaju nemirni duhovi — gdje stvaraju i rade i gdje provode najveći dio svoga života. Po kavanama, i gdje bi me drugdje mogao naći, nego tamo. Tamo smo ti mi kod kuće i ako tri put svratiš unutra dva put ćeš me sigurno naći tamo.

— Dobro — dobro Dušane — a u kojoj?

— U najljepšoj — najelitnijoj — najnovinjoj i više valjda netreba da ti kažem.

— U onoj na trgu — jeli? E onda dobro i točno u devet sati da si tamo.

— Vidi se da si profesor — dobaci mu Dušan — i uzdignuvši još bolje jaku — zamaknu u jednu pokrajnu

uličicu, gdje se već izdaleka nazirala izvještala firma gostione u kojoj se hranio.

— Šta ima Hinko za večeru? — graknuo je još s vrata na jednog dobroćudnog debeljka, koji je u tom lokalu bio i direktor i pikolo i konobar i nadkonobar i u najdosljednijem značenju riječi »dame pour amuser et converser« za sve vrsti aktuelnih — savremenih i najbizardnijih društvenih dogodovština i pikanterija.

Sve ima: kljivice — leđa — teleća svinjetina — kuska — pasje noge — pileća koljenica — kupus — okrajak — otojak i šmarn — odbrunda on pokvarenim narječjem na dušak cio jelovnik i pobjedonosno se uspravi pred Dušana, što mu je valjda uspjelo da ponovi to sve na izust, već ne zna, ni sam koji put toga dana.

Kako ono reče — svinjski okrajak šta li — htjede Dušan nešto da naruči, al ovoga je već bilo nestalo.

Gdje si Hinko — ljutnu se Dušan i pogledom preleti lokal da ga nađe.

Smješak mu zatitra na ustima i ljutnja ga prođe kad spazi Hinka u istoj pozi kao malo prije, gdje nabraja opet sve ono nekom seljaku koji iznenađen ovakim dočekom nije znao bili do kraja da ga sasluša ili da natrag pobjegne — u strahu valjda da ga ne operuša još na vratima.

A imaš li župe? — uslobodi se seljak da zapita — kad ovaj prestade.

— Je!

— A šta košta?

— Dinar i pol!

— Onda mi je donesite!

— I meni odojak s lećom — viknu za njim Dušan.

Leđa — nagrizak i jedna supa — prenese Hinko neposredno u šank primljene narudžbe.

U šanku se tad začu najprije neki žamor — pa onda došaptavanje — tišina — dok na kraju na sveopće zaprepaštenje ne ispade Hinko s jednim jedinim tanjurom supe u ruci za onog seljaka, što se smjestio tik ulaza iz.

nekoj osobitog razloga i povjerenja prema Hinku, da može valjda u svako doba ako ustreba da klisne napolje.

Nagriska — leđa — huske — kraška — svinjeske teletine i pasjih nogu nema — reproducira on plačljivim glasom najnovije vijesti iz kuhinje. Ima šmarn i bubnu s onim tanjurom pred seljaka — prevrnuvši na njega oči kao da mu je on kriv što drugoga nema.

Šta veliš? — trže se seljak — i prihvati čvršće onu kустuru kojom je križao kriške kruha u čorbu. Okani se ti mene čoce Božji. — Neznam ja o tom tvome šmarnu ništa. Evo tebi podrug dinar, kako smo se pogodili a za drugo me nije briga. I napipavši negdje novac pruži mu ga.

A Hinko kad vide onoliku kустuru na stolu zaboravi i na plaćanje i na novac i začudnom elastičnošću — teško svojstvenom čovjeku njegova obujma — za tren oka stvori se u drugoj prostoriji lokala.

— Stani Hinko — zagrajaše za njim nezadovoljni gosti. Kud bježiš i zar nećeš i nas poslužiti?

Ali ovaj — poput nevinoga jaganjca, na sva ta zapomaganja ostade bezćutan — i kao da nije ništa ni bilo nastavi od stola do stola da razmješta, premješta i namješta stolice — noževe — žlice — viljuške i ostali kuhinjski pribor — samo da zataška svoju savjest i da nešto radi.

Gosti kad videše, da im je sav trud uzaludan odustaše od daljnje potjere i neznajući šta bi počeli, svratiše pažnju na onog rezolutnog seljaka koji je grabeći s velikom kašikom natopljene kriške kruha — prinosiso ih lakomo ustima i slasno gutao. Zavidali su mu na onoj žlici juhe i na odlici što je bio prvi između sviju poslužen. Ipak — prošlo je sve bez jačega potresa i kad nisu mogli Hinka da dočekaju usudiše se lično da intervenišu kod kuharice — tražeći da im barem ono podgrije što je ostalo od podne.

I valjda iz nekog naročito obzira prema svojim stalnim gostima ili iz straha pred onom kустurom u tili čas promjeni se izgled one tijesne rupčage ili nazovi kuhinje,

koja je analogno Hinku služila i kao kuhinja i spremnica i šank i sastajalište raznih individua koji su tu mogli na stoječki da ispiju po koju litricu vina bez bojazni, da će ih zateći žena ili punica. Nasta komešanje i strka i najednom sve oživi. Alarmirane su bile sve pomoćne sile, da zajednički doprinesu sve, što mogu na odar ispražnjenih stomača nezadovoljnih konzumenata. Led je bio probijen i nakon cigla dva sata nije više bilo in jednog buntovnika. Svi su bili zadovoljni osim Hinka, koji je još uvijek podzrivo zrakao prema onom stolu za kojim je sjedio seljak. Tek kad je ovaj ustao i strpao kusturu u torbak a s njom i onaj podrug dinar koga nije mogao samo onako ostaviti na stolu — došao je Hinko opet sebi.

Lahku noć — zatulio je on za seljakom, sretan da je tako jeftino došao do svoje slobode.

Huska — patka — švraka — žaba — zaszvira on ponovno svoju pjesmu i Dušan ga je u tome i ostavio. Žurio se, da zatekne prijatelja u kavani — ako ovaj već nije otišao.

*
* *

— Gdje si za Boga? — dočeka ga sav uznemiren Srdan. I šta si radio tako dugo?

— Nemoj da se ljutiš — ispričavao se Dušan — nisam kriv.

Pa tko je onda kriv — poprijeti mu prstom Srdan — sigurno opet kakva ljepotica.

— Ne — nije bila, nažalost, nikakva ljepotica — već obična prasica.

— Kako? — Šta? — I kakva prasica?

— Vrlo dobra i mlada moj prijatelju i kladim se s tobom o što god hoćeš, da bi i ti na mom mjestu zakasnio.

— Varaš se dragi. Ja kad nešto obećam, to i održim, pa makar mi se neznam šta isprijecilo na putu. I nemoj sve ljude da sudiš po sebi.

— Nipošto Srđane — ali u tom smo pogledu svi jednaki.

— Ne shvaćam te — u kom pogledu?

— Pa u pogledu ove prasice na koju sam čekao.

— Hajde, bogati, ne budali — radije mi reci, kako je izgledala ta ljepojka. Jeli bila crnka ili plavka — mršava ili podeblja — ili vraga — što te i pitam? Znam, da ti voliš vitku liniju.

— Da ne stvoriš od toga pravilo — ovaj put moram da te razuvjerim. Bila je debela baš kao prava prasica. I uz najbolju volju nisam mogao da otkrijem ni komadićka čistoga mesa na njoj. Sve je bilo začinjeno salom i masti — i začudo prijalo mi je.

— Fuj — gadiš mi se. Esteta i salo?! — kako to paše skupa?

— Lijepo druže, kad sam je morao dva sata čekati. A tek onaj miris? — još i sad me golica u nosu. Šteta da nisi i Ti samnom bio.

— Molim te svrši već jednom i prestani s tim glu-postima. Ako nemaš pametnijeg što, da mi kažeš, a ti šuti.

— Nek ti bude — prestat ću — al moraš mi se i sam zareći, da nećeš više nikad okusiti pečenog odojka na ražnju ženskoga roda, jer u protivnom slučaju držat ću te za najvećeg egoistu koji bi htio valjda sve prasice sam da pojede i da nikom pa ni svom najboljem prijatelju ne priušti ni jedne.

— Dakle, to je bio odojak? Ha-ha-ha. — A ne žena, kako sam ja mislio. E jesi obješenjak, Dušane, i skoro si me naveo da posumnjam u tebe.

— Hoćeš se sad kladiti — i da ti odmah na licu mjesta dokažem tvoju nedosljednost.

— A gdje je to — ako smijem znati?

— Vidi ga — vidi. Još bi on i išao — zausti Dušan i privuče svoju stolicu bliže njegovoj. Pošalji radije ona tri gladuša — i pokaza mu prstom na jedan stol u budžaku kavane za kojim su sjedila trojica najmlađih pretstavnika likovne umjetnosti. Pazi kakvi su? Kao da ih je

sad netko skinuo s vješala — i gledaj te fizionomije — prazne — dosadne i bezizražajne — isto kao i ono sivo platno na kom maljaju.

— Ni trunka života ni svijetla — ni traga kakvom povjerenju u njih — već dim — magla i beskrajna pustoš. Pa i odkuda kad žive i bitišu u takvom ambijentu i rade cno, što ne razumiju. I da li se to uopće može nazvati radom — i to bitisanje, življenjem? To je zapravo životarenje ili još bolje umiranje — i to beskonačno umiranje, kad nisu kadri da dobiju ni parče kruha za svoj rad. Ne zato što im čovjek ne bi već iz sažaljenja dao — već što neće da podupire profesionalne bogalje, kad ima dosta i amatera što pobuđuju više samilosti od njihovih kolega koji onda od te milostinje stvaraju kapital prosperiteta uopće. Pa to im se vidi i po licu i netreba ti više. Filistri i licemjери — samo u onom lošijem izdanju. I ona ožmuljena obličja — zar su to naličja pravih umjetnika i ljudi koji znadu što rade. To su larfe a ne naličja i negacije svega pozitivnoga, lijepoga i velikoga. Fizionomija je odraz duše čovjekove — njegova uma — njegove veličine — moći — snage — volje i kristalizacija svega što je u njemu. A kakva je tu ta kristalizacija? Gdje je tu ta veličina — moć i snaga? Slabost, a ne snaga — nemoć i mizerija, a ne moć i veličina.

I zapadajući sve više u vatru — Dušanove su se oči krijesile i poprimale sve više izraz prezira prema onome što se nije slagalo sa zdravim razumom i što se kosilo s njegovim dogmama. Pravedni gnjev obuzeo ga je svega i Srdan je s udivljenjem motrio onu misaonu glavu i usta, kroz koja, izgleda, da je govorilo cijelo čovječanstvo i čitav rod ljudski — i da je i sama priroda ustala, na njih, da kaže riječ obrane i digne svoj glas protiv onih, koji na onakav vulgaran način profaniraju njezinu najvjerniju družicu, umjetnost.

Kako se samo usude ti ljudi — pojača Dušan svoj glas, da ono packanje nazovu nekim radom i produkte svoje bolesne mašte okrstе imenom umjetnosti. Znadu li

oni zapravo šta je umjetnost — šta je njezina bit — suština i njezina značajka.

I znadu li oni, jadna im majka njihova — da je umjetnost istinska, isto kao i ova priroda i tko se ogriješi o jedno, ogriješio se i o drugo. Jer one su jedno — priroda i umjetnost — umjetnost ili priroda. Kako je onda mogu da snize na razinu jedne prljave krpe koja je ove godine u modi, a do godine nije, i koja u najboljem slučaju može tek časomično da zadovolji kakvog megalomana ili čovjeka koji ne može da prozre dalje od sutra. Ta umjetnost je vječna, i ono, što je danas dobro i lijepo, mora da ostane za sva vremena takovo. A da se takovo nešto stvori, treba volje i rada, ljubavi, razumijevanja i istrajnosti — isto kao i u prirodi. Koliko ljubavi, pažnje i istrajnosti iziskuje dok se od onoga prvoga poteza kičice, što ga povuče narav ne razvije život — a koliko sad tek treba toga svega dok od njega postane čovjek. Produkt i tvorovina — priroda i umjetnost. I sad dolaze ovi jadnici da to sve korigiraju i prirodu i život i sunce i svjetlo i boju i oblik i u svojim zamračenim ateljerima, gdje po neki put ne prodre ni toliko svjetla, da se začne samo jedna misao, — za pet minuta nadrljaju isto tako nešto ili slično tome. I gdje nije mogla priroda to da uradi kojoj stoje na raspolaganje sva moguća sredstva, rade oni koji osim s onim šupljim tikvama ne raspolažu s ničim do s ono nekoliko rasklimanih i prljavih svojih kistova.

— E, moj prijatelju! Ako nas budu poslije dvije hiljade godina sudili po tekovinama današnje umjetnosti s punim pravom moći će reći da smo stajali na vrlo niskom stupnju kulture i civilizacije, jer kultura jednog naroda prosuđuje se po njegovoj umjetnosti i čim je koji narod kulturniji, na većoj visini stoji i njegova umjetnost. I zar smo tako daleko došli, da može svaki kreten s njom da radi šta hoće — da je izvrže ruglu i potsmijehu na očigled čitave javnosti — povadajući se za svojim bolesnim ambicijama i podvržući se jedino kritici onih samozvanih koji misle, da su pod zakup uzeli čitavu umjet-

nost i koji su više krivi tome zlu od ovih savremenih bogaca, jer ih direktno potiču i podražavaju u njima to uboštvo.

I ne prođe dan, a da se ne pojavi kakav novi smjer ili grupa i ne otvori škola, da na svoj način propagira umjetnost i zabaci sve ono, što je prije toga stvoreno. Svatko radi kako hoće i što god se napacka krsti se smjesta novim imenom ili pače strujom. I ako nije ovo, onda je ono — sasma svejedno impresionizam — ili ekspresionizam — futurizam — kubizam ili divizionizam — kolorizam — figuralizam — primitivizam — smjer — struja — vrug — sotona — ili kako se već sve ne zovu te sve moguće i nemoguće orijentacije u umjetnosti.

Samo ovdje, kod nas, osim bezbroj manjih i većih, imamo tri glavne likovne skupine — tri tendencije — tri oprečnosti i tri tabora koji svake godine u izvjesno doba počnu rigati vatru — reklamirajući tako svoj nastup pred javnošću.

— I ove godine nisu izostali — pače još većom pompom nego do sad i sve to vrijeme morali su njihovi protektori da im kade i pune novinske stupce o tom fenomenalnom događaju i golemom uspjehu izlagača i njihove izložbe.

— A da vidimo zapravo u čemu se sastoji taj uspjeh — tendencija i orijentacija tih grupa i njihovog rada.

Diferencijacija — to smo već rekli — sukob raznih ideologija — škola — smjerova i predominantni utjecaj tuđinštine isključuje takoreći svaku daljnu diskusiju. Sve se vrti samo oko naličja materija i ne prodire u bit i sadržinu njezinu. Upadaju ipak u oči neoklasici — već po tome što daju oblik i stvaraju neku određenu cjelinu. I glavna im je značajka skulpturalna. Protive se onim drugima, što propagiraju kolorističke ideale i stranu orijentaciju, koja vrši ni malo zavidnu ulogu posrednika između nas i drugih naroda. A jedni i drugi izgleda da su privrženici lartpurlartizma ali su kadri opet u svako

doba i drukčije da se orijentišu prema prilikama i potrebama vremena i ne isključuju izvjesne adoptacije.

Sad još dolaze primitivisti i oni najmlađi kojima nije uspjelo toliko da se afirmiraju kao njihovim starijim kolegama. Oni su istupili isto pred javnost kolektivnom izložbom, da djelima ilustriraju svoj umjetnički program. A program im je, obzirom na likovne kvalitete, inspirisan socijalno — povodenje za kolektivom i društvena satira. Uopće izražavanje koje bi moralo biti pristupačno svakome. Već samo ime treba simbolički da označi kontakt sa naravi— autohtonu umjetnost koja je srasla s grudom na kojoj je niknula.

Primitivisti ne mare za kolorističke efekte i energično zabacuju lartpurlartizam — ali ne bježe od njega. Svoje naziranje izražavaju crtežem — anegnetom, a kolektivna pitanja dominiraju. Izvan kolektiva umjetnik ne može da postoji. Čorava posla. Publiku nećemo predobiti promjenom sižea. i čemu onda socijalni motivi kad ona ne razumije stila. Uostalom, glavno da su oni uvjereni da su se ideološki izgradili a za publiku kako tako. I tko za nju još pita?

— Morali bi ipak znati da je to pogubno ako ne za njih, ono za umjetnost. I jesu li seljaci tako degutantne živine — kako ih oni hoće da prikažu — čupavi i dlakavi poput kakvih čudovišta. Satira toliko rudimentarna, da odbija svakog tko ima i zere ukusa. Tu se već sukobljuje umjetnost sa neumjetnošću — kvalitet se podređuje praktičnoj primjeni, što više, silom ništi i obeščasćuje.

— Jest dragi — predahnu Dušan i prezirom pogleda u onaj budžak u kom su se još uvijek dimile one tri tikvetine. A sad, molim te slušaj, što o tome piše kritika i rasklopi novine preko stola.

Senzacionalni nastup — stajalo je velikim pismenima na prvoj strani — a ispod njega — lovorom ovjenčane i zlatnim slovima — valjda po zraku — za sva vremena ispisane i podcrtane likovne reprezentacije naše sveukupne umjetnosti.

Šutite robovi — drhćite sluge — pisalo je dalje. I da se niste usudili ni mišlju da spriječite njihov dolazak.

I kao po komandi — sve je umuknulo. Ljudi su prestali hodati, govoriti, misliti, osjećati, a nekoji se nisu usudili ni predisati samo da što svečanije ispadne ovaj monstruozi pogreb — to jest sprovod — ali ne — već nastup njihovih velikana. A ovi protežeri kad su vidjeli, da im je trik uspio udarili su sad u još veća zvona. Postavili su po svim istaknutijim mjestima grada zvučne megafone, da svakih po sata izvikuju broj neprodanih — ma šta velim — broj prodanih slika i da tako upozore prolaznike na ogromni interes publike za ovu izložbu.

Ova je izložba, stajalo je dalje — najjači i najizrazitiji dokumenat i vrhunac slikarskog gledanja na umjetnost. Razne tehničke finese i virtuoзитet koji je zadavao dosta muke i najvećim majstorima svijeta — za ove naše ne znači ništa. Oni su to već odavno prošli i prekalili na vatri čiste umjetnosti — isprobali — izbrusili — savladali i podvrgli svojoj volji. I onda nije nikakovo čudo što nas s onih sumornih stijena salona, na kojima su obješeni produkti njihovoga duha zapljusne val neizmjerne sućuti — to jest sreće — čim kročimo unutra. Kao da si unišao u kakav začarani dvorac — sa sviju strana obaspu te melodiozni zvuci — kao iz kakve božanske opere i simfonije od vibracije eteričkih tonova — prelijeva — boja — svjetla i ostalih nevidljivih čestica slika. Nije tu potrebno biti glazbeno nadaren — poetički nastrojen i slikarski inspiriran — pa da to sve oćutiš. Ovi su umjetnici popeli se tako visoko — a opet tako su nam blizu., da ih može i onaj zalupani seljak iz najzabitnijeg sela da vidi i čuje samo ako plati.

Djela su to, koja govore svim mogućim jezicima — koja fasciniraju — zatravljuju, obsjenjuju, da mogu i sljepca da zadovolje, a kamo li ne onog koji ima zdrave oči. I nemoguće je naći čovjeka koji bi mogao mirno proći a da u njemu ne pobudi bar jedno djelce duboko zakopanu pomisao o ispraznosti ljudske taštine i svega

što je na ovom svijetu. Samo, dakako, nesmiye od svake sitnice praviti pitanje, već krotko prepustiti se dojmovima cjelokupnosti. I oćutimo li, ma i najmanji lahor vjetra bilo s koje strane — to nam je onda ključ pomoću koga ćemo doći do spoznaje o elementarnoj moći i snazi izloženih objekata i najbolji znak, da je netko ušao u ovo veličajno zatišje salona.

Eto to bi bila u glavnom osjećanja, koja su nas obuzimala u nutarnjim prostorijama salona koje je do sad potražilo rekordan broj posjetilaca a naročito neku noć za kišna vremena — sva elita društvenog ološa pohitala je tamo, da se naužije umjetnog svjetla, sunca, sjaja, bogatstava i da da oduška svemu onome što se nakupilo u njima tečajem ove izložbe i tražilo sad svom silinom, da izbije napolje. Ni jedan od umjetnika nije ostao prikraćen i ni jedan između tolikih radova koji kvantitativno ne zaostaju ni iza radova najprosvećenijih naroda svijeta nije ostao nezapažen i prema vrijednosti ocijenjen i nagraden. Sasma jasno da se to nije moglo kod ovako rigoroznog postupka na vrat na nos da svrši — te nije ni čudo da je neke i zora zatekla unutra ne mogući da dođu do riječi. Dobili su je tek sutradan, kad im se kod policije, koja nema smisla za ovakove duhovne manifestacije — ustanovio indentitet na intervenciju nekih, koji uopće nisu imali pristupa te noći unutra. A nisu baš bili ni potrebni, jer jezićac na vagi zamalo da nije pretegnuo darove, poklone, kolajne i odlikovanja i onih što su bili unutra i koji su htjeli na ovakav način da se oduže svojim miljenicima za ugodno sprovedene časove u tom njihovom čarobnom krematorijumu — t. j. hramu umjetnosti. A šta bi istom bilo da su i oni izvana došli? Jezićac bi prevagnuo na stranu darovatelja — a to nesmiye biti. Kvalitet stvaraoaca mora uvijek biti vredniji i teži od kvaliteta njegovih darovatelja, obožavatelja, mecena i nestvaralaca.

U najvećoj je opasnosti bila ipak snažna i elementarna grupa kolorista iz čijih ulja, bez obzira, bili to pej-

saži, kompozicije ili mrtve prirode, izbija nešto grandiozno, epsko rasno — što osjećamo kad čitamo kakvu iskonsku epopeju, tragediju ili kalvariju. Olikovljanje njihovih iskonskih ljudi slikarski su najjače izražena i daju najadekvantniju — gotovo posljednju formu naše slavenske rase — te mogućnosti i shvaćanja. Njihovi rafinirani kistovi i palete pjevaju čarobnu i praslavensku pjesmu našim najšarmantnijim i najraskošnijim motivima i krajevima. Soneti su to, a ne slike — profinjeni, istancani, blistavi, i senzibilni do krajnjih granica mogućnosti. Sanjarski ponekad inspirisani slikaju azurne stepe — plavetnilo bezkonačnih i beskrajnih oceana i mora — purpurne i nevidljive magle nedoglednog neba i slapove svjetla one užarene, vatrene, plamteće i blješteće kugle na njemu.

Ljubavne motive inkarniraju vanrednom, upravo drastičnom milinom — susreti su im lirski, poetički nježni i naturalni što se ima kod nekih pripisati njihovom dugom boravku na Borneu i ostalim kulturnim otocima Indijskog arhipelaga.

I to sve stvoriti — rastvoriti — pretvoriti — složiti — obući — svući — pokriti — i otkriti mogli su samo ovi dični stvaraoci veličajnih onih mikroba čija rezultanta zrelosti premašuje i najsmjelije kupule svijeta. I da su ih kojom srećom, o Bože, izložili samo nekoliko milenija prije, mnoga bi od tih platna predstavljala ogromnu, ne samo umjetničku, nego i materijalnu vrijednost — a tko zna opet, neće li predstavljati poslije nekoliko milenija još veću vrijednost i služiti kao najrječitiji dokumenat kulture dvadesetog vijeka.

-- Eto vidiš Srdane — odahnu Dušan i prestade čitati kakve im je hvalospjeve spjevao ovaj neispitani podkivač i kritičar, a u vlastivom je domu najveća umjetnina starudij neki ili njegova žena — šta li je — što ju je kupio za bagatelu — ostavši na dražbi iza smrti jednog pokojnika ispod usklične cijene i neprodana. I šta je najljepše, iza toga posinio je rođenog oca — oženivši ga sa

svojom pastorkom ili ženinom kćeri. Idiot, blesan, i šta bi mu se moglo na to reći. Nije bio kadar na živom stvoru da razluči grdobu i rugobu od ljepote — a ovamo bi htio na onim bezizražajnim platnima to da učini. I to mi se onda zove neki poznavaoč umjetnosti i tumač estetike. Kakva beztidna podvala. On i estetika? I još se nađe ljudi, koji mu nasjedaju i povode se za onom njegovom već otrcanom frazeologijom. Zdvojno i ubitačno, i zar nema nikoga da jednom zauvijek presječe put ovakim ljudima na pozornicu umjetnosti.

Ohuzet ovim sve više je zapadao u afekat i sve jače je izbijala na onom mirnom licu jarost i srdžba. Nemogući više izdržati, pograbi one novine sa stola i na očigled svih gosti kavane podera ih u param-parčad.

— I to oni zovu savremenim — ove mršave plagijate izvikanih nekih tuđinaca — planu Dušan i baci prezriv pogled na onu bezvrijednu hrpu papira pod stolom.

— Dodi Dušane, da te zagrlim — usklikne razdragano Srđan i sve što si govorio kao da si mi iz duše vadio. Silan si bio i mogu s punim pravom da ti čestitam i zahvalim u ime cijeloga čovječanstva i svijuu onih koji isto tako zdravo rezonuju i misle kao i ti.

— Šta to vrijedi — prenu se Dušan i pogleda predano one iskrene oči svoga prijatelja — kad i oni, koji misle, kako veliš, kao i mi — puste se za nos vući i nemaju odvažnosti da ustanu i obračunaju sa ovim štetnim skakavcima ili virtuoizima umjenosti, kako se sami nazivaju. Jeli to malodušnost — šta li je — kad se pored svega toga što osjećaju kao i mi, ne usuđuju da dignu revolt i žigošu pogubni rad i jednih i drugih.

— Nek idu do đavola oni i njihov rad! Doći će vrijeme ili još bolje — doći će oni — kako reče onaj primitivac, u dugačkim košuljama i po njih, pa čemu onda mi da se trudimo.

— Imaš pravo družo i Dušan svrnu još jedan pogled u onaj kut, da podijeli valjda posljednju pomast

onoj trojici umirućih preporoditelja. Ali nažalost, ništa drugo nije mogao da razabere osim dima.

— Vječna im pamjat i htjede još nešto da reče...

— Amin, i slava pepelu njihovom — doreče Srđan.

»Tu počiva...« kao po dogovoru zaszvira i muzika neki pogrebni marš i obadva se toj slučajnosti nasmijaše.

Možda to ipak ne ide ovih naših, Dušane — već onoj premijeri što se davala večeras u kazalištu i koja izgleda, slavno da je propala.

— Po čemu to sudiš?

— Sudim po ovim otromboljenim licima što su maločas ušla u kavanu a koja su po svoj prilici bila u kazalištu. Ti ih nisi primjetio, jer si bio zanešen, ali ja sam ih dobro motrio, i držim da je moja opaska ispravna.

— A šta se, zapravo, i davalo danas u kazalištu?

— Kako? — pa ti neznaš.

— Ne.

— Idi, molim te, Dušane, ne zbijaj šale. Pa cio grad o tome bubnja već nekoliko dana — a ti da nisi ništa čuo.

— Kako vidiš nisam nit imam volje šta da čujem. Popele su mi se već navrh glave te njihove premijere. I zadnji put da mi nije bilo žao onih patnika tamo na bini, koji su iz sebe dali sve što su mogli — strugnuo bih bio usred pretstave napolje. Očajan komad — bez glave i repa i bez ikakve sadržine isto kao i njegov autor, koji je na koncu imao još toliko smjelosti da se pokaže pred publikom. I još kažu, da su ga zato posebno honorirali i platili mu express samo da ne zakasni. Otada više ne posjećujem premijere, ma koliko se o njima pisalo i govorilo.

— Ali ovo je naša domaća stvar.

— Makar i domaća opet ne idem, i sto posto nek je domaća, nevjerujem u nju tako dugo, dok o prodi njezinoj odlučuju intelektualni čankolisci i začetnici protek-

cionizma, i ostalih nezdravih pojava u našoj umjetnosti. Ili, dok je sam prije ne pročitam...

— Baš dobro, da te prekinem — uzvrpolji se najednom Srdan — evo, sad baš dolaze moji prijatelji — i pokaza mu rukom na jednog sredovječnog bradatog gospodina i s njim elegantnu mladu damu, kako razgledaju po stolovima, gdje da sjednu. Idem na čas, da im se javim oni će mi najbolje kazati kako je bilo, jer sigurno idu i sami iz kazališta.

— Izvoli samo, izvoli prijatelju — odobri mu Dušan i pogledom ga isprati do jedne lože gdje je taj čas primao garderober od dame žuti krzneni kaput a konobar je nudio, da zauzme mjesto unutra.

Dušanu upade u oči eterična pojava mlade žene, koja je u onom zračnom hermelinu izgledala zbilja zavidnički. Vitki oblici struka i nogu smjelo su se isticali ispod tanke haljine, i činilo se kao da uopće nije stajala već lebdila i da će sad, na, prhnuti iz nje i preobražena odletjet u više sfere. Lica joj nije vidio, jer je bilo okrenuto na suprotnu stranu. A ipak taj stas? To držanje — bili su mu poznati. Eno već i Srdana tamo. Pozdravlja ih. Ona se okreće.

Nađa — sjeknu mu misao koja mu je već dugo kopkala po glavi i njihovi se pogledi na čas sukobiše.

Jeli moguće... I zar si zbilja Ti to — pitale su one raširene zjene Dušanove.

Jest moguće je — odgovarale su njezine, i pritajeni smješak zaigra joj oko usta.

Ona mala djevojčica?

Baš ona!

Što je skakutala jednom niz strminu velike one šume.

Da — da!

I zaustavila me nasred puta.

Jest — jest.

Zbunila se i zapitala me: »Koliko je sati?«

Baš tako.

Bilo je, mislim, četiri po podne.

Kako dobro pamtiš.

Pružila si mi onda svoju ruku i rekla — hvala.

Da.

I veselo otkakutala dalje.

A ti si ostao još dugo gledeći za njom.

Od kud znaš?

Držala sam zrcalo pred sobom i promatrala tvoj lik
u njemu.

Uistinu?

Kad ti velim.

I sad si žena?

Jesam.

Već dugo?

Za nas dosta, a za vječnost premalo..

I nijesi me zaboravila.

To pitaj moje oči, one će ti više reći od mene.

I Dušanove se zjene proširiše još jače.

I Nada ne može drugo no da pozdravi nijemim ki-
manjem glave svoga davnog prijatelja.

II

Kako se preobrazila — razmišljao je Dušan malo docnije — sjedeći u igraćem salonu i čekajući dok mu Oto njegov svakodnevni partner kod piqueta ne podjeli karte. Izčahurila se — preteгла, i iz one vižlaste djevojčice razvila se savršena dama i žena. I kako joj samo dobro pristaje ona duga haljina, što se tako mazno privila uz strojno tijelo — rekao bi da je rođena u njoj.

Predigni — trže ga iz tih misli Oto i stavi karte na stol.

Dijeli samo — odgovori rezignirano Dušan.

Nemoj da bulazniš! — Znaš valjda da se kod piqueta karte moraju predići.

Dobro — evo — predigao sam — i sad dijeli!

Kako hoćeš?

Dušan se sjeti da je već tri partije za redom izgubio. Sigurno radi hrdave komande. Mora da je promijeni. Ali kako?

Tri — četiri — pet — talon na kraju — začu iza sebe dobro poznati glas Moricov, koji je slovio kao najbolji igrač u kavani i važio kao neki kriterij u svim spornim pitanjima i razmiricama kod igrača te iznad koga nije bilo daljnjeга apela.

A šta vrijedi i čemu razbijati glavu o tome — vrtiše se Dušanove misli opet onoj loži. Više se tu neda ništa popraviti — niti ponoviti — zamnije negdje u dubini prizvuk njihov.

Možda ipak — usprotivi se jedan buntovni glasić. Pokušaj!

Osam za osamnaest — dvadeset i šest i četrnaest — stotina — dopre do njega ponovno Moricov glas.

Kolosalno, i Dušan se prenese opet u igru. Ali kako ono reče? — Ha već znam.

— Dakle — javi se nestrpljivo Oto. Počni jednom.

— Pet ,četiri, tri, — talon na koncu.

— Tri, četiri, pet — upozori ga već po drugi put Moric.

— Stoj Oto. Uhvati mu brže karte Dušan. Tri, četiri, pet, a ne pet, četiri, tri.

— S tobom zbilja nije danas za igrati. Šta je onda? Tri, četiri, pet ili pet, četiri, tri?

— Tri, četiri, pet.

— Definitivno?

— Definitivno.

— I neopozivo!

— I neopozivo.

Nastade malo zatišje kao pred buru i najkritičniji momenat za svakoga igrača — isto kao na ruletu, dok god krupijer ne zavikne broj na kom je kuglica stala. Lahko razumljiv je onda interes igrača za pojedine karte nakon diobe — pogotovo kod piqueta, gdje svaka karta odlučuje. I nema ih koji mogu posve mirni ostati kod njihova otkrivanja.

Jedinog Dušana kao da se to sve skupa nije ticalo — nehajno je uzimao pojedine karte, ne osvrćuć se baš puno na vrijednost njihovu. »

Šta da pokušava — zanese se opet — nastojeći da ušutka onaj buntovni glasić. Bilo pa prošlo.

Što bi prošlo — dočeka brzo glasić. Zar nijesi primjetio onaj izazovni smiješak, kojim te je pozdravila kad je došla. Ništa tu nije prošlo — to se tebi samo čini, jer previše subjektivno gledaš na stvar.

Možda ima i pravo — zastade Dušan kod ovoga zadnjega i lice mu dobi ponovno izraz odlučnosti.

— Sedam listova — iznenadi on svoga partnera — koji nije još dospio ni da talonira.

- Stani malo — nisam još legovao.
- Daj — daj požuri. No jesi već? Dakle sedam listova?
- Dobro.
- Sa sedamnaest?
- Još bolje.
- Jesu dvadeset i četiri i izigrat je dvadeset i pet — dvadeset i šest i sedam i osam i devet — šezdeset.
- Tri desetice.
- Prokletstvo. I baš je njih morao čuvati. Onda trideset — i jedan i dva i leza — četrdeset i dva ili ti osamdeset i četiri.
- Tri, četiri, pet, šest, sedam, osam ili ti šesnaest — završi ovu igru kredom na tabli Oto.
- Malo — dobaci mu podrugliivo Dušan.
- Još nije partija svršena.
- A ti se još nadaš?
- Svakako.
- Dobro — dobro — samo se ti nadaj — i uze da miješa karte.
- Predigni!
- Evo!
- Tako — a sad kako hoćeš.
- Kao obično — po tri — talon sredina.
- Ovaj puta ćeš se, mislim, prevariti.
- Dvojim.
- Hajde, da vidimo.
- Šest listova! — javi se sad prvi Oto.
- I ja!
- Osam visokih.
- U kojoj boji?
- Jesu li dobri?
- Jesu.
- U kari — sa petnaest!
- Dobro.
- Dvadeset i jedan i tri dečka!

— Do đavola — procjedi Dušan kroz zube. Mogao sam imati tri dame, da nisam jednu odbacio.

— Jesu dobri?

— Dapače.

— To je onda dvadeset i četiri i deset štihova jesu šezdeset i četiri — šezdeset pet ili ti sedamdeset i pet a ovo drugo evo tebi!

— Dva, tri i Dušan nervozno ispisa rezultat drugog dijeljenja.

Treće je ispalo isto tako. Preostalo je još jedno i to zadnje dijeljenje. Postajalo je ipak malo izgleda da Dušan dobije partiju, jer Oto je već imao preko sto dvadeset, a on istom devedeset i šest. U ostalom, šta se zna? Kod karte čovjek mora biti uvijek pripravan na iznenađenje.

Dušan podijeli karte i one svoje uze pažljivo razotkrivati.

Ali čim ih je više otkrivao sve očiglednije mu je bilo da je i ova partija za njega izgubljena. I što je najgore, pretstojalo mu je da će ostati još u dublu.

No to će zbilja biti najveći peh, ako se to dogodi.

I dogodilo se. Nije mogao ni ona pišiva tri poena da načini.

I otada je redom jednu partiju za drugom gubio. Nije tako rekuć ni gledao u karte i povadao se više za okolicom nego za njima.

Njemu nasuprot igrali su njih četvorica partiju pokera. Sve sami znanci i revni posjetioci ovoga salona. Tko ih je samo sparao ovako. Četiri razna oblika — četiri naravi — četiri profesije i četiri posve oprečna mentaliteta. Nigdje to nije moguće složiti, kao kod karte.

Ipak najviše mjesta je zauzimao generalni direktor same kavane. Njegova imponantna i dobro obučena figura s onom lijepom i muževnom glavom — davala je naslućivati čovjeka od značaja i u svakom pogledu gospodina.

Odmah do njega sjedio je čovjek — po svojim dimenzijama daleko zaostao iza direktora — ali po drugim odlikama i sposobnostima jedan između najspremnijih

pravnik, najiskreniji obožavatelj lijepih ženskih oblika te najgorčeniiji protivnik prohibicije i suhog režima. One markantne bore na licu odavale su da je toga već dosta prohujalo preko njegove već prosijede glave.

Ovome s desna nalazio se — šta ću uopće da okolišujem naš dragi dobro poznati Edica, prijatelj i mecena — čovjek i karakter i najizrazitiji predstavnik industrije i športa. Neko osobito povjerenje pobuđivao je taj čovjek čije je lice potsjećalo na onu sfinđu u Sahari, koja već vjekovima čuva tajne minulih vremena.

A sad još i tebe da spomenem prijatelju ili kako te već od milošte zovemo Pubi. Kako da se izrazim i šta da kažem, kad su prije mene već stotinu drugih kazali samo dobro o tebi. Tvoja vedrina kojom zarazuješ okolicu oko sebe i nemoj da se uvrijediš ako još kažem i tvoja ćela — jače su i življe od sviju ovih slova na mrtvom papiru. Stariš li ti uopće ili te je usud ostavio na jednoj točki, da služiš pokoljenjima kao uzorak najtipičnijeg i najjstražnijeg gosta kavane. Poznam te već tako dugo i uvijek si kao nekad, kad sam prvi put poslije srednjoškolskih klupa kročio svojom nogom u kavanu.

I Dušan se na čas prenese u ono doba kad je još kao neiskusni brucš primao početne poduke o igri i karti. S kakvim je samo strahopočitanjem gledao u one rutinirane i stare igrače koji su mu služili kao uzor, i čija mu slava nije dala tako dugo mira dok i sam nije poprimio od njih tu rutinu. Da - da — isti je bio kao i oni tamo u kutu što igraju preference i što tako ljubomorno stišću one karte, kao da se boje, da im ne odlete. Sigurno studenti i početnici u kartanju. Kako se samo teško od njih rastaju — kao da im se od srca otkidaju i kolike razlike između njih i onih pored njih, što igraju po svoj prilici makao i oko čijeg su stola poput čavki sjatili kibici. Oni zapravo i ne znadu vrijednost pojedine karte i s jednakom znatiželjom motre i dobre i loše a ovi kao da se prepode kad izvuku veliki ili mali šlager. Kakva radost, i tko bi vjerovao da ta, na oko, sasna nevina igra ima na

svojoj duši tolike propale ekzistencije. I koliki su samo za jednu jedinu noć odnijeli gaće na štapu i ostali prosjaci.

Tragično i bolno, i Dušan se već posve izgubio u tom području kartaške zone i nije više raspoznavao ni karti a još manje pratio tok igre. Odsutan mislima, lutao je po onoj zadimljenoj sali, kao da nešto traži a zapravo ni sam nije bio svjestan koga i šta.

Najbolje će biti da prestanemo i da nastavimo sutra — prenu ga najednom Otin glas. Šta vrijedi ovako mrcvariti se kad nemaš prave volje za igru. I vjeruj, pored tebe ovakog počinjem je i sam gubiti. Moram ti direktno izvlačiti riječi iz usta.

— Ne branim ja — jedva dočeka i Dušan — želio sam je i sam već odavna prekinuti, al opet nisam htio da ti kvarim veselja. A ovo je drugo — kad si ti saglasan i nemaš ništa protiv, ja i pogotovo nemam.

— Dobro onda prestanimo.

— A obračunati?

— Pusti, molim te, to za drugi put — branio se Oto. Obračunat ćemo već jednom.

— Ali čovječe pa ti si danas dobio cijeli imetak. Ne može to samo ovako.

— Može — može — šta nebi moglo, i nemisliš valjda da ja igram s tobom lih radi para.

— Ne, ne mislim i kako bih mislio. U ostalom ako baš nećeš — silom te ne mogu natjerati. Onda bar pristani a conto toga, da te odvedem nekud na kavu. To mi valjda nećeš odbiti.

— To su već druge diple. A kamo, ako smijem znati?

— Prepusti to samo meni i dalje ne pitaj — ili možda nemaš u mene povjerenja.

— Ali —

— Dakle jesi za to?

— Nek bude.

— Onda hajdemo?

→ Platiti Vili!

- Šta imate?
- Karte i kapuciner.
- A Vi?
- Isto.
- Šesnaest dinara.
- Evo.
- U redu.
- A sad?
- A sad?
- U?
- U?

— Džumbalabaj dragi Oto — i primivši ga ispod ruke, povuče prema izlazu kartašnice.

— Na prolazu kroz kavanu, Dušan se još jedamput osvrnu na onu ložu, ali nažalost u njoj već nije bilo nikoga. Lasta je već odletjela a gnijezdo ostavila prazno. Šteta ili — nije šteta?

— Šta ti veliš Oto?

— Neznam o čem se radi.

— Ha — i to još hoćeš znati — pa dobro. Radi se o jednoj lasti, koja je maločas sjedila u loži.

— Znam već.

— Šta znaš?

— Da je sjedila u loži.

— Ma što ti pada na um — popravi ga brzo Dušan.

— U gnijezdu a ne u loži i šta bi radila lasta u loži?

— A — to je bila prava lasta.

— Dabome.

— Tako, onda reci, da te razumijem, a ne da me stavljaš u bludnju. E pa šta je bilo dalje s lastom?

— Otprhnula.

— Nije moguće?

— Jest moguće je, prijatelju — moguće je.

— Sama?

— Ne sa svojim mužjakom.

— Pa šta tu ima tako čudno, to je bar shvatljivo?

— Kako?

— Vrlo lahko. Dosadilo joj sjediti u gnijezdu i otprhnula.

— Možda imaš i pravo — dodade Dušan kao za sebe i razgrnu zastore na izlazu kavane. Lasta kao i svaka svojeglava i lijepa žena — uvijek traži neke razonode. I ako je ovdje ne nađe ide drugamo i ako je ni tamo ne nađe, vraća se opet u svoje gnijezdo.

— A kakvo je to gnijezdo kuda mi idemo?

— O — vrlo zgodno i zabavno gnijezdo.

— Uistinu?

— Uistinu.

— A ima li tamo tih, kako ih zoveš, lasti?

— I još kakvih moj družo. Plavih, crnih, vitkih, mladih, lijepih i kakvih god ti srce zaželi. Samo moraš dobro da otvoriš novčanik, jer unapred te upozorujem, da one najrađe zabadaju svoj kljun tamo. I ako nađu nešto u njem ne možeš ih se šale riješiti.

— A ako ne nađu?

— Otprhnu kao što su i došle.

— Tako?

No — neboj se — od tebe svakako neće otprhnuti.

— Misliš?

— Ne da mislim, već znam. I koja bi danas mogla da odoli zavodljivim dražima boga Moloha i tim šuškvim i skupim vrednotama u tvojoj lisnici...

— A možda tamo nađemo i tu tvoju...

— Pusti to — nedade mu Dušan, da svrši. Nije ona kao druge.

— O — ho — gledaj ti njega, a što si malo prije kazao?

— Što kazao, da kazao, kod ovoga ostajem. U ostalom, hajde, vidjet ćemo.

Na ulazu u taj noćni šantan, na glasu još i radi svoje balalajke, dočeka ih s golemim otromboljenim brčinama poput nekog cerbera — visoka ruska ljudina, koja je potsjecala na onog junačkog ukrajinskog hetmana Taras Buljbu, što je s plamteće lomače — napola već izgorio

— komandovao još uvijek svojim kozacima što da učine i kako da se odupru brojčano većem neprijatelju. Velika ruska duša, koju nije mogla ni najveća bijeda da uništi i ono ponosno držanje — možda isto nekad kakvog hetmana — svraćali su pozornost svakoga došljaka na ovog sijedog i već oronulog starca na vratima. Nije se zbušnjivao ni pred onim najvećim — nagovarajući ih kao i sve ostale prirodnom dobroćudnošću i onim, samo Rusu, svojstvenim naglaskom i pozdravom: »dobra vam večer želaja!«

— Živ bio starče — odzdravi mu Dušan sukobivši se s njegovim pogledom.

— A ti si to Dušane — poznade ga starac i u očima mu se odrazi neobično zadovoljstvo što ga opet vidi. Znaju — ja uvijek pomislim kad tebe ugledam na mog Alješu. Isti glas — ista glava — isto sve, i kao da vas je jedna mati rodila. A zar i nije? O Bože — šta samo trambunjam — rodila vas ista ona velika slavenska mati i usadila u vas istu dušu, isto srce i istu onu široku i prostranu narav prirodenu samo našem golemom plemenu Nečeš ti naći ovakvog izraza i osmjeha, kao tvoj što je, nigdje na svijetu osim među tvojom velikom i istoimenom slavenskom braćom.

— Znam starče, ali šta to vrijedi kad smo tako daleko i ne možemo jedan drugoga da obidemo, kad hoćemo.

— O moći ćemo — vjeruj mi Dušane — doći će i to vrijeme. Ja ga možda neću doživjeti, ali ti hoćeš. Ovo je samo kušnja, da nas se isproba i očeliči naša volja, a poslije toga doći će ono najveće i najljepše u historiji Slavena i čovječanstva uopće.

— Potrebno je ovo bilo, jer samo velike krajnosti stvaraju velike ljude — velike i moćne narode i jake države. I čim veću buru čovjek izdrži, postaje otporniji i čvršći, isto kao i onaj hrast u šumi, jer bura iz njega pročisti, istrijebi i uništi u njegovom organizmu sve one bolesne i mlohove stanice, koje su mu smetale u porastu

i kočile ga u njegovom stvaranju i razvoju. I samo takav može kazati da je potpuni čovjek, kog je i vjetar šibao i sunce grijalo i zima i zlo tuklo i dobro milovalo i koji je prošao kroz sve te faze u svom razvoju. Sve — sve moj Dušane — i starac ga tapšući po ledima otprati do jednog zgodnog mjestanca odakle se moglo sve vidjeti a opet neviden ostati.

I još se nisu pravo ni smjestili — doleti cijela posluga, i muška i ženska, da im se stavi na raspolaganje. Držali su, da im se pružila prilika za dobru lovinu pa su htjeli to da i iskoriste.

— Šta izvoljevaju gospoda — unese im se nadkonobar u oči s nekim cijenikom i zanoseći na ruski poče iz njega da nabraja razna domaća i strana pića.

— Šta ćeš ti Dušane?

— Radije reci, šta ćeš ti, jer ti si večeras moj gost.

— Ali šta ti pada na pamet, i zar nije svejedno naručio ja ili ti?

— Onda naruči što hoćeš, ili još bolje, neka nam donese najprije dvije turske.

— Dvije kafe — procjedi kroz zube Oto i pogleda sućutno konobara kao da mu je htio reći nek se malo strpi — doći će i ono drugo već na red.

— Molim liiepo. Nakloni se konobar i udalji od stola da izvrši narudžbu.

— No to je zbilja zgodno mjestance — uze Oto da se ogleda po lokalu. I šteta da nisam već prije znao za njega.

— Sve sama interesantna lica — pogotovo ženska.

— Gle gle — ti ćeš se još i zaljubiti ako već nisi.

— I šta onda, ako već jesam?

— No — no — same polako, prijatelju — nemoj tako da nagliš — ima noći i dugo je još do dana da mogneš i opovrći ono što si kazao.

— Ne opozivljem ništa i ono što sam rekao — rekao sam.

A koja ti je tako srcu prirasla. Daj mi je pokaži.

— Hajde, pogodi?

— To baš i nebi bilo teško — koliko te poznam — a opet šta znam, možda bi se i prevario.

— Pazi samo što je šarmantna — uzdahne Oto — naslonivši se na ogradu što je zatvarala njihovo mjesto, i sav se predade promatranju. Nije mogao da odvoji očiju s jednog stoa za kojim je po svoj prilici sjedila ta njegova simpatija.

— Iz prirodene znatiželje Dušan se i sam ogleda po lokalu, da otkrije tu čudnu zvijerku, koja je u pokret stavila sva čula Otina.

— Vraga. No ta je zbilja lijepa... Pa to je ona, ote mu se najednom uzvik.

— Šta — šta? Koja ona? — ne preču Oto taj uzvik.

— Ona je to — naime — kako da kažem — preokrenu brzo Dušan. No, pa znaš valjda, koju mislim.

— Nemam pojma.

— Uh — al si zaboravan i kakvu to samo memoriju imaš.

— Oto je buljio u Dušanu nastojeći da pogodi zbija li s njime šalu ili ozbiljno govori.

— I još se ne sjećaš?

— Ne.

— Neka izvole gospoda dvije turske — spasi Dušana iz te škakljive situacije konobar. I šta još hoće poslije kafa — dodade on odmah i pruži Dušanu »carte de vin«. Dobru Malagu, bocu Burgendera ili Tokajca — ili možda kakav dobar liker — Maraskino, Schartreuse, Višnjevac, Kruškovac — imamo ih izvrsnih, samo nek se gospoda odluče.

— Izaberi nešto Oto. Ti se u to bolje razumiješ.

— Ne mogu da se sjetim, da me ubiješ. No, reci mi Dušane, molim te, tko je ona?

— Pusti je već jednom na miru — otrese se Dušan. I šta si tako navalio. Kazat ću ti kasnije.

— Dobro onda, i uzevši kartu stručnjački je počeo pregledavati.

— Imate li možda jedan Bordeaux ili Morgaux? Nemate, — veliš. A imate li Villemaurine, Montagne St. Emilion, Pomard, Mersault, Chateau Pavie. Ni to nemate? Pa šta onda imate? Možda Vermut, Marsalu? Nemate. A kakvi su vam likeriji? Imate li Creme de Mocca, Anisette, Noisette, Guracan Orange, Cherry brandy ili možda koju bolu — Mandarinette, Pippermint, Punch, Parfai damur. .. nabrajao je Oto dalje presenećenom konobaru, koji se u neprilici stao vrtjeti oko svoje vlastite osovine, mučeći se da se sjeti kakvoga pića, koga oni imaju, a koje bi moglo barem donekle da zadovolji ovog neobičnog gosta, koji pozna tolike vrsti tih rijetkih i skupih tekućina.

I dok su njih dvojica rešetali vinsko pitanje — Dušan se prenio opet Nadi, povodeć se sve više za svojim osjećajima a zanemarujući glasove razuma.

I ona sama, kao da ga je htjela u tom da podupre — podstičući ugarke u zaspalu vatru — raspirivala je sve većma otajstvom svojih zelenih očiju plamen u njoj. Bila ga je opazila i izgleda da je upozoravala na njega nekog gospodina, koga nije mogao pravo da vidi jer mu je bio leđima okrenut i zaklonjen jednim stupom. Nešto se smijala gledeći sveudilj za Dušanov stol i odjednom ukaza se iza stupa radoznala glava toga čoveka.

— Srđan — snebi se Dušan, i što on radi ovdje? O, čekaj ti samo, obješenjače jedan, pokazat ću ja tebi kako se zabavlja sa tuđim ženama i povuče brzo zastore ispred sebe da ga ovaj ne vidi.

— Šta radiš — uzbuni se Oto — i potegnui ih opet natrag. Kakva ti je to zamisao?

— Htio sam — ovaj — kako da kažem...

— Znam već. Htio si, da se zakloniš od ove buke i u pomanjkanju drugog čega posegnuo si za zastorima. Ili si se pobojavao da ti ne s p r ž i krila ona plavojka! A leptire?

-- Šuti — i htjede već da mu zapuši rukom usta, kad ga netko odostraga uhvati za nju.

— Dozvolite gospodo, začu se odmah, i mio glasić i i na radost Dušanovu a i Otinu — zaveli se među njih, ni ne čekajući dozvole, dražesno tijelo mlade mindinetkinje.

— Hvala ti Sonja, što si došla — stišće joj ruku kao staroj znanici Dušan i lijepo od tebe, što si se potrudila da me oslobodiš od ovoga zlotvora koji mi se popeo već na vrh glave večeras.

— Neće biti valjda tako Dušane. — Pa gospodin izgleda vrlo prijazan.

Vanjština može katkad i da te prevari — pređe Dušan sad u humor. Sjeti se samo onoga od prošli put. Znaš, koga mislim. No vidiš? Konju ne možeš tako dugo poznati čudi, dok ga ne uzjašiš.

— Ali Dušane — kako možeš tako govoriti o svom prijatelju?

— To je već i previše — usprotivi se i Oto i pogledavši zaljubljeno Sonju — zahvali joj na pažnji.

— Ali gospodo, što se uzrujavate? Riječ je o konju a ne o prijatelju!

— A tako — i Sonja lukavo namignu na Dušana, kao da mu hoće kazati: »Mene ti nećeš prevariti«.

— Pa da kako nego tako — podstreknu je Dušan da još malo ustraje. Smetala ga je ona prostodušnost Otina i radovao bi se, kad bi mu barem donekle uspjelo da je pomuti.

— Živio govornik — pariraše mu ono dvoje s punim čašama.

— I kako ste samo mogli da sjašite s konja na margarca?

— A na kakvom ste vi to, gospodice, konju jašili — zausti Oto?

— Šta — kakvom konju ha-ha-ha-ha — rastvori Sonja u smijeh usta i pokaza Oti žilavi jezičak — upozorujući ga na dalekosežnost njegove primjedbe.

— Oprostite gospodice — uplašeno će Oto — ali ja sam samo ponovio ono, što je moj prijatelj već jednom rekao.

Ha-ha-ha-ha — nije prestajala Sonja da se smije i da svraća pozornost i ostalih gosti u dvorani za svoj stol. Previjala se, hihotila i podraživala čas Dušana, čas Otu — dajući tako na znanje svima, da je večeras dobre volje.

I, da pobudi još veći efekat — pomogoše joj i ono desetak Rusa sa cimbalama — i dvoranom odjeknu vesela kozačka popjevka. Zaljulja se ono mnoštvo pijanih i polupijanih glava i sve oči ustremiše se u pravcu odkud je dolazio raspojasni smijeh njihove mezimice i najljepše mindinete lokala. I taj zanos rastao je i povlačio za sobom i one, koji su do sad stajali po strani i rezervirano pratili cijeli ovaj pokret sumanute gomile.

Živila Sonja — orili su se glasovi pijanog ljudstva — i čaše su s treskom frcale po podu sjećajući i trezvenjake na njihovu dužnost te poštivanje vinskih zakona i paragrafa — i dajući tako vidnog izraza velike svoje odanosti prema ovoj razbludnoj sestri boga Amora.

Ni isti Otc nije zaostao iza ostalih, i uz pomoć Sonjinu uspjelo mu je da u najkraćem vremenu absorbira priličan kvantum alkohola i naniže rekordan broj flaša na svom stolu.

Dušan nije mario za piće i prepustio je rado tu ulogu ovim dvoma. Njega je više interesirao vanjskih oblik tih flaša i sadržina onih, koji su ih ispijali.

A bila je zbilja porazna — kad je uočio među gostima i nekoliko pametnijih glava, kako se nišu na svojim vratinama kao tikve na vriježi za vrijeme vihora.

Najeklatantniji dokaz štetnog djelovanja vina i alkohola.

I isti Srdan poznat radi svoje trezvenosti — kao da se promjenio i odustao na čas od svojih dogmi — zajapurena lica i s čašom u ruci držao je svome društvu neku govoricu, a glava mu se klimala lijevo i desno — kao da traži svoj naravni položaj i izgubljeni stabilitet. I jedva je prepoznao Dušana kad ga je ovaj iza tako jedne uspjele besjede malo glasnije pozdravio.

— Oprosti Dušane — govorio je on batrljajući njegovom stolu. Znaš — ovaj — nisam bio — kako da kažem — već dugo naime — s njima — mučio se da skalupi jednu rečenicu.

— Ništa — ništa, žalosni moj družo — umirivao ga je Dušan — nukajući da sjedne malo k njima. A uistinu, htio ga je zadržati tu pored sebe, jer je primjetio da su oni njegovi spremali se već odavno da idu — samo nijesu znali što bi s njime — a ovako ga samo nisu mogli prepuštiti na milost i nemilost ovoga oblapornog personala.

A ovoga baš i nije trebalo puno nukati, jer čim je dobatrgao do stola, skljojao se u naslonjač pored Dušana kao mrtav.

Dušan poprijeti ovima svojim, da ga ne diraju a sam se predade dalje posmatranju ovog šarenog ambijenta. Sukobio se opet s pogledom Nadinim, kojim mu je dala znati da je saglasna s onim što je učinio sa Srđanom — i u kome se pogledu odmah zatim odrazila neka prikrivena sjeta, koja je u Dušanovom srcu otkrivila i ono malo leda. Jeli to nostalgija za onom pjesmom — svirkom i ovim intimnim i raskalašenim kutićem koga mora sad s mužem da ostavi i zamjeni s monotonom bračnom ložnicom ili je možda pritajena neka čežnja mori za nečim dalekim i nepoznatim. — Isto, kao i ove izgubljene sinove za velikom i dalekom svojom domajom.

Volga — Volga mać rijekaja — razdirala je svirka njihove grudi.

Volga — Volga mać radnaja — plakale su njihove oči.

— Volga — Volga ti reka ruskaja — prodrije jauk iz sviju grla i zatomi svojom snagom boli njihovih duša.

I njezine su oči plakale s njihovim — i njezine je grudi razdirala bol — i njezin je jauk, izgleda, prikrivao neostvarene neka sanje njezine duše.

I istog Dušana obuze neka sjeta gledajući je onako rascvijeljenu i slušajući šum Volge koja je bučila i prijetila

sve više, da se razlije i poplavi one beskrajne prostore oko sebe.

Tko da joj, uostalom, i odoli onako silnoj i moćnoj.

Zastao im je dah i strepeći su pratili njezin sve ludi tok. Sad već i nije ni šumila — nego se valjala — obarajući i one zadnje barijere pred sobom. Nastao je tajac. Ogromne one mase vodurine slijevale su se bez šuma niz pročišćeno korito i jedino zamirući i slabi kлокot negdje u daljini odavao je znakove života nabujale rijeke.

Klo-klo — kao po nečijoj zapovjedi ponavljali su se udarci vode — u izvjesnim razmacima.

Raz-dva — klo-klo — čuo se već jasnije kлокot a s njim i neki ritmički glasovi poput himne — pjesme ili kakve istinske priče.

Raz, dva — klo, klo — raz, dva — klo, klo pa to su lađari — raširi se veseli šapat svjetinom i tračak nade ozari njihove klonule duše.

Snažni glasovi zaoriše već posve blizu, a iznemogle ruke pružiše se da ih pozdrave.

Raz, dva — klo, klo i glasovi domala zanijemiše.

Odoše, klonuše opet njihove duše, i kлокot i pjesma utihnuše sasvim.

Nestade pjesme, a s njom i veselja, i tko da im povrati prijašnje njihovo raspoloženje.

— Pij družo — kad im već ništa drugo ne preostade — uzeše vinom da bodre jedan drugog.

— Pij Dušane — prisjeti se napokon i Oto — da ponudi i svog prijatelja čašom pića.

Bio se sav predao dražima lijepe mindinetkinje zaboravljajući i na Dušana i na cio svijet. I ništa nije vidio pred sobom osim nje.

A Dušan je u tom času bio tako daleko i nebi ga dozvali ni svi hitci iz topova a kamo li slabi i već promukli glas Otin.

Pjesma o Volgi i one čeznutljive Nadine oči vodile su njegove misli u neizmjerne prostore ruske stepe i davnu i slavnu prošlost njezinih sinova. Koliko je krvi

proliveno i koliko takvih sinova izginulo, dok su je proči-
stili od horda divljih Azijata i dok su sazdali one čvrste
bedeme koji su sve do skora odoljevali svim dušmanskim
najezdama. I kolike je takvih lađara Volgom prošlo, dok
se ispunio san i onog najsiromašnijeg Rusa u zabitnom
kakovom klancu golemog Kavkaza.

Gdje su oni sada, i gdje su ti neustrašivi Kozaci —
nosioci slobode i prvi vjesnici i začetnici velike Rusije.

Nema ih. Nestalo ih. Otišli kao i oni lađari niz Volgu
i ostavili svoju dragu stepu, da se nikad više možda ne
vrate u nju.

A zašto? I Dušan s prijekorom u očima pogleda u
ono nekoliko nalickanih kreatura što su se kreveljile tu
pred njim — kao da hoće cio svijet da uvjere o svojoj
nekrivnji.

Mene nećete! Pobjegli ste! I to pred šaćicom samo-
voljnika i pred korbačem nekolicine ljudi.

Kako je to moguće? I zar vam nije bilo žao ostaviti
grobove vaših slavnihi otaca na podsmijeh i ruglo onih
odmetnika.

A kako ih je nekad volio, i kako je bio samo ponosan
što je mogao kazati da je i on jedan ogranak velikog onog
stabla zasadenog u srcu njihove beskrajne stepe.

A sad? Šta je od toga svega ostalo? I jeli uopće šta
ostalo? Ne — nije ništa. Baš ništa! Osim tebe jadni moj
starče — i Dušan samilosno glednu na svog prijatelja
kod ulaza. Ti nisi ništa kriv! Vidim po tim tvojim pošte-
nim očima i žalosnom licu, kome nisu kadri ni svi ljekari
da povrate prijašnji njegov izraz.

Ti, sigurno nebi mogao zapjevati kao ovi tvoji, što
se deru i halabuče kao divlji i kao da ih nije ista sudbina
zadesila koja i tebe.

I kao za dokaz prokriviše se opet — činilo se, svijet
će srušiti, a zapravo srušili su samo nekoliko pijanih i već
nebrojivih glaveština koje je ovaj iznenadni prepad za-
tekao nepripravne i u posve labilnom stanju.

Štropot stolova i stolaca upozori i Dušana na ove bijednike i prenese ga opet stvarnosti. Sad oni ispod stolova kako tako — bar se nijesu vidjeli — ali ovi drugi — iznad stolova, što su grcali i gušili se prezasićeni i omamljeni otrovnim alkoholom — pa to je bilo očajno — i još više, i nema riječi da se to iskaže.

Jesu li to bili zbilja ljudi ili živine samo pod ljudskom obrazinom. Odvratna slika i kako samo može čovjek tako daleko da se zaboravi? Neki su već bili posve izobličeni — izgubivši svako naličje Božje, i ništa im drugo nije trebalo no da ih ruka umjetnika ovjekovječi na platnu i ostavi poznijim pokoljenjima kao primjerak najjače i najizrazitije inkarnacije čovjeka u životinji.

I kad su im već čula i ruke otkazali poslušnost, počeli su se pomagati i ostalim raspoloživim udovima. Jedan je htio da dohvati čašu sa stola nogom a drugi ju je sasma ležerno i ostavio na njemu — zaboravljajući valjda, gdje joj je pravo mjesto.

I da su tu barem stali — ali nisu — nego naporedo s tim rasli su i njihovi prohtjevi i dosegli su do vrhunca kad je Sonja onako polupijana — potaknuta bijesnim ritmom nekoga valca — kretom ruke strgnula sa sebe obrazinu stida i pokazala im se u svojoj svojoj bestijalnoj naravi na stolu. Čilik cimbala propara zrakom, a gipki njezini udovi staviše se u divlji pokret.

Zakrvavljene oči ustrenuše se sad požudno na zmijsko tijelo lijepe griješnice da im po mogućnosti ne izbjegne ni jedan trzaj žilavili mišica — a ruke i noge pružiše se da dohvate barem krajičak njezinog mesa.

A ovu, kao da je to još više dražilo i posticalo na sve lude i brže kretnje ili to već i nisu bile kretnje — već prosto drhtanje njezinih muskula grudi — nogu i bedara. Povodeći se nesvjesno za okolicom u kojoj je, tako reći, odrasla — njihova želja bila joj je zapovjed. I čim je jača bila ta želja i njezini pokreti bili su bezumniji i bestidniji. Plesala je kao nikad — s toliko strasti i temperamenta da je podigla na noge čak i one kukavelje ispod stolova.

Svojom raspojasnom i mladom snagom uspjelo joj je, da uzdrma i najokorjelije moraliste, što su inače — među nama govoreći — zazirali od ovakih pred javnošću, kao vrug od tamnjana — i da pobudi i u njima osjećaj muškosti.

Nozdrve su im frktale kao u starih ždrijebaca kad im ponestane sape — ili kad očute u blizini mladu ždrebicu. Sve se to pcmamilo i raspojasalo i trebalo je samo malo, noga da joj se oklizne ili trenutačno da izgubi prisutnost duha — pa da nastane lom — i sva ona izbezumljena masa da podivlja i sruči se na nju. Ovako ih je držala kao hipnotizirane — ipak na pristojnoj udaljenosti. I čim bi primjetila slobodniji gest kakvog pijanca iz publike — još bješnje bi zatoptala svojim malim peticama — još jače bi uzdrkala s punim grudima i još snažnije bi ustalasila s putenim i čvrstim bokovima. Da zatomi valjda u sebi gadost od dodira s ovakim.

Ipak, činilo se, neće moći dugo da održi na uzdi usplamtjele strasti, jer je zrak bio i previše okužen bakcili-eroticke. Muškarci su postajali sve aktivniji i nekoji su već za stolovima prema svojim partnericama — ženama — prijateljicama — i znanicama pokazivali evidentne znakove poremećenosti mozgovnog sistema. I isti Nadin muž, do sad hladan i pribran, kao da je i sam potpao pod utjecaj ove zarazne atmosfere — sve više je gubio vlast nad sobom i sve manja je bila distanca između njega i Nade. Nešto joj je šaputao u uho. — Pričao joj je po svojoj prilici o čarima bračne ložnice i velikom svom nagnuću prema njoj požurujući je valjda kući da joj čim prije to i dokaže.

Dušana spopade bijes. Uzbuni se u njemu sav onaj prirodni egoizam i okosi na ovo zamamno tijelo, koje će još malo zamirati od užitka u rukama drugoga. Dode mu, da sve oko sebe poruši i zgazi da je na silu istrgne iz ruku onoga drugoga.

Ali to je bilo sad već nemoguće, jer ona suluda gomila zbijala je sve gušće redove oko njegovog stola i je-

dini mu je prolaz bio donekle slobodan, onaj prema vratima. Krv mu udari u glavu i s mržnjom u licu pogleda u one poživinčene beštije, koje su ga odvajale od Nađe i koje su već i njegovu slobodu ugrožavale. Obazre se još jedan put oko sebe. Šta — naopak? Sonja je gubila ravnovjesje — —!

Životinjski urlik zaori u tom času dvoranom i gramzljive ruke pružiše se da oskvrnu bezpomoćno i slabo tijelo mlade mindinetkinje.

U Dušanu se tad pobudi onaj iskonski nagon za održanjem svoga čojstva i slobode — jer Sonja je bila s njim u društvu i napad za nju značio je napad i na njegovu čast i slobodu — pogotovo kad nije bilo nikog drugog, da je zaštititi, osim njega, jer i Oto je već odavno izgubio ravnovjesje.

— Stojte — zatresoše se od srdžbe Dušanove vlice i s prezirom u licu isprsi se pred onu rulju.

Nazad gadovi — i začudnom prisebnošću preteče one bludnike i dočeka na ruke tijelo Sonjino. Stisnuvši ga čvrsto jednom rukom k sebi strelovitim udarcima pešnice — druge — poruši one prve i nagnu prema vratima.

Nedaj — zavapiše promukli glasovi i ona izbežumljena rulja natisnu se za njim. Ali gle čuda. Kako bi koji prišao ulazu našao bi se odmah i na podu. Nakostrušena brka — poput nekog diva ogromna ljudeskara — isprečila se na vratima i tko mu je god došao pod ruku bez mišlosti ga je u isti čas sravnio sa zemljom.

Dušanov Taras očinskom požrtvovnošću i za svoje godine rijetkom srčanošću štitio je uzmak svome prijatelju.

Huka motora opomenu ga, da je već dosta, i one druge, koji su još ostali čitavi, da je svaka daljna potjera uzaludna.

III.

Lenjivice jedna — ne misliš ti danas ustati — govorio je drugo jutro Dušan Sonji — gledeći je kako proteže svoje zamrle udove u postelji.

Ah — zijevnu Sonja i protrlja sanjive oči. — Pa gdje sam to ja?

-- U zatočju, draga moja, i gdje bi drugdje mogla i biti nego u njemu.

— Kakvom zatočju — začudi se tobože Sonja.

— Pa vidiš valjda kakvom — lijepom — toplom i ugodnom — i šta se tako snebivaš. Nije ti prvi put što si u njemu.

— Molim te, kako možeš.

— No — no — umiri se samo, i nemoj da se buniš. Kaži radije: »Hvala ti Bože, da je i tako prošlo, da nije bilo i gore.«

— Ma o čem ti to govoriš?

— Eto kakva si. Ne sjećaš se uopće, što se noćas s tobom dogodilo — a već si bila na rubu ponora i samo sreći možeš da zahvališ što si izbjegla sigurnoj propasti.

— Još uvijek te ne shvaćam.

— I ne ćeš me nikad shvatiti ako nastaviš ovako — uozbilji se Dušan.

— Kako znaš?

— Jer te poznam.

— Otkud brže, kad sam danas istom prvi put kod tebe.

— Makar da si i prvi put — ipak te poznam.

— Možda bi se i prevario.

— Nebih rekao.

— Objasni mi to.

— I to ti je jedina želja.

— Barem za sada.

— Dobro onda — i reci mi samo još jedno. — Kako dugo misliš da se izležavaš u tom krevetu, jer ja bih morao da odem, a neznam kako da tebe ostavim samu.

— Znam već. Hoćeš da me se riješiš.

— Ali ne Sonja — šta ti pada na pamet. Pitam te samo.

— Ne izmotavaj se.

— Nije to nikakovo izmotavanje — već istina.

— E kad to veliš — onda ne idem.

— Pa ja te ni ne gonim.

— A šta je to nego gonjenje — samo na finiji način.

— Tako!

— Da tako — i neću više ništa da čujem o tebi. A sad me pusti da idem.

Idi već jednom — naljuti se Dušan i pođe bijesno prema vratima.

I ti bi mene pustio samo ovako — procimzdril opet Sonja.

Kako ovako — majka mu stara — i tko te uopće tjera odavle.

Ti — ti — ti — zajeca Sonja. I da ti pokažem s kim imaš posla sad baš ne idem i iz inata ostajem ovdje.

Ostani samo — promrsi nešto Dušan i zalupivši vratima ostavi sobu.

Kako se osjetio laganim kad je izišao napolje i ostao opet sam. Bio je kao preporoden i najrađe bi raširio ruke i zagrlio sve one prolaznike oko sebe. Ovaj intermezo s ovom kapricioznom ženom otvorio mu je još bolje oči i potkrijepio još jedanput njegovu tezu o neospornoj težnji svakoga zdravog individua za slobodom — a napose u doba malaksalosti. Tu netreba daljnjeg komentara i dovoljno je samo na čas suprotstaviti dvojicu ljudi poslije

gubitka njihovih energija da se dođe do istog. I kakva bi to morala biti žena koja bi bila kadra da izdrži permanentno i na istom nivou svoj duševni intenzitet prema osobi s kojom je prisiljena da podržava izvjesne odnose. Evo ovdje za ciglu jednu noć što je s njom, promijenio je iz osnova svoje poimanje o Sonji. A držala ga je tako dugo u bludnji i podražavala u njemu izvjesna nagnuća prema svojoj osobi. Bila je prema njemu uvijek drugačija nego prema drugima i ophodila s nekim naročitim poštovanjem s njim kao s čovjekom viših pretenzija i čovjekom čije ambicije natkriljuju granice sviju onih, koje je dnevno sretala u lokaluu. I makar, bila u neznam kakvom rastrojstvu, promijenila bi se onim časom, čim bi se on pojavio na vratima. I koliko god bila zauzeta, uvijek bi našla načina da nekako izmakne i dođe njegovom stolu. Tako je bilo i sinoć, i, šta joj je samo jutros bilo da se pokazala onako mušičava i nepovjerljiva. O Sonja — Sonja, i Dušan se sjeti svega onoga, što je tome prethodilo.

Kako se samo mogla onako da zaboravi? Valjda joj je bila već dosadila uloga pokajnice, pa je htjela da isproba i onu drugu — ulogu bludnice. Podiđe ga neka neodređena bojazan za sudbinu ove žene koja je tako hazardno htjela da proigra sve ono, čim ju je obdarila priroda. Kakva nepromišljenost, i zna li ona kakve bi posljedice slijedile iza toga čina. Stavila je na kocku ono najdragocjenije — svoju mladost i svoje zdravlje baš onda, kad je imala najmanje izgleda za dobit. I da se nije kolo nesreće slučajno u svom toku naglo zaustavilo, šta bi od nje danas bilo? Ništa! Jedna ruina ili u vulgarnom značenju jedna obična drolja — žigosana, prezrena i odbačena pače i od onih koji su je na to naveli. Dode mu je žao i nje i svih njezinih drugarica, koje bančenjem i bludom i rasipanjem svoje mlade snage nastoje da održe svoj prosperitet i kojima pretstoji jednak udes. Sve će one na isti način da svrše — jedna prije, druga kasnije i svaku od njih čeka krajna granica ljudskog poniženja.

Zgrozi se od pomisli nad tom najvećom kalvarijom ljudske nesreće i nad užasnim ponorom u koji srljaju ove jadnice. Zar ih je zato priroda obdarila mladošću i ljepotom, da to neprocjenjeno blago stave u službu njezinih izroda i postanu metrese duševnih bogalja i vinovnika svih zala i opačina. Čemu im onda razum kojim ih je ona uzvisila iznad ostalih stvorova na zemlji, kad nisu u stanju da raspoznaju ni najizrazitije znakove abnormaliteta kod čovjeka. I da li ga one uopće imaju? Ili se samo nesvjesno povinjuju za podražajima svojih čutila.

Tu Dušan stade, sjetivši se onih sinoćnjih podražaja i ogleda se okolo da nađe nešto, čim će barem donekle da potisne iz sebe tu odvratnu sliku. I koje sreće! Na udaljenost od samo nekoliko koračaja opazi izlog divnih bijelih krizantema. I još više — jednu kuštravu glavicu neke rasne crнке, kako čeznutljivo upire velike svoje oči u staklo njegovo. Osobitu pažnju izgleda da je svraćala na sebe jedna velika krizantema, koja kao da se odvajala od ostalih i bila joj najbliža. Dušan je poznade i pođe lagano da se čim više napase ovim dražesnim prizorom. Kao dvije suparnice, a istodobno, kao dvije najbolje prijateljice stajale su jedna prema drugoj, motreći se zaljubljenim očima. S koliko prikrivene čežnje gledala je ona vani — onu u izlogu, kao da joj je htjela reći: »Kako ti zavidim što si cvijet!« — a s koliko opet neizrecive žudnje povijale su se one čiste i sniježne latice u izlogu prema onoj vani, kao da su htjele kazati: »Kako ti zavidim što si slobodna.«

— Na koji način da ih sastavi i zadovolji želji i jedne i druge?

— Ha! Već znam! — i nemogući dulje da izdrži, prikrade se oprezno ulazu radnje i šmugnu neopaženo unutra.

— Molim vas — obrati se on prodavačici — izvadite mi onu skrajnu, čisto bijelu krizantemu iz izloga.

— Odmah — odmah, i čas zatim imao je cvijet u rukama. Proviri napolje da vidi je li još tamo. — Bila je

— ali ne više s onim čeznutljivim pogledom, već s nekim drugim nalik na razočaranje. Neka sjeta prevukla joj se licem i ugasila onaj gorući plam njenih crnih zjenica. Nije primjećivala nikog oko sebe dok god joj Dušan nije podnio nestalu krizantemu pred oči.

— Ah — ote joj se usklik spazivši opet bijeli cvijet pred očima.

— No — Anda, kako ti se sviđa ovaj cvijet? — začu odmah i Dušanov glas.

— A to si ti — obazre se ona i s lica joj isčeznu i posljednja sjenka tuge. Kako si me samo prestrašio!

— Ali i iznenadio mislim?

— Vrlo lijepo da si me se i ti jednom s nečim sjetio.

— No, no strpi se malo — krizantema još nije tvoja.

— Da čija? — nabraše se ponovno Andine vjede.

— Za sad još moja!

— Pa ti ćeš mi je svakako dati?

— Možda i neću!

— Kako to?

— Tako eto — dok mi ne obećaš, da nećeš više zaboravljati cvijeće u kavani, nećeš je dobiti.

— Svečano obećajem!

— Dobro onda — evo ti je, al pazi šta si kazala!

— Molim!

— A sad još jedno!

— Da čujem?!

— Hoćeš li me malo pratiti?

— Kamo?

— Do trga!

— Baš sam i sama tamo naumila.

— Tīm bolje!

— Svakako! Svakako! I da to i dokaže otisne se iz sve snage niz sniježnu poledicu.

— Čuvaj se! Kliznu za njom i Dušan i uhvati je na samoj ivici leda. — Eto, vidiš, možeš mi opet da zahvališ što se nijesi našla sad u snijegu.

— I šta još — dočeka ona obješenjački — otima-jući se iz njegovih ruku.

Ništa više. Uostalom nemoj da uzmeš to za zbilju. Ja sam se samo šalio.

— A i ti se dakle znaš ponekad šaliti. To, bogami, nisam znala. Ja sam mislila da ovaki ljudi poput tebe, nemaju smisla za ništa drugo osim za velike stvari.

— Rugaš se!

— Ne, zbilja se ne rugam!

— Onda te — kako vidim — moram razuvjeriti.

— Sasvim nećeš!

— Pa makar i djelomično!

— To netreba ni da pokušavaš, jer ti je već donekle uspjelo.

— Kako to?

— Lijepo, i zar misliš da nisam osjetila kako si me snažno stisnuo, kao da ćeš me zdrobiti. A to valjda nije osebina onih koji stvaraju.

— O — desi se i to, da stvaraoc uništi pokatkad i svoje djelo ako nije s njim zadovoljan.

— A zatim?

— Stvara ga nanovo!

— A ako ga više ne može stvoriti? Šta bude onda?

— To me pitaš previše, i neznam šta bi ti na to odgovorio.

— Zar je to tako strašno?

— Više nego strašno i nema riječi kojima se to može da iskaže.

— Uistinu!

— Da — uistinu. I sretan je svaki onaj, koga mimoide takav udes.

— A zašto?

— Zato jer tada nastaje borba sa samim sobom, gdje mora svakako vlastiti ego da podlegne. I to je najtragičniji momenat u životu umjetnika, kad se u njemu pobuni rođena njegova duša i kad prekasno i na koncu svoga dugogodišnjega rada uvidi, da je zašao stranputi-

com. Odgojio je tako reći čitava pokoljenja i usadio im vjeru u isto ono u što je i sam do juče vjerovao — a sad mora to sve da ruši i zaniječe pred svima njima samoga sebe. Kakva to mora da je bol, i kakvu očajničku borbu mora taj da povede dok skupi toliko snage da im u lice dovikne.

— »Rušite i vi što ste stvarali i tražite nove puteve, jer sve ovo što smo do sad uradili bila je obična varka.«

— Ruke mu malakšu — glava klone — a duh i misao, ona, koja ga je do sad vodila napred — ukoči se i zamre.

— I sad pokušajte vi poslije toga da stvorite nešto veće od onoga, što ste porušili. Pokušajte da na razvalinama zgrade, koju je orkan do temelja razorio iz istih onih komadićaka sazidate takovu ili još bolju zgradu. Ni onakvu niste kadri, a kamo li šta drugo. I ako vam uspije mukotrpnim radom da i načinite nešto slično, uvijek će se poznati krpotine i neće više trebati orkan da dođe — dovoljan će biti i najmanji potres — da je ponovno sruši i pretvori u prah i pepeo.

— Pokušajte da zajazite jaz u prirodi, koga je iz dalekih svemirskih prostora napravio meteor i da na tom mjestu stvorite isti onaj život i vratite mu prvobitni njegov izgled.

— Pokušajte da zaliječite na hrastu ranu od groma?

— Pokušajte da biljci vratite živost, kad je mraz ofuri?

— Pokušajte sa sebe da skinete žig, koji vam je narav utisnula i označila tačno putanju vašega života.

— Ni jedno, ni drugo, ni treće niste kadri da učinite.

— Istina — jaz će se zasuti — hrast povratiti — biljka podići, ali morat ćemo dugo i dugo čekati na to ozdravljenje.

— I sad barem da je s tim svršeno — i Bože pomozite! Ali nije. Prvi potres, i jaz će se ponovno otvoriti — prva bura, i hrastu će počupati i ono zdravo žilje — još jedan mraz, i biljka će sasvim uvenuti.

A žig? I njega će vam uspjeti barem prividno da odstranite, i već ćete se radovati, kako vam je uspjelo da obmamite onoga koji ga je utisnuo — a onda će doći najjednom, kad se budete najmanje nadali njegova osveta.

— Kako ste mogli — zagrmit će vam taj osvetnik, ili svejedno makar i sama priroda, da miješate svoje prste u poslove vašeg Stvoritelja.

— Kako ste smjeli, da izopačite oblik, boju i suštinu moga naličja?

— Kako ste se usudili da dirate u nutrinu moga organizma, i kako ste smjeli samo na čas da zaboravite ulogu, koju sam vam ja vaš Stvoritelj — otac i — i vaš Bog namijenio.

— Nastat će plač i jauk, al ne od straha pred tom prijetnjom, već od straha pred samim sobom, svojom savjesti, i pred onim mladim generacijama, koje će doći, i koje će naslijediti sve odlike i osobine svojih otaca.

— Da — da, žalosna će to biti stvar za onoga laskavnoga stvaraoca, kad bude morao, ako uopće bude imao vremena da zida nanovo, iz temelja cijelu onu životnu kulu na kojoj je počivala dosad njegova sreća. Još jedamput mora se roditi, i još jedamput mora proći sve one tegotne staze i bogaze da se dovine opet do nečeg i da popravi pogreške svoje laskomisljenosti. I ako mu ni tada ne uspije da to popravi preostaje nam jedina još nada, da će se bilo kad, nad tim ruševinama kaljenjem i pretvaranjem tih komadićaka u čvršće i jače komade, podići nova, ljepša i veličajnija djela od onih starih. Jer ništa na svijetu nije osuđeno na posvemašnju propast, — samo treba vremena. I šta je zapravo ljudski vijek? Ništa! A dva — tri — jedan za drugim? Već nešto više! A mnogo njih? To je već mali dijelak vječnosti.

Začne se život i rodi se dijete. A zna li dijete da živi? Ne zna! Od toga djeteta postaje čovjek — od čovjeka starac. A može li se život starca nazvati zapravo životom? Ne može! I šta nam onda preostaje od života? Ništa više, osim onih desetak, dvadeset godina između djetinjstva i starosti. A zar je to vijek? Pa to je tek trzaj — hip ili strjeloviti bljesak vječnosti, koji u općem progresu naravi ne dolazi uopće do izražaja.

— Jest, draga moja, i sad mislim, shvaćáš svu težinu boli onog stvaraoca koji tek po izminuću toga bljeska uvidi, da sve ono što je dosad radio valja rušiti i da sve njegove životne iluzije i sanje nisu bile ništa drugo, do obična tlapnja.

-- Shvaćam — shvaćam — kako da ne — odgovori Anda i pogleda sućutno Dušana, kao da bi mu htjela reći: »Čuvaj se i ti prijateiju, da ne budeš morao i sam rušiti ono što si stvarao«. — A šta bi zbilja ti radio, da ti se ovako nešto desi — zausti najednom Anda i uperi svoje crne zjene u njegove.

— Dušan nije bio pripravan na to pitanje i mali oblačak prekri njegovo vedro čelo.

— Šta bi uradio, recimo, da te pri svršetku tvoga romana ostavi prisebnost i napusti duh stvaraoca.

— Boga mi, ne znam, šta bih ti na to odgovorio.

-- A ja vidiš znam.

— Nije moguće.

— Jest moguće je. i nebih ni časka oklijevala da to izvedem.

— Da čujemo?

— Skočila bih jednostavno u rijeku.

-- Šta? I ti bi smogla toliko hrabrosti?

— A ti je valjda nebi smogao, kad pricvrli ono Božje sunce u ljeti i kad se ti počne već i mozak pržiti. O bi, bi, koliko te poznam, smogao bi je i ti — ili bi valjda čekao dok uskipi.

— Ne bih — ne bih — dade joj zapravo Dušan i s čela mu nestade onog oblačka. Bilo mu je već i samom

jasno, da je predaleko zašao i da se skoro zapleo u svoju vlastitu stupicu. Trebala je ona istom da ga osjeti i upozori na opasnost.

— No — eto ti prijatelju. Nisam li imala pravo — zausti ona, nastojeći da svede njihov razgovor na drugu ljepšu i veseliju temu.

— Svakako — svakako, i tko bi se mogao da opre dražima hladne rijeke u ljetu — isto kao i toploti mlade djevojke u zimi.

— Postaješ šaljiv.

— To ti se samo pričinja.

— **A** na koga se, molim te, odnosi, ta tvoja usporredba?

— Na sve vas!

— Bez iznimke?

— Hm — o tom bi se dalo još govoriti. U ostalom, svako pravilo ima iznimaka.

— Mnogo?

— Kako koje!

— A koliko ih to tvoje ima?

— Više nego druga — dapače u ovom slučaju ne bi se ni moglo govoriti o nekom pravilu, već već više o iznimci.

— Onda se ipak na nekog odnosi?

— Možda?

— Ne smije se znati?

— To me pitaš previše!

— Sve kompliciranije.

— Vrlo jednostavno.

— Kako?

— Jer je još ni sam ne poznam.

— Pa o čem si onda govorio?

— Mislio sam općenito, isključivši nju.

— Kako možeš nju da isključiš kad veliš da je još ni ne poznaš.

— Isto kao i ti kad izostaviš pojedine pasuse iz jedne knjige, pa veliš da si je pročitala.

- Otkuda znaš?
- To bar nije teško znati. Ovako mlada — zanešena glavica?
- Ne mora uvijek da stoji. I šta bi rekao kad bi ti ja protivno dokazala?
- Bilo bi mi samo milo.
- E, onda znaj, da ima knjiga kod kojih, ne samo, da nisam ništa izostavila, već šta više pročitala sam ih već nekoliko puta.
- Na primjer?
- Na primjer — ova tvoja zadnja. Nju sam neki dan već treći put čitala.
- Neobično me veseli.
- I što još?
- Povlačim svoju riječ.
- Tako — tako prijatelju. To sam i očekivala — i kao prisjetivši se nečega dodade odmah iza toga — a šta je zbilja s tvojim najnovijim romanom?
- Kad će izaći?
- Šta i to znaš? — začudi se Dušan.
- Nego — nego!
- A otkud?
- A eto. Vidim te od vremena do vremena u kavani, gdje nešto mudruješ i ponekad tako zadubljena, kao da si odlučio cio svijet da preokreneš. A od toga, mislim, nije dalek put do romana — pogotovo, kad te poznam kao takovog.
- Dobar psiholog.
- Laskaš mi.
- Ne — ozbiljno govorim.
- Onda mi reci jel već gotov?
- Čemu?
- Hoću da znam!
- A zašto?
- Ta zanima me, Bože moj, i rad šta bi te inače i pitala. Ili me valja držiš tako naivnom...

— Ali ne, Anda. Šta ti pada na pamet. Naprotiv — iznenađuješ me i začuđuješ tvojim pitanjima, koja prelaze čak i moja najveća očekivanja. Ta do jučer si skoro bila čisto mala djevojčica — zapravo dijete — a danas već diskutuješ tu samnom i polemiziraš kao prava pravcata dama. To je — eto što je svraćalo moju pažnju za našeg govora i što me časomično prenosilo u druge vode. Dakle kako vidiš nikakovo zapostavljanje tvoga intelekta i tvoje ličnosti.

— O — koja čast — uzjoguni se Anda i objesni smiješak zatitra joj na rubovima usana. Ali ti mi još uvijek duguješ odgovor — nadoveza ona.

— A jest — pitala si me nešto o mome romanu.

— Da — jeli već gotov?

— Nije još i sad baš nalazi se u završnoj fazi!

— Imaš li još koliko posla na njemu?

— Ima i nema. Ovisi o raspoloženju i volji.

— I o inspiraciji valjda — dodade Anda i smiješak joj ponovno zatitra na usnama. Imaš li kakvu osim one, koju kažeš da još ni ne poznaš?

— Nađe se ponekad i to, ali ne uvijek.

— A ti bi htio uvijek?

— To baš nisam rekao.

— Ha — razumijemo se. Ali ništa — doći ću ipak koji put u kavanu da te potražim, te da i sama nešto do-prinesem, što sretnijem svršetku romana. Ne volim tragične stvari i strašno mi je kad moj ljubimac u kojoj knjizi mora na kraju da plati glavom.

— Ovdje nije taj slučaj — jedino ako iznenada ne nastupe kakve komplikacije.

— A postoji li mogućnost?

— Mogućnost uvijek postoji, jer imunitet čovjeka ničim nije zajamčen — i čovjek bi morao biti nadčovjek, kad bi mogao da kaže: »Meni se ne može ništa nepredviđeno dogoditi.« A tako dugo, dok to nije, mora biti pripravan na sve.

— I na najgore?

— I na najgore!

— Ono, istina, postoji izuzetak ali samo fiktivni, kad čovjek više ne može da raspolaže slobodno svojim mozgom i kad ga priroda jednostavno eliminira iz svoje sredine. Ali to nam je slaba utjeha i šta bi bilo kad bi se snizili svi na razinu takovih. Tko bi onda snosio odgovornost za naše čine? Jer samo svjestan čovjek, i to potpuno svjestan, može da i odgovara za ono, što je počinio...

Dušan najednom umuknu. Prekinu ga zvonjava i potsjeti da mora još nešto da obavi u gradu prije ručka. — Jeli to već podne, obrati se on Andi?

— Dabome!

— Onda ću morati da te ostavim. O — kako samo to ludo vrijeme brzo leti.

— Šta bi letjelo — bilo je već jedanaest sati kad smo se sastali.

— Jeli moguće?

— Jest — jest, moguće je, i ti si sigurno do tad spavao?

— Pogodila si.

— No — eto vidiš — dometnu Anda i pruži mu ruku na oproštaj.

Dakle, do viđenja u kavani.

— Do viđenja — uzvratila joj Dušan i zamaknu žurnim koracima u jednu pokrajnu ulicu.

— O — Dušane — gdje si već — dočeka ga na kraju ulice, pred vratima jedne krznarije, ostariji čovječuljak, dobroćudna izgleda. Mislio sam da nećeš više ni doći.

— Zlo ste mislili čika Savo. I kakav bih ja bio čovjek, kad se ne bih odazvao vašem pozivu.

— Ma ono jest, — tako je — ali znaš Dušane, da sam već izgubio vjeru i u samoga sebe. Nije to kao nekad. Sve se promjenilo. I život, i ljudi, i odnošaji među njima, i ne možeš više da prepoznaš ni svoga rodenog

djeteta. O — kad sam ja bio tvojih godina, bilo je to sasma drugačije.

— Vjerujem vam čika Savo. Nova vremena — nove generacije — a vas je to i jedno i drugo preskočilo. S tim morate biti na čisto. I ako hoćete da se uzdržite i nećete da zaostanete, morate i sami da se prilagodite prilikama sadašnjice i slijedite tempo vremena.

— To me i potaklo da te zovnem i progovorim koju riječ s tobom o tom.

— Zato smo ljudi da se dogovaramo i sporazunjevamo. Ali otkud ste se baš na mene sjetili?

— I to ima svoj razlog!

— Da čujem?

— Trebam ideju.

— Kakvu ideju.

— U stvari moga prosperiteta. Znaš valjda, u kakvom se stanju nalazi današnja privreda i trgovina i s kakvim sve poteškoćama mora da se bori pojedinac, ako hoće da se održi na površini. A u mojoj dobi teško je to suprotstaviti se mlađim i agilnijim, koji ne izabiru sredstava, da se domognu cilja i koji se služe svim mogućim tehničkim i umjetnim pomagalima da što bolje reklamiraju svoju robu. Moja je kuća poznata već od davnine kao solidna i dobra, ali šta to vrijedi kad u zadnje vrijeme opažam sve više opadanje mojih mušterija, koje lete kao muha na lijepak za onim kričećim firmama za koje se do jučer nije ni znalo. Iskršli su kao pečurke preko noći — i cio grad je za njih već sutradan saznao. A kako? Mislim, nije nužno dalje da ti raspredam, kad i sam danomice susrećeš i opažaš po svim istaknutijim mjestima grada i na svim upadljivijim njegovim zgradama, tornjevima, tvornicama i kandelabrima bombastičke i potenciozne reklame izvjesnih artikla koji se nude u najsavršenijoj svojoj formi, takoreći, za bagatelu. Sasma jasno da s malim iznimkama ostat će svaki blefiran tim privlačivim ponudama, i za volju toga, osta-

viti radnju u kojoj je možda već deset godina kupovao i opskrbljivao svoju porodicu istim artiklom.

— Sad me valjda shvaćaš i uviđaš da bih morao i sam nešto učiniti, da otklonim opasnost, koja mi prijete ako neću, da u najskorije vrijeme ostanem bez onoga, zašto sam se cio svoj život mučio.

— Zar je već dotle došlo — sažalno će Dušan.

— Jest — došlo je, moj Dušane, da se dalje ovako ne može i eto sreće da sam tebe, ono prije tri godine, poslušao kad si mi savjetovao isto. Ali tko je onda mogao i sanjati da će do toga doći. Odbio sam tvoj savjet kao zanos mlada čovjeka, koji se povodi samo za duševnim i irealnim novotarijama — ne računajući na njihovu stvarnu i realnu podlogu. I još da mi nije radi djece, nebih ništa ni počinjao. Ja bih lahko. Likvidirao bih posao — prodao radnju i valjda bi mi nešto preostalo, da prokuburim još ovo par dana što mi pretstoji živjeti. Ali za njih mi je teško. Šta će oni? A ni jedno nije pravo opskrbljeno. Eto, zato sam te zvao, da me kao mladi upoznaš sa naprednijim idejama — da me uputiš — poučiš i još jedamput ponoviš ono što si mi onomadne govorio.

— Ne vrijedi tu, moj striče, ništa ponavljati — već iz temelja sve reorganizirati i otvoriti nove puteve prohodnije i šire od onih starih. Morate znati, da su danas ljudi komotniji nego prije i gdje će oni ići da zaobilaze po kojekakvim putanjama — makar bile i sigurne, kad im pod nosom stoje novije i ljepše.

— Sve ja to pojmim i znam, da treba nešto početi, ali šta da učinim kad nemam za to raspoloživih sredstava.

— Pa i tome se daje pomoći.

— Kako dragi Dušane, kad svi znadu da stojim pred slomom.

— Tko zna? Znadu vaši trgovački drugovi i povjericoci, a oni o kojima najviše ovisi vaše održanje — a to je masa — ti ne znaju. I treba jednostavno zaodjenuti

vašu firmu u novo ruho i stvar je uspjela. Vaši potražioc i strpit će se neko vrijeme, jer je to i u njihovom interesu, da vide kako ćete uspjeti, a mušterije se neće ni sjetiti, da se pod tim novim i zvučnim imenom krije otrcana i stara vaša firma.

-- Kolosalna ideja!

-- Samo je treba ostvariti.

-- Ali kako — kako — lijepi moj dječaće — kako da to izvedem?

-- To prepustite meni, mislim, imam i za to ideju — a ono ostalo vaša je stvar, i ovisi o vašoj trgovačkoj spremi i dovitljivosti. I to barem nije teško — promijeniti etikete — mjesto bijelih stavite crvene, a mjesto plavih zelene. I onda — mjesto da pišete cijenjani gospodine, čast mi je preporučiti vam moja krzna, — bolje, pišite, uvaženi, jer cijenjani je već zastarjeli naziv.

— Dakle, uvaženi gospodine, s ponosom mogu upozoriti Vas a nikako preporučiti, jer ono što se nudi, ne draži toliko kao ono na što se samo upozorava. Dakle, s ponosom mogu upozoriti Vašu opće poznatu kuću — i ako nije ni koliba — na moja već po cijelom svijetu proširena — originalna — to ne zaboravite — krzna svih mogućih ekzemplara ekzotične zvjeradi — bolje nego životinja, jer to je već postalo obično i na svakom drugom koraku čuje se »ti životinjo jedna«. I onda ono ekzotično vabi, jer nekako čudno zvuči. A osim toga možete još i neparfimirati vaše listove kakvim rijetkim mirisom, jer i to ostavlja ugodan utisak na mušterije, i po njemu cijene vaš ukus i snagu vaše kuće.

— Eto, to bi bile, po prilici, te malenkosti s kojima bi se vi imali pozabaviti. I to neće biti skopčano s velikim troškovima. A ono drugo oblik, boju i suštinu reklamnog i vanjskog izražaja vaše kuće, to ću vam ja stvoriti i držim, da ću uspjeti.

— Kako da ti se odužim dragi Dušane?

— Za to manje — glavno, da nam ovaj pothvat urodi plodom.

— Ti si zbilja silan...

— Pustite to čika Savo. Recite mi radije, šta vas je ponukao, da ste se baš na mene obratili između tolikih vaših znanaca te iskusnih trgovaca i ljudi.

— To ti, zapravo, ni sam ne znam i kad bih već kazao razlog rad šta sam te odabrao, ne bih ti ga znao objasniti. Ima nešto u životu što je nepristupačno običnom mozgovnom poimanju i što ima svoj korijen u najdubljoj našoj nutrini i samo pogđjekad izbije jače na površinu. Tako nešto izbilo je i onda, kad sam ugledao prvi put ovo tvoje misaono čelo i ove mudre oči u kojima izgleda da je priroda skoncentrisala sve što je uskratila drugima. Nema tu definicije i objašnjenja, isto, kao ni za onaj magnet, koji snagom svoga otajstva privlači i najotpornije elemente svijeta i čiji nam je učinak već vjekovima poznat, premda još ni danas ne znamo uzroka tomu. Nešto jest — ali šta je to, što mu daje tu čudnu moć i što je ponukalo starca da traži savjeta u svog djeteta — to neznamo.

— Jeli to leži u predominantnom osjećanju tvoje ličnosti ili suvišnom potcjenjivanju svoga »Ja« ili možda u onom iskonskom nagonu svakoga stvora na zemlji, da, kad se nađe u pogibelji i ugrožen mu je opstanak — svjesno ili nesvjesno traži zaštitu jačega i onoga čiji prosperitet nije ugrožen. I to će, mislim, biti najprije, jer tvoje u svakoj prilici odlučno držanje i neka sigurnost s kojom gledaš na ljude i život ističe te između ostalih i daje tvojoj ličnosti značajku muževnosti. I tko te samo jedamput vidi nikad te neće zaboraviti. Ostavljaš trajan utisak i pobuđuješ dojam čovjeka — a to je, bez sumnje, najjača odlika tvoga individualiteta. Jednom riječi čovjek si u potpunom značenju te riječi i kao takav zaslužuješ neograničeno povjerenje onih s kojima dolaziš u doticaj.

— Dosta — dosta čika Savo — učinit ću sve što budem mogao i za par dana navratit ću se opet k Vama. A dotle, moramo dobro još jedamput sve to da proku-

hmo ako hoćemo da dobijemo što čišću masu na površinu. Samo pouzdanja i vjere u sebe, i sve će biti. Evo Vam za početak i jedne mušterije — prve sreće — i Dušan upozori Savu na jednu korpulentnu, sredovječnu gospođu, koja je taj čas prelazila preko pločnika, upirući korake ravno k njima.

Čika Savo se zadovoljno osmijehne — poznavši već po instinktu ozbiljnog kupca i da ne pobudi bilo kakovu sumnju, povuče Dušana diskretno u radnju.

Dušan, razumjeda tu gestu i znatiželjan na rezultat, pristade i sam, da mu Savo pokaže nekoliko krzna i odigra jednu malu komediju pred očima neznanke koja je već zakretala kvakom na vratima.

A krzna su bila zbilja izvanredna — jedno ljepše od drugoga — i Dušan nije mogao dosta, da im se nadi. Osobito mu je upadao u oči rijedak jedan eksemplar divlje mačke koja je vukla njegove misli u daleke predjele neprohodnog Astrahana, gdje joj je domena i odkud po svoj prilici datira njezino porijeklo. Kakva sudbina i kud sve siže ljudska gramzljivost. Tko bi rekao da će ta obična zvijerka za one krajeve, važiti negdje kao raritet i imati presudnu ulogu u životu ovdašnje žene. I da će se za njezino krzno plaćati basnoslovne sume novca.

I onoj gospođi, izgleda, da je ovo krzno zapelo za oči, jer ih je svaki čas kriomice svračala prama Dušanu.

Uočivši Savo njezinu pažnju, dade joj na znanje da ima još jedno takovo, samo nešto manje — i požuri se da joj ga pokaže.

Ali nažalost — nije joj se svidjelo. Bilo je nešto starije i premaleno.

Nastao je kritičan momenat i sve je sad ovisilo o Dušanovom držanju. Ako kojim slučajem prede s njega na koje drugo — igra je izgubljena, jer i dama će onda ohladiti — povodeći se nesvjesno za ukusom okolice. Ali ako ostane pri njemu — interes njezin će se još i pojačati i posao je načinjen. I to — kakav posao! Bilo je

to Savino najskuplje krzno, a po njoj sudeći, nije joj bilo toliko do cijene, koliko do uzorka i kvalitete.

A Dušan se još uvijek nije odvajao od krzna i činilo se kao da se uopće ne misli rastati od njega. Nadvit nad ovom lijepom mačkom bio se tako zanio, da je već smetnuo s uma i čika Savu i njegovu mušteriju.

— Jeli to pravi Astrahan — trže ga najednom glas gospode.

— Zato jamčim — začu odmah i Savin.

I kao da je baš na to Dušan i čekao u glavi mu se u isti čas rodi zamisao.

— Pa to je sjajno — i sav sretan da mu je tako brzo uspjelo riješiti ono, zašto je vjerovao, da će trebati najmanje nekoliko dana — okrenu se pobjedonosno Savi.

— Dakle — preteče ga ovaj — namignuvši mu lukakvo jednim okom — na čem smo?

— He — ovaj — snađe se brzo Dušan. Pošaljite mi krzno kući.

Bljesak zavisti u očima gospode poprati riječi Dušanove, a u Savinim zacakliše se suze radosnice. Kako i neće — pred vratima mu je Božić, a kuća puna družine. Svakom treba nešto kupiti, a odkuda? A sad je spašen. Led je probijen i težište je posla u njegovim rukama.

— I to još danas — uzevši šešir da ide — prikriči mu Dušan, tobože, kao da mu je mnogo stalo da ga čim prije ima.

— Ne vodite brige — umirivao ga je Savo. Krzno će biti po podne u Vašem stanu.

— Tako, tako gospodine Savo i Dušan veselo prekorači preko praga njegove radnje udahnuvši punim grudima u sebe dvadeset gradi celzija zraka čarobnog, sunčanog i sniježnog dana.

Kako je to sjajna ideja — dobi ona već konkretniji oblik u Dušanovoj glavi — i razdragan, što mu je uspjelo da riješi taj rebus i pronade način, kako da reklamiše i obnovi čika Savinu firmu — pojuri kao nošen ulicama

grada, da najprije nešto založi, jer mu je već i u želucu krulilo, a i kasno je bilo — pa da odmah prione poslu i realizaciji te svoje zamisi. Da — ali šta će biti sa Sonjom — prisjeti se Dušan, jer i nju bi morao pozvati na ručak i neće valjda cijeli dan pustiti je da leži gladna kod njega. Treba je svakako, ako ništa, a ono bar ponuditi, jer ako ćemo našto, ona je njegov gost i kao takva uživa i sva prava njegova.

Ali kako se snebio kad je poslije desetak minuta našao stan prazan — stvari ispreturane i porazbacane, valjda od srdžbe a gostu ni traga ni glasa.

Otišla — sunu mu mozgom — i radost njegovu pomuti sjenka tuge, za tim izgubljenim čedom prirode i spoznajom, da joj je ipak učinio krivo što ju je jutros onako izigrao i ostavio samu kod kuće.

Sa sjetom u duši zagleda se u one zgužvane jastuke, gdje je noćas pirovao mali Amor i ležalo sve do skora jedno mlado, lijepo i griješno tijelo.

O — Sonja — Sonja — i već htjedne da ode, kad iznenada spazi plavičasti rub papira ispod pokrivača. On ga izvuče i rastvori.

Dragi moj — stajalo je precrtano i ispod njega dvostruko podvučeno »Dušane«. Možda ćeš se začuditi, a možda i nećeš, kad me više ne zatečeš kod kuće, ali nisam mogla duže da otpim poniženje i ono izazivanje kojim si me jutros pozdravio i probudio prvi put u svom životu. Teško mi je bilo i dugo sam kolebala šta da učinim. Nadala sam se da ćeš se ipak pokajati i vratiti, ali kad je već i podne izbilo, a tebe još uvijek nije bilo — šta sam drugo znala, nego otići. I valjda, nisam mogla ostati i čekati, da me netko silom izbaci napolje. S bolom u srcu rastajala sam se sa onim mekim ležajem, gdje se noćas grčilo od boli i sreće moje jadno tijelo i povijalo poput cvijeta, kad ga zahvati vihor i uzdrma mu slabašnu stabljiku. Suznim očima slagala sam ova slova, da Ti otkrijem ono, što sam i sama pred sobom sve do jučer skrivala i tajila. I kad nisam mogla više da odolim,

stavila sam na kocku sve da Te iskušam. I ono sinoć nije bio ples pijane bahantkinje, željne bluda i grijeha, već drhtaj, zov i očajni krik jednog mladog promašenog života, željnog sreće i tvoje ljubavi, Dušane! Onaj pad moj i nesvijest bili su samo varka i hotimično tako udešeni, da se uvjerim, jesam li kadra, pa makar i uz pogibelj života, da svratim tvoju pažnju na sebe. I kad si me pograbio svojim čvrstim rukama — moja je duša likovala i poletjela u nebesa — ugledavši valjda samog Stvoritelja tamo negdje — u visini među anđelima. Bio je to moj najsmjeliji lijet i najljepša sanja, i eto sreće, da se nisam nikad ni probudila.

Zašto me nisi ostavio sinoć, da me raznesu i pogaze i zašto me nisi i zadavio onim rukama, kojim si me noćas milovao. Lakše bi mi bilo i to podnijeti, nego onaj Tvoj jutrošnji prezir. Da — dragi — i sad mislim ne treba da Ti objašnjavam zašto sam pobjegla. Možda ćeš mi i sam dati jednom zapravo i reći »bolje da je i tako svršila, nego da joj se kod mene šta dogodilo.

Ostaj mi zdravo, i do viđenja u Nirvani!

Sonja

O žene — žene, ko bi vas razumio — ote se Dušanu uzvik i neodređena neka bojazan popade ga nad sudbinom ovog lakkoumnog djeteta. Je li ona kadra to izvršiti, ili je to opet samo prolazni hir njezinih kaprica. I šta bi bilo kad bi ona zbilja to i učinila?

Pred oči mu iskrсну ponovno slika sinoćne večeri i one mizerne sredine pred kojom se ona razotkrila i pokazala u najljepšem ruhu što ga je imala. A zašto? I Dušan napregnu misli da pronikne malo dublje u ovu misterioznu tajnu.

Nemoguće je povjerovati, da je ona to sve uradila radi one sulude mase, jer izvrgavati se onolikoj opasnosti bez ikakvog jačeg uzroka i samo da zadovolji ono nekoliko pijanih životinja — apsurdno je i pomisliti i moglo bi se dogoditi jedino u besvjesnom stanju. A zar je ona bila u takvom stanju da nije znala šta radi i da nije

više raspoznavala granice zla i dobra, lijepa i ružna. Ne — to nikako. Tako daleko nije bila još došla. Ta već i sam onaj ples na labilnom i malom stolu dokazuje koncentraciju i prisebnost njezina duha, i ne bi ga izvela da je bila u drugom stanju.

Šta ju je onda potaklo na taj smioni i vratolomni korak, kome nije mogla ni sama predvidjeti konac. I Dušan, čim je dublje zadirao u ovaj zakučasti problem, sve jasnija mu je postajala pozadina toga — dok se na posljatku nije našao sam sa svojim mislima i Sonjom.

Dakle, on je bio taj, radi koga se ona toliko ekspozirala, da je zaboravila čak i samu sebe. O, ti draga djevojko, zar je već dotle moralo doći i zar nije bilo drugog načina, da mi se približiš.

Ipak, bio je malo pregrub obzirom na njezinu veliku žrtvu. Nije smio tako da postupa i da je ostavi poslije samu, već radi njezine mladosti, i otkud je mogao očekivati da će u onom dječjem mozgu biti još i čovječjeg razbora. Ne — ne — mora to da popravi, i to čim prije, jer mogla bi, kakva je, svoju prijetnju i da ostvari — a to bi bio fatalan i nepoželjan svršetak i s njezine strane najveća nesmotrenost. Da tako će i učiniti i još večeras će otići u onaj šantan da to izglati.

Dušanu malo odlanu i smotavši onaj list u džep uputi se iste volje u grad kao i jutros.

S ručkom je bio brzo gotov i izišavši napolje odluči da to po podne ne ide u kavanu. A i šta će svaki dan tamo? Zna kad bi otišao da bi po staroj navadi sjeo za kartaški stol i ne bi ga ostavio sve do večeri. Ne — danas ne ide tamo, i bolje da iskoristi ovo po podne u druge svrhe. Ta ima toga mnogo važnijeg nego karte, za koje mu preostaje još uvijek dosta vremena poslije večere — i zar ne bi bila vječna šteta da ovako krasan dan provede u onoj rupčagi. Otići će radije malo u prirodu, da razgali dušu i da poleta svome duhu — a poslije će se vratiti u atelje koji ga je iščekivao kao ozebao sunca i gdje je imao još stotinu stvari da posvršava. Nije smio

da smetne s uma, da se njegov roman nalazio pred svršetkom, a tu je trebao i te kakve prisebnosti, da razdriješi i razuzla sve one sitne niti s onog zamršenog klupka u njemu. Pa i njegova drama — najmlađa mezinica koja je još u povojima bila i s kojom je morao da postupa kao s malim djetetom, ako je htio da od nje nešto postane. Onda, ona nedovršena platna i kompozicija svirača, gdje je manjkala još samo glava jedne djevojčice da bude gotova. I tako redom — sve su to bile brige i stvari koje su čekale samo na njegovu ruku. — A sad još i ovo što si je danas natovario na vrat. I Dušan se sjeti čika Save i one zamisli, što mu je iskrsla u glavi u njegovoj radnji. To mora najprije da svrši i nesmije ostaviti čovjeka na cjedilu kad mu je obećao pomoći.

I u tom razmatranju put ga dovede do jednog perivoja, koji zavijen srebrenasto bijelim plaštem izgledao je kao neka čudesna opsjena i kao najljepša priča koju je kadra da izmisli ljudska mašta. Ogrontane sniježne krošnje drveća, raznolikih forma, prelivene sjajem sunca bile su zbilja veličanstvene i činilo se kao da je priroda samu sebe htjela da nadvisi stvarajući ova remek-djela svoga umjeća.

Oj gdje ste vi, nadobudni i majčini pretstavnici današnjeg slikarstva, što slikate zimu i sunce u svojim zamračenim ateljerima i onda uvjeravate ljude o pravnoj umjetnosti. Što ne dodete ovamo, da se naučite slikati i ovdje da vidite najveće djelo umjetnosti i Tvorca njegova.

Što zatvarate oči, i što njemu ne pokažete ono s čim obmanjujete lahkovjernu svjetinu. Bojite se — je li — i strah vas od gnjeva i osvete njegove — i stidite se valjda i sami bijedni i sićušni da izidete pred svjetlo lice njegovo. Šta sad pred njim ne reknete koju — već šutite i skrivate se — a ovamo ste znali iza leđa njegovih bubati se u prsa kako ste vi jedini i od Boga poslani lučonoše umjetnosti. I toliko ste već postali nametljivi, da, ako vam jednom nije uspjelo da ubijedite svijet o va-

ljanosti onoga, što radite pokušali ste još jednom — i još jednom i ljudi su morali hoćeš nećeš, pogotovo oni slabiji da ušute kad nisu mogli da vas nadviču. Ta čovjek može da proguta i najljući otrov, ako se sukcesivno na njega privikava — a da mu ne naškodi — i što onda nebi mogao prazne riječi. A šta je to? I zar smo već tako daleko došli, da se moramo privikavati na umjetnost i zar nije ona najasnija i ono drugo sunce, koje nam već na prvi pogled razotkriva svoju dušu. Ta ona je savršenstvo i šta treba onda na savršenstvo da se privikavamo — stade Dušan zadivljen pred jednom kristalnom krošnjom koja je oblicima i ljepotom potsjećala na onaj začarani vilinski dvorac iz bajki, u koji je svaki prolaznik rado ušao, premda je znao da neće više izaći i da mu otud nema povratka. Al šta je to sve, i šta je i ista smrt prema onome užitku i sreći, koju su osjetili stupivši unutra. I tko bi želio još da živi, kad zna da više nikad neće sunca vidjeti i kad kroči već jednom nogom na onaj veličajni zaravanak Nirvane.

I kao da je i na njega djelovalo tako nešto, duša mu je zadojena ovom čarobnom pjesmom klikkala od nekog zanosa, a srce ga je vuklo sve bliže i bliže vilinskom dvorcu. Gle — pa tu je iza ovoga još jedan, i mnogo njih i sa sviju strana pomoliše se bijeli dvorovi, jedan ljepši od drugoga. Tijelom mu prostruji osjećaj blaženstva i kao na krilima poleti da ih se nagleda i što više naužije ove božanske slike. Za čas se popeo na najviši obronak perivoja, gdje se kao kruna svega, nalazio najljepši dvor. Tu je priroda dala već sve što je mogla dati i Dušan ostade zatravljen pred ovim čudesnim dvorcem. Dugo — dugo motrio on ovo majstorsko djelo, neznajući kome više da se divi — djelu ili njegovom tvorcu. I kad se poslije nalazio već davno kod kuće, još uvijek je bio pod utiskom onoga što je vidio. Lahka srca i kao nadahnut, prihvatio se odmah posla, i za čudo, sve mu je polazilo za rukom. U najkraćem vremenu uspjelo mu je da svlada toliko toga, da sam nije mogao vjerovati, kad je odbacio kist,

da je on to sve danas svršio. Zadovoljna srca ostavio je atelje — bacivši još jedan pogled na zadnje platno, gdje su se već nazirali obrisi šume i konture one smjele zamisli. Siromah čovjek, ala će se radovati, kad mu već sutradan pošaljem sliku.

Prošavši nekoliko puta šetalištem — prosjedio je ostali dio vremena te večeri u kavani. I to sam. Bio je i previše iscrpljen, a da bi mogao još koga da pòdnese — i jedva je čekao da obavi svoju misiju u onom šantanu, pa da legne i odmori se. Ta nije ni noćas pravo otpočinuo, a da i ne govorimo o danas, i formalno trebalo mu je odmora.

A i kavana je bila te večere nekako prazna i nije opazao mnogo lica, koja su inače bili svakodnevni njezini gosti. I kud će na toj zimi da izlaze, kad je vani već u osam sati termometar pokazivao dvadeset i pet gradi ispod ništice. Bolje da se kod kuće griju pored toplog kamina, nego da se izvirgavaju nepotrebnim udarcima studeni i da bulje u ove gole zidove kavane.

Od dosade pograbi mahinalno neke novine i poče prevrtati listove po njima. Ho — šta je ovo — zastade na jednom mjestu. Senzacionalni uspjeh jednoga liječnika. Baš da vidimo. I on uze pažljivo čitati.

Hm — pa kakav mi je to uspjeh, kad je svršio, pobuni se on. Povratiti nekoga u život, koji je kako kaže, već tri dana ležao mrtav na odru. Glupost, i šta je tu tako senzacionalnog? Koliko ili se samo od sebe povрати koji leže i duže nego tri dana, pa još uvijek nije senzacionalno. I pitanje je, da li je on to uopće sam i bez ičije pomoći izveo. Nije li mu netko pri tom pomagao, a da on, zapravo, nije ni znao. I možda je baš taj netko to i izveo, a on je samo asistirao. I možda bi taj netko izveo to i bez njegove pomoći.

Kakav paradoks, i zna li taj liječnik, da je granica između života i smrti misterij, koga može da riješi samo priroda. I šta bi on učinio, uza sve svoje znanje, na tom polju i uza svu svoju spremu, da nije tako i priroda

htjela. Zna li on, da više od polovice ozdravljenja može da zahvali prirodi i samo otpornom organizmu svojih pacijenata. I tko, onda, ima veće pravo na taj senzacionalni pridjevak, on, ili priroda? Zar nam ona ne pruža tolike dokaze i čim se netko poreže ne prevlači li ranu korom, da je zaštititi od infekcije. I ne stvara li pod njom odmah novo staničje? Zar ne umire bezbroj zdravih stanica, da na svojim lješinicama iznesu samo jedan trn iz ljudskog mesa i da povrate zdravlje oboljelom organizmu i zar naše oko ne prolije potoke suza, dok ne istisne iz svoje sredine samo jedan sićušni mali trunak. A šta je to, i zar nije u tom svemu jasna uloga onog nepogrešivog liječnika i prirode i koji bi drugi liječnik obavio to sve, tako bezbolno, i s toliko pažnje, kao ona. Ne bi ni jedan i zar ne poznamo osjećaj kad nam čovjek-liječnik hoće da izvadi trun iz oka i rastvori svojim prstima očne kapke — zar ne začepimo nosnice, kad nam polije ranu s jodom i zar ne oćutimo užasnu bol, kad nam zarez u živo meso nožem da iz njega izvadi ma i najmanji kakvi predmet koga nas priroda kurtališe, a da i ne znamo kad. I tko je onda bolji ljekar? Čovjek ili priroda?

I takovih slučajeva, i onih prividnog mrtvila, gdje živi stvorovi ostanu i po nekoliko mjeseci u tom stanju, ima bezbroj, i ne kažemo, to je senzacionalno, kad na proljeće ožive i ozdrave i zašto baš kod čovjeka da pravimo iznimku i oglasimo taj problematični njegov uspjeh senzacionalnim. Ne bi li se on zadovoljio i s drugim epitetom i pomirio s ulogom običnoga transportatora, preko koga priroda od vremena do vremena vrši velebnu svoju misiju i obnavlja promjenu istrošenog, oboljelog i zamrlog organizma u području svoga velikoga carstva. Pa i to je časno, biti posrednikom i učenicom takvog učitelja, čije znanje siže iznad njegova i čija mudrost daleko premašuje mudrost čovjekovu. I šta hoće još više — revoltiran — Dušan odloži novine i zagleda se u lice kapelnika, koji je taj čas svirao ariju iz »Grofice Marije«.

Kakva razlika između njega i onog ciganina koji je tu pjesmu svirao pred njom i koji je iz dna duše i bez nota prenosio osjećaje na žicu i slao ih odabranici svoga srca. Ni nalik na njega, i prije bi čovjek rekao koji nema sluha — gledajući ga onakog — da svira kakvu posmrtnu koračnicu nego pjesmu punu čežnje, strasti i opojnosti i pjesmu koja opčinjuje i zatravljuje. I kakva duša mora da je u njega, kad ga nije kadra da uznesu ni ova čeznutljiva melodija i prenese malo dalje od onog prljavog piedstala na kom stoji. Ta već prvi zvuci te pjesme vuku i slušaoca do one puste gdje je živila ta goropadna i lijepa žena, a njega koji je svira ne mogu da pokrenu i promijene onaj bezizražajni izraz na njegovom licu. Čudnovato, i zar zbilja profesionalni glazbenici, koji dnevno sviraju jedne te iste stvari, izgube malo po malo svaki kontakt sa svojom duševnom ličnošću. Vjerojatno može prije da ih probudi smiješak kakve oronule dive, nego ma i najsuptilniji glasovi njihovih gusala.

Dušan ga još jedamput sažalno odmjeri i onda ustade. Zovnu konobara, plati i žurnim korakom ostavi kavanu. Za čas je bio pred onim šantanom i s nekakvom strepnjom prekorači prag lokala u koji je prije zalazio uvijek sigurna koraka. I ne bezrazložno, jer čim se pomolio na vratima, pade mu njegov Taras na grudí, kao da ga hoće zaštititi od nečega.

— Šta je prijatelju — šta ima nova — nagovori ga Dušan?

— Šutnja —.

— Šta je za Boga — šta se dogodilo — naglasi Dušan malo jače i zagleda se izvjedljivo u one dobre oči, koje, kao da su govorile više nego ikoje žive riječi.

— Nema Sonje — jeknu napokon Taras i baci beznadan pogled prema ulazu.

— Nema Sonje — ponovi za njim Dušan. A gdje je?

— Otkud ja da znam.

Dušana obliše kapi znoja i sad tek mu postade jasan ovaj čudni doček Tarasov.

— Dakle nema je, i kao nevjerujući uzvjeri se po lokalu.

— Nema je — nema, i svuda samo neprijateljska lica i oči pune mržnje, koje, kao da su njega okrivljavale što je nema. I u jedan mah pričini mu se i samom da je on krivac i stoji na optuženičkoj klupi, a sve ovo oko njega i glazbenici i gosti i njezine prijateljice, pače, i isti Taras da su tužitelji i samo čekaju prvu riječ njegove obrane, pa da ga odmah i poklope. A šta bi mu i vrijedila obrana? Vidjeli su je juče s njim u društvu i kad ju je iznio i kud će jači dokazi za njegovu krivnju, pogotovo kad znadu, da se poslije nije ni vratila. Da ne pobudi još veću sumnju, stojeći ovako smućen, stisne snažno Tarasovu pesnicu i izleti napolje.

Pod dojmom toga i shrvan brigom teško je te noći zaklopio oči i još u snu tukući ga kao maljevima po glavi potsjećalo ga je nešto njegove krivnje.

IV.

Prošlo je od tad nekoliko dana i događaj sa Sonjom pomalo je već izbljedio. Javila se poslije još jedamput Dušanu — želeći mu sve dobro i s time je bila likvidirana ova afera, koja je mogla za njega imati i težih posljedica. Počelo se već bilo govorkati koješta i dovesti u vezu jedno s drugim — nestanak Sonjin s onom smionom otmicom. Šta više, jednoga su dana čak i nekoji dnevnik servirali tu aferu, kao najveću poslasticu svojoj publici. Prešutili su jedino njegovo ime, ali po opisu mogli su ga lahko prepoznati i oni, koji ga prije nisu ni poznavali.

I to govorkanje bilo se već toliko razmahalo, da je trebala samo još jedna iskra i kakva slučajnost ili nesmotrenost Dušanova — pa da lomača u koju su njegovi dušmani marljivo potsticali ugarke i slagali optužbe, bukne i plane. I tko onda da je pogasi? Ovako je Dušanu dobro došao taj list i objavom njegovom ugušio je — osujetio i diskvalificirao podozrive namjere i cio rad te kampanje, koja se svim silama trudila da tu stvar prikaže u najružnijem svjetlu.

Ipak nije mogao da ušutka neke lajavce koji su i poslije te objave sumnjivo klimali glavama, ne držeći, tobože, puno do njezine vjerodostojnosti. Ali na te se Dušan nije obazirao — više ga je zabrinjavalo nešto drugo, što je primjetio već dosta dugo, a naročito poslije ove zgrade. Neka čudna psihoza zahvatila je bila masu i urotila ljude protiv njega, pače i one, koji su ga samo po viđenju poznavali. I svakom prilikom — bilo na ulici —

bilo u kavani — i bilo ma gdje, nastojali su to da mu i pokažu. Muškarci po lokalima, sa ženama i prijateljicama i ljubavnicama čim bi se on pojavio i sjeo negdje u blizinu, požurivali su ih kući — i šta više — neki su u svom sujevjerju tako daleko već bili došli, da su se bojali čak i s njegovim pogledom da sretnu.

Ispočetka mu je bilo malo neugodno, pogotovo kad bi se zaletio u nešto puniju kavanu i tražio negdje da sjedne. Zauzeto — zauzeto dočekali bi ga kao po dogovoru i oni, kod kojih bi moglo još petero da sjedne. Ali poslije, kad je vidio u čemu je stvar jednostavno ih je ignorirao i sjeo gdje ga je bilo volja.

Često se pitao, šta to može biti i naslućivao je pomalo razlog, ali opet nije smio da ih optuži bez ikakvog stvarnijeg dokaza i samo na temju golih uvjerenja. I zar im smije reći da bježe pred istinom — zar smije narugati se njihovim manama i otvoreno izvrći javnosti njihove slabosti i zar im smije u lice doviknuti da su kukavice i bijednici, koji se guše u laži i obmani i boje vlastite svoje sjenke.

Jer, i ako je samo sjenka, ipak je pravi odraz i vjerna projekcija nečega, pa bilo to baš i vlastite njihove gluposti. A čega se čovjek najviše boji? Boji svoje gluposti! I pred čim se najčešće ugiba? Ugiba pred istinom i čovjekom, koga osjeća samo za milimetar većim od sebe.

Smije li im to da kaže kraj postojećih zakona koji su za sve ljude, bez obzira na količinu mozga u glavi, jednaki i bez ikakve stvarnije argumentacije osim predosjećaja.

I ako bi već smio, ne može i nema prilike za to, kad se plaše čak i susreta s njegovim pogledom.

A život je tekao i dalje i Dušan bi još samo nehajno mahnuo glavom i s prezirom počastio ovakvog kukavčija, kad bi ga opet negdje sreo. Bio se već toliko privikao, da je smatrao to sasna običnom pojavom. A i

šta će da vodi još računa o tim beznačajnim sitnicama, kad je imao i pametnijeg posla. Trebao je da nađe glavu mlade djevojke za onu svoju kompoziciju i da ostvari najljepši san svoje mladosti i najsmjeliju zamisao svoga života. Ali gdje — gdje — da je nađe, kad ni jedna nije imala ono, što je tražio.

I poslije opet jednog bezuspješnog pokušaja da je sam stvori, kad je već nije mogao da nađe, baci kist i zagleda se kroz zamrznuta stakla prozora svoga ateljea. A vani je vrelo kao u košnici i slika onog malog trga gdje je stanovao i gdje je samo iz jutra bilo nešto života, danas se sasvim izmjenila. Svjetina je vrvila i na sve strane bile su smještene male šatrice pod kojima su se šarenile razne stvarčice, oko kojih su se skupljala djeca, ljudi, starci i žene. I svuda se osjećala užurbanost i nervoza. Jasno, i odkud bi se inače toliko ljudstvo i skupilo na jednome mjestu. Sutra je bila Nova godina — i po običaju valjalo je svakom nešto donijeti. Ta to je bio jedini dan u godini, kad su se otvarale kese i najbijeđenijih i najimućnijih i onih starih cicija, koji ih nisu otvarali preko cijele godine.

Nešto ga je i samog vuklo, da se pomiješa s gomilom i da i on kupi nekome kakovu stvarčicu i potsjeti ga na taj veliki god. Ali šta je to — zadrhta on najednom. Opsjena — varka, i pogled mu htjede probiti ono zamrznuto okno. San ili halucinacija? Uhvati se za glavu i pred očima mu sijevnu svjetlost. Uskrsnuće — je li — zakuca burno njegovo srce, a duša mu se vinu iz grudi i poleti dolje, u onu gomilu na trgu, prema jednoj divnoj djevojačkoj glavici. Istoj onakoj, kakvu je on tražio i još ljepšoj i najljepšoj između sviju što ih je do sad sreo. Kakav tip, kao da je cijela priroda učestvovala, kad se stvarala i dala joj obilježje najizrazitijeg sklada i savršenstva. Stajala je kao andeo ili zapravo i nije stajala već lebdila — držeći u rukama jednog pajaca i tražeći mu po svoj prilici pogodan pandan.

A njegova duša kružila je i oblijetala oko nje milujućí joj meke uvojke — rumene usne i one djetinje i umne oči, kao da traži najlakši put do njezine duše.

Djevojka se nesvjesno mače osjetivši dodir stranoga fluida i instiktivno baci pogled u smjeru Dušanovih prozora. Neodređeni neki drhtaj prođe joj i samoj tijelom — sukobivši se s pogledom njegovim.

Prozori se u taj čas rastvoriše i val svjetla poveza ih čvršće. Prošlost ili vječnost — šta li — proleti ispred njihovih očiju. Djevojci ispade bajaco, a Dušan povučen nekom višom silom potrča kao sumanit niz stepenice.

Gdje je — uzveri se, kad je izišao napolje i dojuri kao bez duše do one šatrice gdje ju je opazio.

Nema je. Nestalo je — kao da je u zemlju propala. Ali kud — i Dušan stane nogom na isto mjesto gdje je i ona stajala i gdje su se još uvijek poznavali tragovi njezinih čizmica. Ovdje je i ona bila i kud je brže izčeznula?

U tom začuje pištaljku tramvaja za polazak — obazre se i gle! Iz tramvaja dupkom punog sa platforme mahale su dvije ručice i smješkala dva mila oka. Poznade ih — i jedva dospjede da joj odzdravi — tramvaja uz bučnu lomljivu nestade.

Da je barem ponio sa sobom kaput — skočio bi i on u njega, ali ovako razdrljena vrata i gologlav? Šta bi mislili o njemu?

Ne, mari. Glavno da postoji, prevrnut će on cio grad da je pronađe. I kako samo nije svratio pažnju na stajalište, gdje je sigurno i ona unišla.

Oh — kako divno djevojče — uzdahne Dušan i baci još jedan i pun čežnje pogled u pravcu kojim je nestalo tramvaja.

Kao preporoden izišao je malo zatim iz ateljea nemogućí da zatomi u sebi i između ona četiri zida svoju golemu radost. Trebao je zraka — prostora, za sve ono što se nakupilo u njemu i što ga je tjeralo dalje od trga i centra — buke i vreve koja je zaglušivala u njemu taj veliki osjećaj — dalje od zavisti i zlobe ljudske i bliže

suncu, nebu, prirodi i istini. Zanešen u mislima — izgubi se domala u onom mnoštvu, koje nije ni slutilo šta se taj čas u njemu dešavalo i kakav je silan preokret u njegovoj nutrini izazvala pojava ove djevojčice. Hodao je kao opijen i nije ni primjetio kad je već brže prešao cijelu jednu ulicu i ispod nekog mosta — i našao se pred prvim kućicama periferije. Potsjetio ga je istom glas nekoga dječaka, koji se od nekud pred njega doklatio dranjčeci dinar.

— Šta — ti bi dinar — osvjesti se Dušan i pomilova dječaka po glavi. A šta će ti dinar?

— Da kupim kruha — odgovori prisebno dječak i iskrenu svoje gladne oči na Dušana.

— Pa ti nemaš nikoga da se brine za tebe. Zar nemaš oca?

— Imam!

— A majku?

— Imam i nju!

— I oni te puste da se ovako potucaš ulicama i prosjachiš dinare?

— Ne puste oni mene, ali šta mi drugo preostaje, kad ih ni oni nemaju.

— Ne radi ti otac?

— O radi, ali što je to za nas onoliko.

— Koliko?

— Pa osim mene ima ih još petero na njegovoj brizi.

— Nije moguće.

— Jest jest — imam još četvero braće i baku, a ni jedno ne može ništa da privrijedi, osim jedine sestre, koja nedjeljno zarađuje sto dvadeset dinara.

— A koliko ti otac zaradi?

— Običnim danom trideset dinara, a nedjeljom i svecom ništa.

— I to je sve?

— Sve!

— I nemate nikakovog drugog dohotka?

- Nemamo!
- Kako možete onda vas toliko — otac, mati, baka i vas petero da živite od te mizerije?
- Moramo gospodine!
- Pa to je taman toliko, da ne možete ni živjeti ni umrijeti.
- Šta ćemo.
- Pa da, kako i šta da počnete s tih nekoliko dinara. A gdje stanujete?
- Eno tamo — i dječak pokaza rukom u smjeru jednog tvorničkog dimnjaka — ali teško je to pronaći — dodade kao pogađajući Dušanove misli.
- Onda hajde i ti samnom — predloži mu Dušan.
- Ne branim ja — prihvati mališ — i pode veselo s Dušanom.

Idući putem Dušana su interesirale prilike u kojima je živio ovaj svijet i najviše je vodio s malim razgovor u tom pravcu. Zapitkivao ga je za ovo i za ono i za čudo dobivao je sjajne odgovore. Mali se već bio toliko uživio u prilike svoje okolice, da je znao čak i šta je koji jeo danas i poznavao već i najskrivnije njihove želje. I dok su došli do kuće, gdje je stanovao, Dušan je znao već toliko, koliko i on — i još više. Znao je da su to bili većinom ljudi sa sela, koje je čežnja za boljim, a možda i obijest odvukla u grad, da se poslije mnogih i mnogih pregaranja, samoodricanja i mukotrpnog rada po zagušljivim tvornicama toliko srode s tim životom i oguglaju u ovoj prljavoj sredini, da nisu bili više u stanju već kad bi i mogli promijeniti je i vratiti se opet tamo, otkud su i došli. Vječno potucanje i krvava borba za onu koricu kruha uništila je u njima svaki svjetliji osjećaj. Postali su mehanizam kao one čivije na polugama mašina i ako bi se koja pokvarila smjesta bi je zamijenili drugom. Kakva sudbina i šta im je onda preostalo, kad bi izgubili svoju uporabivost nego da im se smiluje kakav staretinar i otupi ih bud za što. Jer nazad ih više neće uzeti i šta će kome izgledana čivija i iscijeđeni kostur čovjeka.

— Evo nas — javi se najednom mališ, i kao u neodmici stade pred ulazom.

— Hajde samo unutra — ponuka ga Dušan.

Čas dva, i oni se nadoše u nekim podrumskim prostorijama nalik prije na katakombe nego na ljudske stonove. Mrak, mrak i svuda mrak i Dušan se morao najprije da priuči na njega ako je htio nešto i da vidi. I prvo što je ugledao bile su dvije prilike poput aveti u kojima je on teškom mukom prepoznao dvije žene. Jedna starija — po svoj prilici baka dječakova, i druga mlada — sigurno njegova majka. Ova starija sjedila je i buljila ukočenim pogledom u onu mladu, dok se ova motala oko štednjaka i nešto varila. A na podu — ma je li moguće! — koprcalo se troje golišave djece po nekim dronjcima, što su im valjda služili i kao ležaji, jer postelje uopće nije bilo u sobi.

Grozno, i Dušan povuče dječaka natrag prema izlazu.

— Kud ćemo — plačljivo će mališ — poražen ovim neočekivanim obratom.

Hajde samo — požurivao ga je Dušan, kome kao da je i ovo što je vidio bilo dovoljno, da se u njemu probudi neizmijerna sućut za ovog sirotana. Ta danas je bio njegov sretni dan i zašto da ne podijeli s nekim tu sreću i ne prenese barem dio njezin na svog malog prijatelja. Hajde — hajde, bodrio je on mališa koji je trčkao snuždena lica uz njega ne imajući pojma šta mu je spremao Dušan. I tek kad su stali pred jednom trgovinom, čiji izlozi — napunjeni kojekakvim stvarima — prosto su vabili oči dječakove — prozreo je malo nakanu Dušanovu.

— Daj — daj, unidi samo — nutkao je on dječaka — nemoj se ništa bojati. I uzmi sve, što ti srce zaište.

Ohrabren, donekle, ovim riječima dječak je nesigurno ušao u radnju i sad istom razrogačile su se njegove gladne oči, kad je pred sobom i u neposrednoj blizini, na dohvat ruke, ugledao sve ono što je maločas u izlogu vidio. Tresao se poput pruta, a ruke su mu nesvi-

jesno pružale se za ovim privlačivim predmetima — ali još uvijek se nije ufao da ih se dotakne. Čekao je Dušana da on prvi uzme pa da se onda i sam povede za njim.

Daj — daj — uzmi samo — evo ovako. Tako vidiš — povladivao mu je Dušan, kad god bi dječak koju stvarčicu primio u ruke. Samo ti uzmi, i nemoj da zaboraviš i svoje male sestrice, koje s nestrpljenjem očekuju tvoj povratak.

A želje dječaka rasle su sve više i sve više rasla je i ona gomila stvari pred njim. I kad više nije imao ni jedne želje — trgovac je zadovoljan učinjenim poslom sve to skupa lijepo spakovao i pružio mališu.

Kakvo veselje ozarilo se tada na onom blijedom licu dječaka, kad se osjetio vlasnikom toga dragocjenog paketa.

A i Dušaneve grudi su se napunile u isti mah nekim blaženstvom što mu je uspjelo da i tom jadniku dočara jednoč iluziju Božića i povrati vjeru u život — i da je mogao skupio bi sve one male sirotane s periferije da ih obdari i napuni čuvstvom sreće. Kakva radost i nikad neće zaboraviti onog pogleda dječakova, kojim ga je isispratio na rastanku. Činilo mu se da bi danas bio kadar da primi na sebe patnju cijeloga čovječanstva, a da nebi pokleknuo. Hodao je kao nadahnut i pred njegovim duševnim očima redali su se sami visoki ciljevi. I kao da i nije išao po zemlji, već po oblacima i po nebesima. Rastrijeznio se istom onda i prenio stvarnosti, kad se pred nekim zavijutkom našao oči u oči s jednom damom i kad nije više mogao izbjeći sudaru.

— Pardon.

— O, oprostite gospođo — ispriča se Dušan, i već htjede da prođe.

— Ma Nado — jesi li to — sustavi se najednom i zagleda malo bolje u onu prozirnu koprenu ispod koje u isti tren bljesnuše dva divna ognja.

— Dušane — kao začudi se ona, i ruke joj same od sebe ispružiše se prema njegovim.

— Jest — jest pogodili ste — stište ih čvrsto Dušan i tko bi se tome nadao, da ćemo se nas dvoje danas sresti. Pa otkud Ti — pardon Vi?

— Pusti to samo — unese mu se ona u riječ. I šta treba popravljati ono, što se rodi u nama. Ta mi smo i onako stari znanci ili šta više prijatelji. Je li tako?

— Tako je — saglasi se s njom i Dušan — samo eto mislio sam, nismo se dugo vidjeli i šta znam?

— Da — i šta sam ono htio reći. A jest — pitao sam te otkud ti ovdje?

— Od kuće i zar ti neznaš da ja ovdje stanujem.

— Koji slučaj.

— Ja svaki dan ovuda prolazim — ali Ti? — šta Ti radiš ovdje, i otkud si ti zabasao u ovu pustoš?

— Kažem ti puki slučaj.

— Kakav je slučaj tebe doveo iz one vreve i centra grada u ovo siromašno zatišje.

— Možda isti koji i tebe vodi onamo i zar nije ovo već drugi put u životu što nam se putevi ukrštavaju. Prvi put — sjećaš se — ja sam išao uza stranu odsutan duhom kao i sada, a ti si jurila kao vjetrom gonjena niz nju s jednim određenim ciljem pred očima. Baš kao i sada. I samo si trebala još da me zapitaš »koliko je sati« pa da bude potpuno analogan slučaj. I zar nije možda? Ja hježim iz grada — isto kao i onda — jer trebam svjetla i zraka do dođe ono, što je u meni, do izražaja — a ti se opet vraćaš onamo, jer te isto tako nešto goni iz ove, po tvom sudu, pustoši u one zavodljive i raskošne palače centra. Jednom riječju tjera te ista želja kao i mene za novim otkrivenjima i impresijama. Ja dolazim da se otrijeznim od one buke i da izlijem svoju dušu, a ti odlaziš opet da je napuniš s nečim novim i svježim i da malo uzbibaš zaspalu maštu slikama velegrada.

— O Nado — ko bi to vjerovao, da ću te ovdje naći. Koliko zbilja ima od zadnjeg našeg susreta?

— Misliš, valjda, onog od neke večeri — poprijeti mu prstom Nada.

— Ne — kao nožem uboden — sjeknu nešto Dušana. Nisam na to mislio.

— Mislio sam na ono u šumi.

— O ima već šest — sedam godina, ako nema i više. Davno je to bilo.

— Kako vrijeme brzo leti.

— Možda je i bolje da je tako, jer nisu svi ljudi sretni, a u nesreći sporo prolaze dani.

— Vjerujem ti, i baš malo prije imao sam prilike da to iskusim i zavirim u najdublji ponor ljudske bijede. Kako tima moraju negdje da prolaze dani.

— Nisu to dani, prijatelju, već godine i njihov vijek je cijela jedna vječnost, pored svega toga što umiru ranije nego drugi. Imam ja dosta prilike da se o tom uvjerim i to me i sili ponekad, da joj se uklonim i zavaram barem prividno svoju ubrazilju.

— Da ne ideš moguće i sad da je zavaraš — nasmiješi joj se lukavo Dušan — nastojeći da svede njihov govor na nešto drugo.

— Ne idem — prihvati Nada dobačenu rukavicu — premda bih mogla.

— A tvoj muž?

— Nije ovdje.

— Pa to je sjajno. Hajde onda, da skupa dočekamo Novu godinu i proslavimo ovaj današnji susret i Uskrs naše prošlosti. Znaš Nada — u meni je danas toliko toga, da neznam šta ću, ako s nekim ne podijelim to sve.

— Možemo — odazva se ona svesrdno — i sama sam već razbijala glavu, kako da prikratim današnju večer.

— A kud sad ideš?

— Idem u grad. Imam mnogo toga da obavim.

— Vrlo dobro — a tako dugo i sam ću se vjetriti po ovim sniježnim poljanama.

— A gdje misliš da idemo?

Dušan se malo zamisli — nemogući odmah da stvori odluku. Nije htio makar kud da je zavede, a opet

nije znao ime lokala gdje je svirao njegov imenjaka i jedan između najboljih guslača, što ih je dosad slušao. Znao je tek toliko, da je pred nekoliko dana došao ova-
mo, a i to je pročitao u jednoj novinskoj notici. A gdje svira, to kanda nije ni čitao. A baš je htio njemu da ode, jer ga je s njim vezala jedna draga uspomena iz njegove prošlosti. Ali naći će on njega već — samo da mu se sastati ma s kojim ciganinom. Ta poznavali su ga svi i svaki bi mu znao reći gdje svira.

— Dakle — osjeti ga Nada?

— A šta da ti rečem, kad još ni sam neznam. Svejedno — makar kuda, glavno da smo skupa. U ostalom voliš cigane?

— Vrlo.

— Onda ćemo se lahko složiti. Samo unapred moram da te upozorim — našali se Dušan — na jednu malu žrtvu, koju ćeš morati da doprineseš pri dočeku Nove godine.

— Šta — šta?

— Ili zapravo, to i nije žrtva već narodni običaj.

— Dosta — dosta, znam već — prozre ga Nada i dvojim da će od toga šta biti. Međutim vidjet ćemo — i dvije prijateljske ruke kao da jedva dočekaše da zapečate ovu posljednju njezinu odluku.

*

* *

— O Nado — kako se radujem, da sam te opet našao — kliče Dušan, poslije prve čaše vina te večeri, sjedeći u nekom neuglednom lokalu i slušajući svirku cigana. I zar nije čudo, da smo se baš danas u oči ovoga značajnoga dana i poslije toliko vremena morali naći. Kao da nas je samo providenje privelo, kad je i njemu već postalo predugo čekati, da sastavi dvoje ljudi, koji nisu jedno drugom ništa krivi i čija su bića povezana najidealnijim sponama uzajamnog prijateljstva. Držim da ništa nije stalnije od ovake veze, koja ne podleži nikakvim zakonima i ničem drugom nego individualnom i čisto

ličnom poimanju pojedinaca. Jer sve ono što smo prisiljeni da branimo i snosimo pod vidom ovoga ili onoga, nije trajno i okrene se, bilo kad, proti svojih vlastodržaca. Pa i sama, valjda, znaš iz vlastitog iskustva s kolikim samoprijegorom odričeš se ponekad koje želje za volju javnog mnijenja i samo da uzdržiš društvenu formu i moral na dosljednoj visini. A šta je moral? I zar nije najmoralnije ono; što se začne u nama i kamo nas neodoljivom snagom povuče naše srce. Ta, želje naše, naše su i radosti, i tko nam smije to da zabrani?

— I mene je nešto povuklo i vuče me još i danas k tebi i šta ima na tom da podražavamo i nadalje tu nevinu igru naših ćutila. Zar nas nije priroda obdarila njima, da se koristimo i tko može da začepi uši pred ovim milozvučnim izljevima ciganovih gusala i da ne vidi one čudne oči koje govore, pričaju, smiju se i plaču i u kojima se ogleda svaki trzaj njegovog gudala. Gledaj ih samo Nado — i Dušan s punom čašom pozdravi svog imenjaka, koga je pukim slučajem pronašao te večeri. Zar nisu divne, i zar se ne vidi u njima osjećajna i velika njegova duša.

— I sad pred tim očima čovjek da ponikne i da se ogлуši čeznutljivim zvucima njegove violine za volju javnog mnijenja i ono nekoliko frivolnih i suhoparnih društvenih reformatora. I radi toga valjda što izgled ciganina i ovoga mjesta nije u skladu s estetskim nazorima njihovih mozgova i što nema možda primjerne kvalifikacije o svojim sposobnostima. A šta je s tim? I zar nije ovaj dirljivi izjev njegove duše najbolja kvalifikacija njegovog umjeća. I zar bogodanom umjetniku treba uopće viša kvalifikacija od one, što mu je pri rođenju ucijepila u dušu providnost i narav. Pa to bi bilo formalno urota i od kud dolazimo mi do toga, da korigiramo smjernice našeg Stvoritelja.

— Čuj ga samo, i reci treba li tome višeg kriterija od ovih ljudi, što ga slušaju i koji se ovako ludo povode za njegovom svirkom.

A bila je to zbilja zanosna manifestacija njegovom umjeću i velika ona sala sva se tresla pod pritiskom i burnim plauzom oduševljene publike. Poklici — povici — čežnja, bol i radost, sve se to miješalo i stapalo i kao da nije bilo sile, koja bi ih mogla jače da poveže od ovog malog ciganina. I istu Nadu, kao da je zahvatio val zanosna — blijedo joj se lice ozarilo prividnim rumenilom i sva je ceptila od nekog čudnog uzbuđenja. Na sve strane širilo se raspoloženje, i valjda, nije bilo nikog, koji je te večeri ostao prikraćen u svojim željama.

— A — Nado — obrati joj se Dušan nemogući ni sam više da odoli ciganovoj pjesmi. Šta veliš o tom svemu?

— Divno Dušane, i ne smažem riječi da ti iskažem svoju radost.

— Ni ja ih ne smažem i tko bi vjerovao da se od onda toliko usavršio.

— A ti ga poznaš?

— Da li ga poznam — pitaš — zanese se Dušan, kao da hoće da prikupi podatke o nečem što se već davno dogodilo. Poznam — poznam i to već dugo — duže nego tebe, i duže valjda nego i samog sebe. Jer sve ono što se prije dogodilo ostalo mi je u glavi kao magla iz koje samo ponekad iznikne izblijedjeli koji odlomak moje prošlosti. I kao da je gudalom razdijelio moj život u dva dijela i odvojio maštu od jave i mladenačke snove od stvarnosti i sadašnjice. — I vjeruj mi, da me ponekad dođe strah od moje prošlosti iz koje kao da nešto vreba i čeka samo pogodan čas, da me zaskoči i kazni, možda za počinjeni kakav grijeh mladenačke lahkounnosti.

Da — davno je to bilo i kao da sam onda tek upoznao vrijednost života i opojnu moć gusala u rukama umjetnika. Gonjen, bijedan, iznemogao i klonuo, i kad sam već izgubio svaku nadu i bitisao posljednim ostan-cima svoje energije — on me je pridigao i povratio opet vjeru u život.

— Našao sam ga kao bjegunac za vrijeme svjetskog rata u maloj nekoj provincijalnoj krčmi, gdje sam se jedne večeri, prokisao i prozebao sklonio pred potjerom onih, koji su me silom htjeli da potisnu na moju rođenu braću.

— Vojniče — zapitale su me one njegove samilosne oči — čim sam vrata otvorio — šta tražiš ovdje?

— Obazreo sam se plašljivo po krčmi i to mu je bilo dosta da shvati moj položaj. Nisam mu ni riječi kazao, a ipak me je razumio.

— Gone te — je li — prišapnuo mi je u uho i videći me onakog jadnog, ponudio mi je tik pored sebe, uz peć, i u nekom odjelitom sobićku mjesto.

— Evo ti, pa se malo ogrij — a tamo na suprotnoj strani imaš ubrvljena vrata i ako do čega dođe da možeš svaki čas da strugneš.

— Zahvalio sam mu nijemim pokretom glave na toj pažnji i privukao svoje ozeblo tijelo peći.

— Vatra je pucketala i obasjavala polumračni sobićak, a slabi žižak kućne svjetiljke u velikoj sobi rasvjetljivao je lice moga prijatelja.

— Kako ti je ime — zapitao me je iza poduže stanke.

— Dušan!

— Dušan — veliš — pa i ja sam Dušan. I sad je još više povećao svoju skrb oko mene. Dobacio mi je pače i neki haljetak da ga prostrem po podu i ispružim se malo po njemu.

— Odmori se ti samo — umirivao me je on. Ja ću paziti na vrata i dok si ovdje, ne trebaš se nikoga bojati.

I zbilja je pazio i čim bi netko unišao pretražio bi ga njegov ispitljivi pogled od glave do pete. I ako bi mu se učinio ma i najmanje sumnjiv ne bi ga šale pustio s vida. A i nije bilo takovih te večeri, osim jednoga na koga je svaki čas zirkao.

— Tko ti je taj? — zapitao sam ga ja.

— Općinski bilježnik!

— A je li opasan?

— Kad je trijezan i jest, ali čim popije koju čašu nema od njega boljeg čovjeka.

— Gledaj da ga malo udobrovoljiš?

— Nije nužno. Nadoći će on i sam. Ovako on uvijek — iz početka nešto mudruje, da poslije tim većma pobenavi.

— A oni drugi?

— Tih se ne trebaš bojati. To svu sve seljaci i domaći ljudi, koji te ne bi odali pa da im glavu režeš. Znađu oni šta je to. Imadu i oni svaki ponekog što se ovako skriva i već radi toga ti nebi ništa.

— Hoćeš da ti sviram? — oglesi se cigan malo docnije kad vidje za bilježnikovim stolom već i drugu polturu.

— Možeš.

— A šta?

— Što god hoćeš.

— Čas — dva, i krčmom prodrije jauk njegovih gusala.

— Zaprepastih se i u prvi tren nisam znao je li to zbilja svirka ili istinski jauk. Pobojavao sam se šta više, da nije to moj vlastiti jauk i da mi se nije slučajno istrkao iz grudi taj bolni krik.

— Ali nije — razuvjerio sam se odmah, kad sam opazio one senzibilne drhtaje struna po tankoj žici i suočio s njegovim pogledom. Očutio sam smjesta da imam pred sobom umjetnika i da je to prouzrokovala njegova ruka.

— Trgoh se — trgoše se i oni u krčmi i sve oči okrenuše se u smjeru otkud je dopirao taj jauk. Uzbudjenje i neka pritajena sjeta obuze one stare gorštace, koji su sve do skora, mrka lica sjedili za stolovima. Razumjeli su i oni ciganina i plač njegovih gusala i poznavali dobro otajstvo njegove ruke. I njih je taj jauk dirnuo i povukao nekamo, gdje su možda na isti način njihova djeca izražavala svoju patnju i rastajala se sa životom.

— O kad bi netko mogao da ih utješi i vrati im opet njihovo spokojstvo.

— Al tko — tko — proplakaše one staračke oči i obasuše nijemim molbama kuštravu glavu malog cigana.

— Shvatio ih je. I kao da je i njemu već bilo dosta — trzaji njegovog gudala postaaše slabiji — jauk presta i zamijeniše ga slabiji i tihi jecaji.

— Starci obrisaše suze i nada im se opet povrati.

— Utihnuše i jecaji i jedino su se još čuli, kao iz daljine zamirući uzdisaji i tiho previranje struna po žici. Umiranje i istodobno buđenje. I kao lahki dašak vjetra prhnuše ponovno zvuci i pozdraviše svojim umilnim glasovima svijetlu zoru i izlazak žaranog sunca. Gusle ciganove opeš oživješe i krčmom se razleže opojna pjesma, koja u tili čas razvedri natmureni obzor i ona potištena lica gosti. Presta plač i nastala smijeh — presta jauk i nastala radost — prestaše oni tihi jecaji i zamijeniše ih zvonki glasovi razdraganih seljaka.

Poveo sam se i sam za njima i onaj mali sobićak učini mi se pretijesan da primi u sebe sve ono, što je moj prijatelj prenosio iz svoje duše na žice, a odavle slao meni. I sve više privlačilo me nešto tom zakržljalom dječaku koji je u sebi krio toliku moć i koji je tako lahko vidao bolesne duše. Slušao sam ga kao zatravljen i slušao bih ga, mislim, do svoje smrti, da mi nije prijetila pogibelj od mojih goniča da me ne stignu i još istu večer da ga napustim. A šta onda? I kakva sudbina čeka vojnog bjegunca, koji se oglušio pozivu svojih pretpostavljenih.

— Ipak pod utjecajem Dušanovih gusala i uz toplu peć zaboravljao sam na svoj položaj i malo po malo bio sam potpuno u vlasti njegove svirke. Povratio mi je opet vjeru u sebe i zahvalnim pogledom pratio sam ono nježno tipkanje njegovih tankih prstića po žici, i one umilne oči koje, kao da su iza svake pjesme čekale samo na moje priznanje.

— Divno Dušane — lijepo Dušane — povladivao sam mu svaki čas; a on bi opet iza svake pohvale počinjao iznova.

— I ta večer Nado — i ta pjesma — i njegov lik — i sve što se odigralo tada u meni ostalo mi je u pameti kao najljepši san — nezaboravan za cio život.

— I sad ga evo opet slušam — dovrši Dušan svoju priču i ponovno diže čašu da ga pozdravi.

Nasta opet previranje na ciganovim guslama — isto kao nekad i istim riječima kao nekad, »šta hoćeš da ti sviram« — obrati se on Dušanu.

— Sviraj Dušane, što god ti srce zaželi — sviraj, što god ti duša zaište — samo sviraj!

A njegove gusle opet zaječaše — čaše prasnuse i još jedamput potrese se ona velika dvorana od burnih izljeva i urnebesnih poklika oduševljene publike.

I Nada potpade potpuno pod utjecaj njegove svirke i izgledalo je svaki čas, da će i u njoj nešta da bukne. Oči su joj bljeskale kao dvije munje — nozdrve drhtale — a čvrstim zubima nervozno je griskala crvene usnice. A svirka prodirući sve dalje u našu nutrinu parala je, trgala i razdirala pelene licemjerstva i razotkrivala sve više pravo obličje naše krijeposti.

I kao da nije mogla više da odoli — otvori usta i dvoranom se razleže njezin zvonki glas.

Sad tek nastade pravi urnebes i sa sviju strana pružiše se znatiželjne glave da vide tu novu zvijezdu, koja se usudila ovako slobodno da izrazi svoje raspoloženje. Digoše se pače i oni priznati i kvalificirani reprezentanti glasovne umjetnosti, koji su do maločas s nekim omalovažavanjem pratili ludovanje malog ciganina, da i oni vide, tko se to usudio neprijavljen i nepriznat, ovako javno da nastupi pred publiku i izazove njihovu kritiku.

Ali Nadi kao da uopće nije bilo stalo do njih i njihova mišljenja i kao da se povodila jedino za svojim ličnim osjećajima nastavila je započetu pjesmu uz pratnju ciganina istim zanosom, kojim je i počela. I tko smije u

ostalom da spriječi slobodni izljev naravi — tko može slavulju zabraniti da ne pjeva, kad mu se hoće — a tko ga opet može prisiliti da pjeva kad mu se neće? Tko može da stiša oluju — spriječi sini orkan i sustavi u lijetu lastavicu — i ako nam se prebrz čini njezin lijet — i ako nam izgleda preoštar fićuk orkana — i ako ptica nema ni najobičnije kvalifikacije da pjeva i tko može i smije da zabrani onom Božjem suncu da svijetli i ako nam se ponekad čini prejaka njegova svjetlost.

Ne — ne može, i neće nitko za volju onih abnormalnih luda što cio svoj život provode u tmini i paklu i radi nekolicine uobraženih pametnjakovića što suncu sravnjuju žižak plinske svjetiljke i kutre uz nju i danju i noću i ne smije radi milijona i milijona najodanijih sunčevih stvorova što se griju samo na njem i vjeruju samo u njega — i što sa strepnjom očekuju svaki njegov porođaj. I zar ima išta sjajnijeg od pravog i nepatvorenog sunčevog sjaja — išta jačeg od silnog orkana — išta ljepšeg, zanosnijeg i milijeg od glasa i zvuka što nam se u srcu začne. Je li možda ono bilo ljepše — svirka onog umirućeg glazbenika iz kavane? O nije i nema ništa opojnijeg i vedrijeg od glasa što se porodi u nama i izlije iz naših duša. I jedini između sviju bio je opet mali ciganin koji je ispravno shvatio Nadin krik. Nije se pače ni začudio niti su ga zbunili oni podozrivi pogledi posmatrača, nego, šta više, obradovao se i priskočio joj svesrdno svojim gudalom u pomoć.

A glas Nadin kao da je tek sada poprimio sjaj i gipkost — zaječao je poput najfinijeg kristala i prostrujao i kroz srca onih koji su ga s potsmjehom dočekali. Prostrujao je i kroz srce Dušanovo i kao pijan slušao ga je i gledao one magličaste zjene njezine, koje su ga odvlačile nekamo daleko u nepoznate i još nevidene prostore ljudske duše. Gledao ju je i nije mogao vjerovati da je to bila ona Nada od nekad, i da je to pjevala ona ista djevojčica koja je jednom jedva sastavila dvije riječi, da ga nagovori.

A bila je ista i promjenila joj se samo nutrina. I taj krik — bio je krik njezine naravi — krik zvijerke za šumom — krik ptice u kavezu za svojom slobodom — a ništa nije tako jako u nama kao težnja za slobodom i težnja da se barem na čas otresemo društvenih forma i riješimo maske, koja tako ljubomorno čuva naše kreposti.

I taj krik i cilik — pjesma — svirka — pljesak i aplaus došao je do vrhunca, kad je kazaljka na satu pokazala dvanaest sati i kad je dvoranom odjeknuo i posljedni akord ciganovih gusala. Svjetla se ugasiše — nastaje mrak i srodne duše, koje nijesu imale prilike možda cijele godine da iskažu jedna drugoj svoje želje, potražiše se sad, da ih iskažu prilikom dolaska Nove godine.

Sretna Nova Godina — pronosio se žamor na sve strane.

— Sretno Nado!

— Sretno i tebi Dušane. I dvije mehke ruke potražiše Dušanove i jedna svježja usta potražiše njegova usta.

V.

I opet kavana — i uvijek kavana — i vječno kavana — i kud god čovjek pođe i otkud god dođe, krajnja mu je i posljednja tačka kavana. Ustaneš ujutro — moraš na doručak u kavanu. Poslije doručka slijedi ručak — a poslije ručka, kud ćeš, ako ne na jednu crnu ili kapuciner — i opet u kavanu. Slijedi užina i opet kavana — a poslije večere da i ne govorim. I šta će čovjek sam da počne za dugih zimskih noći između četiri zida kod kuće. Da čita — dosadi i to — da radi — nema pravog svjetla — a da spava — prerano mu je, i tko će da prospava onolike noći. I šta ima od toga ako spava — i ako ne bitiše — i ako ne osjeća — i ako ne živi, jer san zapravo i nije život već nesvijest i negacija života. A čovjeku je svakako stalo da čim duže poživlji. I šta onda? Na čem smo onda? Opet u kavanu.

I kad bi barem našao u njoj svaki put nešto novo, ali uvijek isto — i opet isto — i svaki dan jedno te isto. Ista lica — isti ljudi — ista mjesta — i isto buljenje u one očajne fizionomije i nekoje tipove, koji i nemaju drugog posla već da sjede i pljučkaju po kavani. A opet ne možeš bez nje. I kud da ideš — nervirao se Dušan jednoga poslijepodneva, nemogući nikako da pohvata niti po glavi. Da ide kući? Šta će tamo? Ta već se muči tako dugo s onom kompozicijom i nikako da mu ispadne ona glava po volji. I kako god počeo — i otkud god počeo, uvijek mu ispadne jedno te isto. Iste oči — isto lice i kao da nije ponekad sam sa sobom bio na čisto dali je to uopće ženska glava. Pričinjalo mu se da je sebe na-

slikao. Valjda radi one psihe pored stalka u kojoj se kad god je nešto radio ogledao njegov lik. Odbacio je i nju. Ali uzalud. Opet isto.

A kao da je sad gleda, ostala mu je tako svježja njezina uspomena. Kud je samo nestala i misli ga povukoše opet na drugu stranu. Njegov roman koga isto nije mogao da svrši i koji leži već mjesec dana zatvoren — upravo od onoga dana kad je nju zadnji put vidio. Čudno, ali istinito. I kao da je sve samo na nju čekalo i da se ona pojavi — pa da svrši i ovo i ono i mnogo toga što je vapilo za njegovom rukom. Tako dugo nikad nije mirovao i šta mu je sad najednom došlo da leži skrštenih ruku i bulji satima u ono nedovršeno platno a nije u stanju jedan potez da dometne. Nije mogao dugo da se koncentriše na jednom predmetu i kad bi se već i prihvatio posla i sjeo s najboljom voljom da radi — odbacio bi najednom platno, knjigu ili šta bilo, i odjurio napolje. I znao bi onda danima da luta ulicama i traži ono djevojčce bez koga mu je izgledao besmislen cio njegov rad.

A šta će biti ako je uopće ne nade — užasnu se Dušan nad tom pomišlju. Mora je naći pa makar prevrnuo čitav grad i morao za njom da ode do na kraj svijeta. Ali naći će je — tješio se uvijek kad je ne bi našao i kad bi se po noći vraćao umoran kući. O naći će on nju već — bodrio je sam sebe svako jutro, kad bi ustajao i s nekom pritajenom nadom odlazio bi do prozora da pogleda na ono presudno mjesto na trgu, gdje ju je prvi put spazio. I kad je ne bi opet našao — oblačio bi se na vrat na nos i izlazio ponovno da je traži.

Kavana mu je bila, osim kuće, jedino utočište i znao bi dnevno nekoliko puta tamo da svrati. Više iz navike nego iz potrebe. I sad je išao tamo i premda nije znao šta da traži, ipak je išao. Eto, išao je samo iz običaja, da negdje svrati i utuče vrijeme. Ništa naročito — već obično — svakidašnje — isti put — ista kavana — i isti oni glomazni stupovi će ga dočekati, što izgledaju kao da drže na sebi svod nebeski — a u istinu držali su

kuglju zemaljsku. I tko već nije oćutio — sjedeći u njoj — težinu one metalne krune nad svojom glavom. Kao da mu mozak pritište i ćovjeku se ćini kao da je dolje nebo a gore zemlja. I već pri dolasku upada u oći ne-srazmjer izmedju onih vanjskih stupova i cijele zgrade. Podnožje ćvrsto i temeljito — stupovi jaki, reprezentativni — mogli bi da stoje kao ukras pred najljepšom građevinom ili kakvim hramom. A šta tamo ukrašuju i reprezentuju? Neuglednu neku kuću koja sa svojim prozorima i okljaštrenim gornjim dijelom i mansardom izgleda kao prevršen hrast — i to vihорom prevršen, kome strše još batrljice i lamataju lijevo, desno, u zraku, poput vjetrenjaće. A stupovi kao granitne stijene. Upravo groteskni. I ćemu? Više bi znaćili, ako je graditelju već bilo stalo do njih, da ih je ostavio same, a kuće da nije ni gradio, jer ovako ni jedno ni drugo ne dolazi do svog izražaja.

I sad već, kad si kroćio u taj hram — palaću ili šta bi trebalo da bude — mjesto da te osupne barem nutrina, kad već nije mogla vanjština — osupnu te dva strašila i dva još veća kolosa nego ona vanjska. Jedan s lijeve a drugi s desne strane — sirovi i bezformasti — više nalik na b o v e što vežu za njih dereglije nego na unutarnji ukras jedne reprezentativne kavane. Umro bi ćovjek da ga postave neko vrijeme da gleda u njih — i to bi bilo valjda strašnija smrt od one, u doba najljuće inkvizicije. Jeli se graditelj htio samo narugati, ili uistinu, nije znao šta bolje da stvori. Nek oćide onda u prirodu i nek se tamo ući, kako se tvара. Nek tamo vidi podnožja, turbeta i one vitke stabljike, koje su se popele daleko iznad svoga žilja a ipak stoje ćvrsto i temeljito. Nek tamo vidi najljepši ukras i krunu hrasta — njegovu krošnju. I kakav bi hrast izgledao bez svoje krošnje? — Biljka bez cvijeta i jablan bez svoga ponosnoga i vitkog vrha. Nikakav. I šta je onda ponukalo toga graditelja da nagrdi onu palaću baš tamo, gdje je trebao da je uzvisi i postavi krošnju — i da metne u kavanu one grdosije koji repre-

zentuju u najdoslovnijem značenju lih samo stupove. Da je barem dao na njima da se izrade kakove freske ili šta drugo — bilo bi opet ljepše i čovjek bi gledajući u njih zaboravio da ima pred sobom stupove — ali ostaviti ih onakve kakvi su — sirove i nezgrapne — pa to je zbilja udarac u mozak svakog gosta one kavane. I još kad ih se posmatra sa podnožja, i kako tako, ali kad se gore popne u više slojeve toga krematorija — čine mu se zbilja u srazmjeru s onim malim prostorom smješnim i kao da su samo zato tu, da uzdrže na sebi zastrašujuću težinu stropa.

I da je to barem jedina kavana — jedina palača — jedina građevina takva — ni po jada. Al nije. Ima ih više — i na svakom koraku susrećete slične nakarade. Zar nije i ovo jedna između takovih — izmače se Dušan malo podalje od jedne nove šesterokatnice koja je prijetila svaki čas da se sruši i na koju su sa strepnjom u srcu zrakali prolaznici. Kao da je od kartona i kao da nema temelja. Koliki kontrast između nje i one kavane. Onamo temelji kao da su iznikli iz srca zemlje a ovamo kao da i nije zidana odozdol već odozgo. Čudno, i koliko god bi čovjek htio da se privikne na to, ne može. Međutim, uzmi-mo da je to samo fata morgana i da kuća počiva zbilja na zdravim temeljima — ali ona pustoš i ono neugledno naličje njezino — to nije fata morgana niti opsjena, već istina, i to može svatko tko ima zdrave oči da konstatuje. A zašto, i šta bi ga to više stajalo da je samo projarčio one ravne plohe ili kad ih je već ostavio onake da je na bilo kakav način istakao njihovu opstojnost i vrijednost.

Ta graditelj mora da bude i umjetnik i ima iste uvjete kao i kipar i veće nego slikar, jer se služi i trećom dimenzijom. I nije svaki graditelj koji poslije svršenih studija pribije na svojim vratima ploču s napisom »Inžinier i apsolvirani arhitekta«. O kad bi to bilo onda bi graditeljstvo za izvjesno vrijeme izgubilo svaku vezu sa umjetnošću i postalo običan zanat koga može svatko da

nauči. A to valjda nije — niti je to u čijem interesu i ne može nitko reći, da pravi graditelj nije i umjetnik.

A umjetnik se može samo roditi i uzalud njemu sva priznanja i odlikovanja — ako on nije od naravi takav i stvoren zato — nije umjetnik. I zar je to umjetnost slupati četiri zida i ispraviti one balvane u kavani. I zar je umjetnost razdijeliti jedan ograničeni prostor u tri jednaka dijela i tri razna klimatska područja od kojih ono gornje ima tropsku klimu. Kako samo mogu nekoji jadnici po vazdan da sjede gore — sažalno će Dušan i baci pogled u smjeru kavane odakle su se već pomaljali njezini prozori. Zna već unapred koga će naći tamo. Sve sama dosadna i nezanimiva lica i neki tipovi čija mudrost ne siže dalje od onoga stropa. Jedina mu je još utjeha bila što će među njima naći i dva lica čija mu je prisutnost ulijevala bar neko poštovanje prema onom dijelu kavane. Gledao ih je već u duhu gdje prevrću jedno novine, a drugo listove knjige — i pred jednim cijela hrpa tih frivolnih i lakih produkata čovječjeg mozga a pred drugim najdublje i najopsežnije stranice ljudske duše.

Čudno kako je tu priroda najasnije razotkrila suprotnost dvaju dobnih karaktera i sklonost mladoga bića prema knjizi i nauci. Jer baš ono lice pred kojim stoji rastvorena knjiga — lice je jedne mlade i ambiciozne studentice, a ono drugo s rasklopljenim novinama — ostarijeg i višeg savjetnika u miru. Onamo žed za naukom i čitanjem ozbiljne lektire a ovamo prezasićenost toga svega i želja za odmorom. Isto kao u prirodi. Mlada vrba i z đ i k a za jedno godišnje razdoblje do donjih ogranaka hrasta a on ostane decenije i decenije na istom, i nastoji samo da uzdrži svoje dostojanstvo i sačuva tekovine dugogodišnjeg iskustva i rasta.

I to dvoje ljudi — mlada studentica i simpatični savjetnik — popunjavali su u njemu onu prazninu i bili jedini, koji su mogli da uravnoteže njegovu nutrinu i prisile ga da ostane ona dva tri sata među onim besposličarima.

U poletnom biću mlade žene gledao je sebe — svoje previranje i maglovitu sliku svoje prošlosti. — I on je negdje morao biti takav — i njega je žed za znanjem odvuksa u svijet i on je u svojoj mladosti i za vrijeme studija čeznuo za naukom i upravo ludovao za knjigom.

A u onim mudrim i staloženim očima savjetnika nazirao je svoju budućnost. Prošlost i budućnost — interesantno — a on je bio sadašnjost. Tri razne naravi — tri karaktera i tri osebuje težnje a ipak su sačinjavali jednu skladnu cjelinu i nalazili jedno u drugom nešto zanimivog. U prošlost su ga prenosile one nevine oči mlade djevojke kojima je opet bila bliže sadašnjost jer joj se budućnost pričinjala nejasna — neodređena i dalje nego sadašnjost. A u budućnost su ga vukle one druge oči, kojima je, kanda, bila bliža prošlost jer je sadašnjost i sam djelomično proživljavao i spajale su ga sigurno ljepše uspomene s prošlošću nego sa sadašnjošću. A opet, znali su po katkad i da promjene pravce svojih težnja. I sam je često varirao između prošlosti i budućnosti, jer tko da pronikne u beskrajne dubine mora, a tko opet u one visoke prostore neba. Nedokučivo je jedno i drugo i mora da se zadovolji s onim s čim se zadovoljavaju i svi smrtnici — da ostane na zemlji i tamo, gdje ipak osjeća čvršće tlo pod nogama.

A tlo kojim je on išao bilo je čvrsto i Dušan s udivljenjem osmotri rad orijaških mašina, koje su stvarajući to tlo prevlačile svoja teška kolesa preko svježeg asfalta na trgu. Ispitivačkim pogledom preleti onaj prostor, da stupi zatim sigurnom nogom na ono već utabano tlo i u kavanu.

— A — evo ga — zaustiše ono dvoje u isti čas — spazivši ga kako se nehajno primiče svome stolu.

— Gdje ste već tako dugo — dočekaše ga oni nestrpljivo i na licima im se odrazi radost što je došao.

— Evo me — evo — dragi prijatelji — odvrati neveselo Dušan, pozdravljajući jedno s prividnim smješkom, a drugo obazrivo i s poštovanjem.

— Mi se već uplašili — začu savjetnik, ciljajući pri tom na svoju susjedu — da ne ćete više ni doći. Zar ne gospođice?

— Neće biti baš tako.

— Znam — znam — priteče joj u pomoć i Dušan. Gospodin savjetnik se samo šali.

— A šta je zbilja danas s vama — pripita savjetnik. Izgledate mi nekako nujni.

— To vam se samo čini — pribra se brzo Dušan — a u stvari sam isti kao i jučer. Uostalom, i kad bi već bila ispravna vaša primjedba — tko od nas može kazati da ne podleži nikakovoj promjeni i tko može u svakoj prilici i svakom zgodom da održi ravnotežu. Evo, na primjer, ja sjedim vedar i bezbrižan, a tko mi garantira da neću poslije pola sata — pet minuta ili samo jedne jedine sekunde uslijed nenadane kakve promjene u prirodi — potresa — erupcije, ili šta slično i pored sve moje sigurnosti i čvrste konstrukcije ove kavane — zdvojan i očajan razbiti još isti čas ovaj prozor iza mene i zatražiti pomoć. I to bi bio samo slučaj i ništa tako strašnoga, jer od potresa se čovjek može i spasti — ali postoji nešto gore od potresa — čemu ne možemo izbjeći — što nam uništuje naš mir i razara naše živce, a što nije slučaj. Ili zar nije naš život istodobno i nečija smrt.

— Ali gospodine Dušane — prekide ga savjetnik -- kako vi to danas govorite?

— Moram gospodine savjetniče — prisiljen sam tako da govorim i zar ne vidite da je to osnovni zakon i sinteza svega. Zar ne nalazite dovoljno primjera tomu i ne susrećete svaki dan na takove, koji svoje bitisanje imaju da zahvale drugima i obratno svoje umiranje vašem bitisanju. Vaš uspjeh njihov je neuspjeh — vaš smijeh, njihov je plač i jauk, i vaš život, njihova je propast i smrt. I da bi to bilo samo danas — ali nije nego uvijek i neprekidno i stopu u stopu prate svaki vaš korak i samo čekaju da negdje posrnete i da im okrenete leđa, pa da vas onda svem snagom rinu u ponor. Nisu to borci,

koji vas napadaju otvoreno s lica — oči u oči — već mučki — iza leđa i nenadano, i borci, koji su kadri da se late i najprljavijeg sredstva samo da vam rastruju živce i onesposobe vas za daljnju borbu. A to mora ipak jednom da dođe i najotpornijem karakteru, — i tko može to sve da otrpi i da ostane priseban, a da mu se bilo kad ne očituje na licu izvjesna zlovolja. Eto vam, gospodine savjetniče, moga odgovora i sad mislim možete i sami da prosudite uzroke moga neraspoloženja. I sve to nije samo moje — i ne govorim ja samo tako, nego i vi i drugi i treći i svi oni koji mogu uzdignute glave i ponosna čela da prođu ulicom. Dušan doreče, i u isti čas odjeknu kavanom neki sumnjivi prasak.

— Šta je ovo? — zглеdaše se sve troje. Savjetnik prividno uzbuđen, a ovo dvoje više iznenađeni nego uzbuđeni.

— No eto vidite — snade se prvi Dušan. Zar nisam imao pravo? Obični tresak šalice, koje su valjda slučajno ispale iz ruku nekog konobara, uzбудio je cijelu kavanu. Malenkost i ništa, a ipak je prouzročio u nama nemir i pokolebao našu sigurnost. A šta bi tek učinio potres i šta bi istom bilo, da je taj prasak bio insceniran i odigrao se u neposrednoj blizini našoj i nad našim glavama. Zar nebi razbili prozor i zajauknuli iz sveg glasa — ne od boli, već radi goleme nepravde i onog neugodnog saznanja, da i take grije ono Božje sunce i drži na svojim mukotrpnim leđima majčica zemlja.

— Kakva indolencija — srdio se još uvijek savjetnik, ne mogući da oprosti onom nespretnom konobaru tu, po njegovom sudu, krajnju netaktičnost.

— Ne uzrujavajte se gospodine savjetniče — umirivao ga je Dušan. To su sitnice i to se može svakome od nas dogoditi.

— Kakve sitnice i kako se ne bi uzrujavao? Čovjek najbolje čita novine i ne misli ni na što — odjedamput tresak. A šta je to, i zar sam ja zato došao ovamo da izgubim svoje nerve.

— Ali nije on valjda hotimično to učinio i nije mogao znati, da će svojom neopreznošću prouzrokovati toliku uzbunu.

— Morao je znati i rašta se inače primao onoga čemu nije dorastao.

— Ali ako je to bio — ponavljam još jedamput — samo slučaj.

— Morao ga je predusresti.

— Tko to može i tko može predvidjeti sudbinu i njezine hirove, a tko opet predusretni neumitne zakone vječne promjene. Ne, nije mogao, i ne može to nitko.

— Možda i ne može — pomiri se na koncu i savjetnik s tom činjenicom i pogladivši samodopadno svoje bijele brčiće, uze opet u ruke sa stola, odbačene novine.

Dušan zadovoljan svojom obranom i počašćen je dva primjeljivim smiješkom studentice nadnese se i sam nad njih, da bilo kako utuče ovo najdosadnije vrijeme dana.

Dugo nije izdržao i slova i oni sitni retci sve više su blijedili i iščezavali, a pred očima sjenilo, dok na poslijetku nije više mogao da raspozna ni slova ni redaka. Nastao je kaos. Pred njim — nad njim — pod njim i svud oko njega. Primi se za glavu. Glava gori — i u njoj kaos. Šta je to s njim? Da nije možda bolestan? Pojavi se i strah i posljednji napor da izide iz tog haosa. U daljini negdje ukaza se svjetlost. Slaba čisto slaba, ali ipak svijetlost. Poveseli se da je ipak našao izlaz i jednu svjetliju tačku prema kojoj se je mogao orijentirati. Slijedio ju je, i svjetlost je bivala sve jasnija, a ona sitna tačka pretvori se domala u zvijezdu i kako lijepu zvijezdu. Kao najljepša djevojka. Pa i jest djevojka — začudi se Dušan, opazivši plave uvojke djevojačke kose. I to njezine kose. Da nije varka? Ne — nije. Bila je zbilja ona.

O divna moja mila djevojko — zaklikta njegova duša kod ugleda njezinu vilinsku pojavu i one čudesne oči, što su ga fascinirale kao nijedne dosad. Otkud dolaziš i kako da ti zahvalim na svom izbavljenju. Ne znam, ni tko si, ni šta si, a čini mi se da te poznam već cijelu vječ-

nost. Kako i zašto mi se tako čini — pitam se često i uvijek dobivam isti odgovor »pitaj sudbinu«. A tko da pronikne njezine mistične puteve i pronade ugasle tragove nestalog metora u svemiru. Tko? I tko mari za slabi trepet sjenke kad je žarište vidnije i jače. O reci, draga djevojko, gdje da te nađem i kako da otkrijem puteve kojima prohodi tvoja mala noga.

Ona je šutjela isto kao i prije i činilo se kao da i sama traži isti odgovor.

Šta da joj kažem, i na koji način da joj otkrijem svoju nutrinu?

Imaš cigaretu — kao gromom ošinut, trže se Dušan prekinut iznenada u najljepšem zanosu nečijim upitom.

Svjetla nestade — vizija izčeznu, i na njezinom mjestu pojavi se pred njim banalno lice lijevog susjeda, koji je požudno hvatao dimove njegove cigarete po zraku.

Evo uzmi — pruži mu Dušan kutiju sa cigaretama — a najrađe bi ga tresnuo njome po glavi. Kako i nebi kad mu je tako lahko razbio teško stvorenu iluziju i u najboljem toku pobikao redosljed njegovih misli. Prezrivo je okrenuo glavu od njega prema prozoru i zagledao se tupo u ono sniježno bijelilo pred kavanom.

Njegovu pažnju privuče opet trg i one beskrajne kolone kola i besposlenih radnika na njem, koji su strpljivo čekali da se tko pojavi i da im dade prilike da nešto zarade. Sad, za kola, i kako tako — bila su većinom onih, čije potrebe nisu prelazile granice njihove moći — ali za one druge siromahe? Stajati na ovoj zimi — cvokotali zubima i izgledati da im se tko smiluje i upotrebi ih bud za što — bilo je mnogo gore. Cupkajući s noge na nogu i zvjerkajući na sve strane u nadi, da će se ipak netko naći, tko će da iskoristi njihove slabe sile, svračali su pozornost prolaznika i bili zbilja vrijedni sažaljenja.

Dušana nešto zazebe — shvativši koliki je jak nagon za samoodržanje i koliko istrajnosti i samoprijedora moraju da imadu ti ljudi da izdrže po vazdan na ovoj stu-

deni i jedino radi toga da produže ono malo jasnog i bezvrijednog svoga života. I pored svega toga na licima im se nije mogao pročitati nikakav revolt i ni po čemu nisu odavali svoje nezadovoljstvo. Kao da to tako mora biti i kao da i nisu imali većih pretenzija na život od trenutnog zadovoljenja njihovih gladnih želudaca. Stojičkim mirom, podnosili su svoju sudbinu — i šta više, neki su valjda sjećajući se ljepših dana, a možda i da se ugriju počeli se sigrati poput djece i nabacivati onim istim snijegom od koga je poticalo njihovo zlo, na svoje drugove. Jedan pogođen grudom u leđa, kao da nije tome pridavao osobite važnosti, a prvu je priliku iskoristio da jednom saspe punu pregršt hladne one mase za vrat. Ovaj se stresao kao od dodira s gmazom i dok se obazreo dobio je opet grudom ali sad već posred lica. Iznenaden izgubio je prisebnost duha i onu elastičnost, koja je u takovim slučajevima potrebna i ostao je na čas nepomičan. To je bilo dosta da potakne i one druge na još jaču ofenzivu i da ga formalno zaspnu snijegom. Još malo, i moj delija, kako je obećavao na početku, bio je potpuno onesposobljen i izolovan od daljnjeg takmičenja. Nasta grohot na račun njegov i kad vidješe da je s njim svršeno potražiše drugoga. U pomoć im priskočiše i djeca, koja nisu pravo shvaćala tu taktiku i koja su iz sigurnih zaklona pucali po kom su prije stigli. To unese zabunu u redove napadača, koji ne mogući onako usplahireni točno da utvrde otkud dolaze grude — posumnjaše jedan u drugog. Uperiše sad oštrice svoje osvete protiv onih najbližih i u tili čas, na radost dječju a i onih koji su iz daleka motrili tu bitku, pretvori se ova uzajamna sloga u međusobno obračunavanje. Grude zapraštiše — zgoditci se povećaaše i rijetki su bili, koji nisu dobili najmanje dvije — tri u glavu. Nisu pače ni prolaznici ostali pošteđeni, i šta više, jedna je lopta bila tako drzovita, da je razlupala stražnje staklo jedne elegantne limuzine i narušila dostojanstveni mir neke čele, koja je samo za trenut u svoj svojoj ljepoti sijevnula kroz providnu raspuklinu

kola. Limuzina je malo zastala ali je onda opet naglo i punom parom pojurila napred. Sigurno na zapovjed one čele, koja se osjetila ugroženom u svojoj bezbjednosti i koja je, valjda, Bog zna radi čega pomislila, da je na nju izvršen kakav atentat. A možda i s punim pravom, i tko zna na koji je način došla do ove skupe limuzine. Možda su baš ti siromasi što su razbili na njoj staklo i pripomogli njezinom vlasniku da je kupi. Jer krajnosti se često sudare i tko može da ustvrdi, da ova zalutala lopta nije mig sudbine i opomena onom toplo obučenom i dobro uhranjenom debelokošcu, da se sjeti i onih gladnih i ozebljih koji su radeći nekad u njegovoj tvornici žrtvovali zdravlje i mladost za volju njezinog i njegovog prosperiteta i doprinijeli možda više od njega općem progresu i napretku čovječanstva. Tko može znati, da ih nije, čim bi ih iskoristio, bez milosti otpuštao i nadomještavao s drugim svježim i jačim i tko opet može dokazati, da im nije zakidao nadnice — varao ih i pljačkao, samo da se čim prije obogati i dođe do svoje limuzine, jer inače ne bi projurio kao bjesomučan ne pitajući tko mu je razbio staklo.

Čovjek pravedan, i koji zna da nema putra na glavi stao bi bio u tom času i ispitao okolnosti pod kojima se to dogodilo i eventualno kaznio krivca, jer nema nitko prava da bezrazložno nekoga napadne pa makar se taj vozio i u limuzini. I šta je na tom, ako netko svojim sposobnostima vine se iznad drugih. To nije ništa čudno i zar ne nalazimo i u prirodi na sijaset sličnih primjera. Ali ovome nemamo primjera i tko smije priseći da nije napustio do đavola i staklo, samo da mu glava ostane čitava. Bojao se eventualno, da ne bi morao polagati računa i za ona druga stakla i radije se uklonio, nego da sačeka pravorijek za koji je bio više nego uvjeren, da bi ispao na njegovu štetu.

I zar onda nije imao pravo onaj radnik, što ga je i nehotično opomenuo na njegovu dužnost kao čovjeka i što mu je polupao ono okno.

O, imao je pravo, onaki jadan i žalostan, jer njemu će dobro doći i onaj komadić stakla što je ostao na snijegu. Pokrpti će njime onu luknju na prozoru, što mu je isto netko polupao i uspjeh će mu barem za jedan stupanj da poveća razliku temperature svoje sobe i one vati.

I zaista kad limuzine nestade, na opće iznenađenje jedan između onih najbjednijih saže se i pokupi one krhotine.

Šta će s njima — nametalo im se svima pitanje, gledajući ga kako ih pomno slaže u neku krpu i zamata.

Naći će on već za njih nekakovu uporabu, prije nego onaj čelo — pomisli Dušan.

I kako je samo odmaglio. Nebi ga zrno stiglo i zašto nije pričekao da vidi tko mu je razbio okno. A možda ga je ipak nedužno okrivio — a u stvari, uplašio se i pobjegao od straha. Al čemu da se boji ako zna da nije nikom ništa skrivio. Ili je to već prirođeni strah onih, koji raspolažu s većim kapitalom — i više strah za tim kapitalom nego za svojom kožom. Čudno — kako naporedo s preimućstvom bilo materijalnim ili duševnim raste i bojazan i nesigurnost čovjekova. I čim si se popeo samo za jednu stepenicu iznad drugih, već imaš zavidnika i moraš dobro da balansiraš, ako hoćeš da se održiš na toj visini. Nije isključeno da je i taj čelo naslutio opasnost koja mu pretstoji, ako siđe s te stepenice na niže, jer uspon je uvijek teži, nego silazak. I šta bi bilo da je uistinu stao, kad su mu razbili staklo? Morao bi sići s kola i pomiješati se s ovim nesretnicima od kojih i onako nebi mogao dobiti naknadu za razbijeno staklo. Morao bi čekati dok vlast ili policija ne ispita cio slučaj i stavi to sve u zapisnik. I šta onda? — Je li šta s tim postigao? Nije ništa! Izgubio bi samo dragocjeno vrijeme, koje mu je kud i kamo vrednije od onoga stakla, jer možda se baš tada žurio na kakvu sjednicu ili kakav poslovni dogovor, gdje se radilo o osnutku novog poduzeća, te zaposlenju i izbavljenju ovakvih bijednika kao ovaj što mu je razbio staklo i upozorio ga onom grudom na svoju nevolju. Pa

da je bitisao i posljednjim mrvicama svoje energije — što ovaj u limuzini nije mogao znati — opet je više, spasiti ih stotinu iz pandža smrti, nego jednoga. Čovjeka obmane više puta vanjština i dođe mu žao gledajući u paučini onog jadnog pauka kome pretstoji sigurna smrt čim se približi ženki. A koliko će života biti spašeno njegovom smrću i zar bi ženka mogla da izdura tako dugo bez hrane, da njega ne pojede. I premda osjeća da mu pretstoji smrt, ipak ide. Zna valjda da je to krajnji i najljepši cilj njegova života. A i šta će dalje da živi, kad je izvršio svoju dužnost i ispunio zadaću, koju mu je namijenila priroda. Šta ima još da traži — pusti ga Dušan i povrati se opet u kavanu. Ali slika kavane bila se već izmijenila. Njegovi simpatični susjedi — savjetnik i ona studentica — bili su već otišli i na njihovim mjestima sjedila su već nova lica. Zadržao se previše dugo na trgu i nije ni primjetio kad se to desilo. Šta da radi? Da bulji i dalje u te očajne fizionomije i ljude s kojima ga nije ništa drugo vezalo, osim dosade. Isti su kao i jučer — isti kao i prekjučer — isti kao što će i sutra biti i šta treba više, kad zna da ih može na istom stolcu, za istim stolom i na istom mjestu, svakoga dana, u ovo doba, naći ovdje. Zna i šta govore — zna i šta misle i šta žele jedno drugom i još više — zna poneki put i šta su jeli kod kuće. Eno, onaj debeljko, sigurno je jeo kakvu pečenku, jer mu se još i sad cakli brada od masti — a onaj suhonja pored njega nije je okusio valjda najmanje osam dana, jer mu već sline cure od same pomisli — gledajući onaj debeli i masni zavratak svoga komšije, te živi ekzemplar i uzorak ljudskoga blagostanja. A i oni drugi, i ono dvoje, što su sad ušli i sjedaju pokraj stupa — kodžavi dugonja s kukastom nosinom — što izgleda kao da će mu sad — na duša na jezik izaći, s onom rasnom gospođicom? Zar je teško pogoditi šta žele? On, čovjek s položajem i imenom — a ona, žena bez toga obadvoga. Ona lijepa, zdrava i privlačiva, a on žalostan i čemeran. On je ljubi, a ona ga uvažava. On hoće da se ženi, a ona da se uda. On hoće

da skoncentriše svoje zadnje sile u korist općeg napretka i porasta pučanstva, te da usreći i onako već dosta opterećeno čovječanstvo s još jednim kretenom — a ona hoće te sile da raskoncentriše po nuždi i izvan dohvata njegovog djelokruga — za ljubav vitke linije i u korist svojih siromašnih prijatelja.

Pa zar to nije idealna harmonija — i kud ćeš ljepše sloge? Što jedno nema, ima drugo — i šta im treba više?

A ipak zna je — nema tome ni dvije godine, kad je bila drugčija — i još se i sad sjeća onog zanosnog pogleda, kojim ga je prvi put u jednom malom konditoraju pozdravila, a da ga nije pitala, ni tko je, ni šta je. Kako je iskren bio taj pogled i kako je silno odjeknuo u njegovoj nutrini? I odmah zatim ona šetnja šumom — i ona krčma u njoj, gdje ga je prosto opsjenula svojim crnim i izražajnim očima. On joj je držao ruke, a ona dva velika oka pričala su mu o neslućenim dubinama njezine duše i da joj je rekao »otvori svoje vene i daj mi krvi« učinila bi taj put kanda i to. Priča je postajala sve ljepša i ljepša — zanos sve veći, dok na koncu nisu oćutili oboje u sebi nešto snažnije i jače i od zanosa i priče, — narav njihova bila je jača i njegove su ruke najednom obavile njezin struk i privukle svom snagom njezino drhćuće tijelo. Osjetio je tada njezinu snagu — njezinu volju i cio njezin život uza se. Podastrla mu je svoju mladost i ljepotu, a još uvijek nije znala ni ko je, ni šta je. I tek, kad smo se vraćali kući u neko doba noći zapitala me je »tko si?« Čovjek — odgovorio sam ja, i to je bilo jedino njezino saznanje te večeri o njemu. Da je kojom srećom nije poslije nikad ni vidio ostao bi mu u glavi njezin lik kao ona blistava zvijezda na nebu, što zalutalog putnika može u svako doba i u najvećoj pomrčini da izvede na pravi put. A ovako — šta je ovako ostalo, i zašto ju je morao opet sresti? Da mu razbije valjda onu divnu iluziju i da je gleda tu svaki dan u kavani u društvu onog bijednika. O žene — žene — zašto profanirate ono najljepše s čim vas je narav obdarila i zašto izvrgavati općem ruglu ono najsve-

tije, što je u vama? Zar vi mislite da će ovaj čankolizac dići vaš ugled i spasiti vašu čast s time što ćete se nazvati njegovom ženom? Varate se, i nikad, i nigdje neće se pali bršljan povratiti i podići kao uz čvrsto stablo svoga hrasta. Zašto radije nisi svršila svoje studije i izabrala priliku prema sebi? Nitko se onda nebi usudio da posumnja u tvoje poštenje i dirne u tvoju čast, i kako si samo mogla tako, da se zaboraviš da za volju svoje taštine prikriješ u sebi sve ono, što te i činilo ženom. Zar ti ne uviđaš da si svojim postupkom učinila baš protivno od onoga, što si htjela postići — i zar neznaš, da blistavi sjaj tvoga imena neće biti u stanju da povrati sjaj tvoga obraza. Ostat ćeš prezrena. Ljudi će te pozdravljati — ali prisiljeno i frivolno i nikad više nećeš imati prilike, da ih očaraš svojom ženskošću. A i tko da te poželi, kad zna da si prošle noći ležala s onim gmizavcem i da je to ono isto tijelo, koje su noćas doticale ruke mrtvacu. Kolika gadost — i zar se ne stidiš svoje dvolične uloge, i ne čutiš u sebi niskost svoga položaja?

Izgleda, da nije ćutila, jer je tako oholo dizala glavu, kao da sjedi uz kakvog princa. Beštija — promrsi u sebi. Dušan, i okrenu s gnjušanjem glavu na drugu stranu.

A — opet jedna, jeknu u Dušanu nešta nalik na srdžbu i prenese je domala na svu kavanu i cio ženski rod. Šta im hasne sva prava koja uživaju, kad nisu kadre više puta da razluče ni najprimitivnije i očigledne znakove idiotizma od najizrazitijih znakova normaliteta. Za njih su nekoji pojmovi nedokučivi i nema toga, koji bi bio kadar uvjeriti ženu, da je postala od Adamovog rebra. Pa i rebro ima ponekad veću funkciju nego ona — i zar ne reagira odmah, čim mu se privuče u blizinu kakav nepoželjan objekat. A žena? Njoj se može svatko privući, a da ne reagira. I dosta je ako zna šalicu s kavom da doturi pred nju — da joj zna pridržati kaput — svezati na cipele odriješene žnirance — kazati, da joj šešir dobro pristaje, a haljina, kao da je rođena u njoj — da ima kao jezero plave oči i ako ima crne, jer žena voli promjenu.

Lijepoj reći da je duhovita, jer ona zna da je lijepa — a ružnoj da je lijepa, jer ova opet zna da je duhovita i tako redom dalje i dalje, sve dok jednoga dana ne osjeti ganuće, a onda već nije daleko do uspjeha. I po stoti put kaži joj nešto, što godi njezinoj sujeti. makar bila i laž, prije će otpjeti, nego ako joj samo jedamput kažeš istinu, koja joj ne godi. Jer ona je sklona da se povinjuje samo za lažima i povada jedino za svojom taštinom. Hini nježnost — pojavit će se kod nje grubost. S brutalnošću izazvat ćeš nježnost, a nasiljem krajnji pasivitet. I to su njihove dogme prema kojima se ravnaju i udešavaju svoj život. Drugo za njih ne postoji i šta treba razbijati glavu o kojekakvim ekstremitetima, kad je ono, što vidimo i čujemo, bliže i pristupačnije, i kad naša čula primaju utiske lakše i brže nego naš mozak. Tko će da se nateže s onim suhoparnim filozofom po stratosieri gdje nam ni jedno naše čulo ne dolazi potpuno do izražaja, kad imamo na zemlji ring gdje mogu i preko mjere sva da se napasu. I tko da odoli snažnom i krvavom pikadoru kad se vraća uz zvukove trublje i poklike hiljade i hiljade oduševljenih gledaoca iz arene. Tko da ne gleda lijepog jahača u svijetloj uniformi, što smjelo preskače barijere i zapreke i tko da ne vrisne od uzbuđenja kad bokser bokseru razbije u ringu njušku i sravni ga sa zemljom. Šta ima jačeg i efektnijeg od toga, i zar je onaj proračunani lijet u sigurnom balonu efektniji od vratolomnog i nesigurnog salto mortala clovna u cirkusu.

Šta je zapravo znanost, kad se neda ni osjetiti ni viditi, ni opipati i kad je tako nepristupačan ulaz u njezino područje — i tko da se oduševi onim, što ne može da dokuči svojim sjetilima?

Svjesna i sama te granice što ju priroda postavila između nje i muškarca — žena tada nastoji na drugi način to da paralizira i iskoristi onaj plus, što ga ima pred njim — svoj životni vitalitet. I otud ono bezglavo podavanje — otud prostituiranje — otud taština — otud umišljenost — i otud ona izbirljivost i profinjenost kod mu-

škarca, kad zna da je trajanje njegovog aktiviteta ograničeno i vezano samo na izvjesno vrijeme. Zato mu se i žuri — a ženi se nikad ne žuri — zato i probire — a žena rijetko probire i otud ono njegovo gađenje prema nekojim stvarima, jer zna da mora biti takav, ako mu je stalo da racionalno iskoristi svoje sile, kojima se žena može barem prividno da koristi sve do svoje smrti. Od tud i taj nesrazmjer u njihovom odnosu i uslijed toga — stade Dušan uslijed započete misli da osmotri elegantnu žensku priliku, koja se pojavila na ulazu kavane.

Ho — pa to je Nada — obradova se on da mu je ipak uspjele otkriti jednu istinsku ženu u kavani i pode joj veselo u susret. Dakle ipak jednom?

— Da da ipak — dočeka ga ona malo zbunjeno.

— A čemu da zahvalimo ovaj posjet?

— Nemate čemu, da zahvaljujete, jer ja i onako ne mislim ostati ovdje!

— Došla sam samo da potražim svoju prijateljicu. Poznaš li je?

— Poznam — kako da ne.

— Je li ovdje?

— Ovdje nije, nego ako nije dolje u drugim prostorijama kavane.

— Nije ni dolje — bila sam već tamo.

— Šta ćemo onda?

— Idem natrag.

— Idem i ja s tobom, ako me naine primiš, samo pričekaj dok donesem iz garderobe kaput.

— Rade ostani, jer danas nisam raspoložena.

— Pa makar.

— Dobro, onda hajde.

— I tako ti — nastavi Dušan kad su bili napolju — ukažeš se najedamput poput meteora, da odmah zatim i iščezneš.

— Kako to misliš?

— Tako eto — nema te već dugo ovamo, kao da navelaš izbjegavaš ovu kavanu.

— Možda imam i razloga.

— A taj bi bio?

— Vrlo jednostavan i jasan. Neću uopće više da dolazim u doticaj s muškarcima.

— Zašto naopako, i šta smo ti mi skrivili?

— Jer ste zli i pokvareni i nemate ni najmanje uvidavnosti prema našim slabostima.

— Kako ti to danas govoriš?

— I ti još pitaš?

— Sasma naravno kad neznam razloga.

— O, znaš ti dobro, samo se praviš da neznaš.

— Neznam, Boga mi.

— Sjetit ćeš se.

— A zašto da se sjećam kad mi ti to možeš sama da kažeš.

— Mogu ali neću i zašto da te ja potsjećam na tvoje nekorektnosti.

— Kakve nekorektnosti, — i ne misliš valjda na cno zadnji put, gdje je tvoja krivica bila veća nego moja.

— No no, šuti samo, i nemoj da se izvlačiš. Reci mi radije, šta je s tvojim romanom? Hoćemo li morati još dugo čekati na njega?

— Šta ja znam — odgovori preko volje Dušan — i ne ovisi to samo o meni. Ima tu još mnogo štošta s čim je vezana njegova sudbina.

— Aludiraš na nešto.

— Da — aludiram na ona lica što su u njemu.

— Jednom riječju, hoćeš da svališ krivnju sa sebe na nekog drugog.

— Možda.

— Hm -- teška stvar. I šta bi ona zapravo trebala da učine?

Pozor gospodo — prekinu ih glas nekoga dječaka i pruži im u ruke jedan letak.

Dušan ga uze — i bacivši letimični pogled na njega lice mu se najednom promijeni.

— Šta je to?

— Evo vidi.

— Nada uze letak i poče pažljivo čitati.

Uvaženi prijatelju!

Čast mi je upozoriti vas na moja već po cijelome svijetu poznata krzna... pa to je reklama jednog trgovca s krznom — zausti ona.

— Tačno.

— I šta hoćeš s tim?

— Čitaj dalje.

Nada nastavi čitati, a Dušan se pažljivo zagleda u onu sliku na tekstu.

— No — šta sad veliš? Kad je svršila zapita je Dušan.

— Zbilja originalno.

— Imaš volje da ti pokažem tu radnju?

— Zašto ne?

— Hajde onda.

— A tko ti je taj — znatiželjno će Nada?

— Nesretni jedan prijatelj, koga sam ostavio prije mjesec dana u krajnjem očajanju.

— Ti si mu valjda i dao tu ideju?

— Tako nešto.

— Dobra ti je ovo stvar — pogotovo ova slika, i mora da je s njom uspio.

Imala je i pravo. Još iz daleka primjetili su kako se prolaznici tiskaju pred dućanom kao da dijeli badava krzna. Požuriše i sami da vide šta se to događa, i da otkriju promjenu, koja je nastupila za ovo kratko vrijeme. Kako se iznenadiše? Radnja ni nalik na onu negdašnju. Izlozi preuređeni — ulaz poljepšan i ista firma promijenila svoju formu.

A povrh svega i na najistaknutijem mjestu Dušanova reklama koju je ovaj poslije valjda umnožio i prenio i na ostale dominijone svoje kuće i one letke što je malo čas dijelio ulicom onaj dječak. Ta reklama bila je najupadljiviji i najprivlačiviji dio, vanjske strane radnje. I toga nije bilo koji bi prošao, a da se nebi barem na čas

zadržao na onim izražajnim zjenama zvjerke na slici. Kakva silna zamisao? Zvjerka i žena — i kolike sličnosti u izrazima njihovih očiju. A cijelim putem vozeći se u svojim elegantnim kolima i zagrnuta skupocjenim krznom strahovala je da joj nije onaj trgovac podmetnuo ipak patvorinu. I sad se uvjerila na svoje rođene oči da nije, kad se već i zvjerka prevarila u njemu i pomislila da joj je drug. Obazrela se, i suočila s pogledom zvjerke, koja je od nekud iz šume dolutala i pograbila svojim zubima za rub njezinog kaputa. Divan prizor. Kao da pita jedna drugu »zar nisi ti ono, zašto sam te držala« — i zar je zbilja moje krzno tako dobro, da je bilo kadro da obmane i tvoj životinjski instinkt?

Jest — odgovarale su oči zvjerke ne puštajući još uvijek krzno iz zubi

Nisam, govorile su oči one druge i žene — sretna što je imala na sebi originalno krzno ove lijepe mačke.

I to je bio najjači momenat na slici i svračao je pažnju i onih, koji nisu imali ni najmanje potrebe da kupuju krzno.

Dušan i Nada ostali su još dugo pred radnjom polemizirajući o slici i tek kad je kad iz nje izišla i zadnja mušterija — ostavili su je.

— Ne izlazi mi nikako iz glave ta tvoja slika — govorila je Nada oprastajući se te večeri s Dušanom. Isto kao ni onaj odgovor u pogledu tvoga romana.

— Kako to?

— Jer i jedno i drugo ima simboličko značenje. Onamo upućuješ ženu zvjerci — a ovamo nas šalješ isto nekome, koga — kažeš — ni sam još ne poznaj.

— Možda i s punim pravom, jer sve ono što nije svakidašnje unosi u nas izvjesni nemir ali i potpuno zadovoljenje.

VI.

Prošla je zima — nadošlo je proljeće — prošlo je i proljeće — i osvanuo je divan ljetni dan. Na obali rijeke sjedila je u kupaćem kostimu mlada — lijepa djevojka, a misli su joj očito letjele prema suprotnoj strani i kupalištu — kao da nekog iščekuje.

Šta ga već nema — uzdahne ona i lice joj dobi izraz zabrinutosti. Ta danas je zadnji dan što je ovdje, i onda će proći dugo vremena dok se opet vrati. I hoće li se uopće više vratiti? — Jer joj je majka još lane nešto spominjala da će je poslati na daljnje studije u inostranstvo. O, samo to ne, i šta će joj cio svijet, ako njega nema uza se.

Nad tom pomišlju zazebe je oko srca i neki neodređeni nemir spopade je pred skorašnjim njihovim rastankom. Kako je to sve brzo proteklo? Činilo joj se da je snivala i sad da se probudila. A ipak taj san trajao je punih šest mjeseci. Počeo je još zimus pred njezinim odlaskom kući i ništa nije moglo da ga pomuti, do ovaj ponovni odlazak. Živjela je kao u nekom zanosu — opijena i sretna — i njegov lik nije joj izlazio iz glave. On je bio za nju krajnja meta svih njezinih želja. Predavala mu se cijelim svojim mladim bićem i ono najljepše posvećivala je samo njemu. S koliko žudnje u duši očekivala je njegov dolazak i s koliko opet tjeskobe rastajala bi se svaki put od njega.

I taj zanos — žudnja i tjeskoba — počele su onim danom kad ga je prvi put ugledala na njegovim prozorima. Kako se dobro sjeća toga dana?! Bilo je to baš u

oči Nove godine i ona je išla taj put kući. Imala je raspust. Usput je časkom skoknula na onaj trg, da kupi nešto svojoj majci — i tada je njega vidjela. Nije se mogla maknuti, dok god nije otišao s prozora. I onda se tek sjetila, da mora žuriti jer je bilo skoro četiri sata, a njezin je vlak polazio nešto poslije četiri. Iskoristila je tu priliku i skočila u prvi tramvaj koji je naišao. Tramvaj je kretao i ona ga je opet spazila. Teško joj je bilo — al šta je sad mogla osim da ga pozdravi i javi mu se. Tramvaj je protutnjio i ona je otišla — i prvi put u grudima osjetila je tjeskobu. Kakav joj je bio Božić? Jedva je čekala da se opet vrati i nađe ga. I našli su se. U najvećoj vrevi jedne večeri, kad se malo duže zadržala u gradu. Instinktivno je osjetila prisutnost njegovu i pristupili su jedno drugom kao stari znanci i kao da se već odavno poznaju.

Sva ona tjeskoba isčezla je onog časa, kad sam ga osjetila uza se — i poput biljke kad se povede za vihorom povelala sam se i ja za njim. Progovorio je, i sva sam protrnula od toga glasa. Činio mi se tako poznat i kao da to i nije bio njegov glas, već jeka moga. Upijala sam ga i svaka njegova riječ vukla me je sve bliže k njemu. I na rastanku kad me je privio čvrsto k sebi i poljubio, osjetila sam da nisam više svoja, već njegova, i kao da uopće i ne mogu biti ničija osim njegova. Moj dah — kao da i nije bio moj, već njegov — i moj život kao da i nije bio moj — već njegov.

Od tada nije bilo dana da se nismo vidjeli. I ako bi slučajno koji put bili spriječeni — nadoknadili bi to trostruko drugi dan. Odvodio bi me tada u svoj atelje i pričajući mi o svijetu i ljudima upoznavao bi me sa istinom i zbiljom. Povlačio bi moje misli u svoju prošlost i razotkrivao mi jedan buran život pun borbe i neizvjesnosti s tolikim uvjerenjem, da nisam prosto mogla otrgnuti svojih očiju s njega. Svaka mu je slovka izražajna — svaka misao istinita — i čini mi se kad bi i umirala, da bi snagom svoje riječi bio kadar povratiti me u život. S dječjom predanošću slušala sam njegova rezonovanja i utapljala

se u magičnoj moći njihova značenja. I kad bi me doveo do krajnosti — laćao bi se onda kista, da njime dovrši ono, što nije mogao riječima. Prenosio bi moje misli na ono veliko platno, na kom se ogledala smiona zamisao umjetnika — njegova genijalna kompozicija.

U zraku se osjećala strahovita napetost pomiješana sa bljeskom munja i pucnjavom gromova — i kao da se nebo otvorilo, spuštao se užasan pljusak. Silni orkan zatirao je sve do čeg god je došao. Do maločas, ponosno i čvrsto hrašće — ležalo je sad polomljeno i povaljano — i tek po onim krhotinama na zemlji poznavalo se je da je to bila doskora velika šuma. Sunce se sakrilo, a teški i zamračeni oblaci nadvijali su se prijeteći nad obzorom.

I u tom haosu i zbrci uz zvižduk, pjesmu i pucnjavu strijela i ljutih vjetrova pod jednom jedinom krošnjom, koja je ostala čitava zamiralo je dvoje ljudi u ljubavnom zanosu. Ne straši ih ni lomljava, ni silna pucnjava, ni strahovita svirka orkana — već šta više kao da to još i pojačava u njima žed za zблиženjem.

Evo vidiš — govorio mi je on često motreći svoje djelo. Ovako ja zamišljam istinsko stvaranje, jer sve ono što je daleko od prirode izvještačeno je i frivolno i nema onog pravog obilježja kao ovdje, gdje svaki atom njihovih energija dolazi do svog izražaja. I samo tamo, gdje prijeti bojazan od posvemašnjeg uništenja može da se začne i misao ponovnog obnavljenja i stvaranja. I šta ćeš tamo da stvaraš, gdje je već sve stvoreno i gdje nije potreban još i tvoj udio, a da djelo ostane isto.

I zaista gledajući ona svirepa lica na slici u kojima je umjetnik inkarnirao bijes zatornog elementa — i nehotično mi se nametalo pitanje »šta će biti ako to sve unište« — i nesvijesno sam ćutila potrebu ponovnog ozdravljenja i obnavljenja prirode. I šta dolazi poslije rušenja, nego ponovno zidanje, i poslije propasti ako ne stvaranje i podizanje novog života.

A rijeka je romorila i dalje — vraćajući je stvarnosti i prenoseći njezine oči opet na drugu obalu.

Gdje je već tako dugo — spopade je nemir i baci još jedan zabrinut pogled u pravcu otkud je imao da dođe.

Evo ga — iznenadi je glas jednog plivača, koji je baš tad izronio pred njom iz vode.

Dušane — istrže joj se veseo usklik iz grudi i u isti tren obisne mu se oko vrata.

— Jesi me dugo čekala mala moja?

— Ne pitaj — zatvori mu ona usta poljubcem i pri- vine se još bolje uz njega.

— O ti milo dijete — uzbuđeno će Dušan — nije- sam kriv. Čekali smo dugo na tramvaj.

— Pa tko govori o tom dragi. I zar ja tebe za ne- što krivim? Ta ja sam uvijek s tobom — bio ti uza me ili ne bio — i čim ujutro otvorim oči ne ostavljam te, dok god ih u večer opet ne zatvorim. Dapače, ni onda, jer u svim mojim snovima glavno lice si ti.

— Koja sreća?

— No — no šuti samo — reci radije koja sreća za mene...

— Ali Grozdo, kako ti to govoriš i zar ti nisam dao već dovoljno dokaza o tom?

— To i jest ono što me boli, kad znam da mi ga više nećeš dati i da ću te naskoro ostaviti.

— Kako to misliš?

— Tako — eto što sutra odlazim i napuštam te sa- svim.

— Ah — da, skoro sam i zaboravio!

— Jest — jest dragi moj prijatelju, i ko zna, kad ćemo se opet vidjeti.

— Nemoj tako da govoriš i zašto da kvarimo da- našnje raspoloženje?

— Ta ferije će brzo minuti i mi ćemo se opet naći. Uostalom, možda, se i sam zatrčem malo poslije k tebi dok sredim moj roman, jer nikako nisam zadovoljan s njegovim svršetkom i nešto me tako vuče u onaj kraj, kao da baš tamo i treba da zatražim konac.

— O dodi, dodi, Dušane — ja ću te nestrpljivo očekivati. Svaki dan ću pitati skelara Marka je li nailazio kakav gost.

— Koga — koga to, reče, da ćeš pitati?

— Pa našega skelara Marka, što nas prevaža preko rijeke.

— Ne govori Grozde — zar je on živ?

— A ti ga znaš?

— Izgleda da ga poznam.

— O, živ je — živ, ako mu se nije što dogodilo od zadnji puta kad sam bila kod kuće, jer je nešto poboljšavao.

— Onda se on dobro drži?

— Pa drži. Ja ga pamtim još kao dijete i uvijek je jednak. Ništa se nije promijenio.

— I veliš on ti dojavljuje vijesti?

— Da — on — ili ako ne on, imam ja još jednog prijatelja — i više nego prijatelja, zapravo drugog oca. /

— A tko ti je taj?

— E, to ti je moj Vujo, najstariji čobanin, a valjda i čovjek u čitavoj onoj okolini — i nema toga što se desilo u zadnjih osam decenija, a da on nije upamtio. Samo uvijek miješa pojmove vremena. Čisto mu je svejedno bilo to prije ili poslije — ali događaje dobro pamti.

— Vujo — je li — ponovi za njom Dušan i misli mu se uskomešase u glavi. Dakle i njega znaš?

— Da. On je moj najbolji prijatelj i učitelj i naše poznanstvo datira od prvog dana moga dolaska na svijet. On me je prvi poveo za ruku — on me je prvi učio tepati — i prvi bio koji mi je pokazao onu šumu preko rijeke i upozorio na moćni učinak sunca i prirode. Za moju volju on bi učinio sve, i popeo bi se na najviši hrast da mi izvadi iz duplja pticu ili donese komadić medne sati. Bilo je u njemu nešto očinskog prema meni i kad sam bila mala, po cijele sate znao bi se zabavljati samnom. A poslije, kad sam narasla, tražila sam ga i sama i po ferijama

kad bi se vratila iz grada kući, bila sam više kod njega, nego kod kuće.

Dušan ju je zanešeno slušao i čudio se, kako to da je nije već prije o tome ništa zapitao. Nikad nije s njom o tom govorio i sad ga je najednom i nehotično povukla u prošlost i otkrila mu lica koja je već odavna zaboravio. A gdje i neće, kad su to bile tako daleke uspomene, da su im se već i posljedni tragovi zameli — i koliko je toga odonda prohujalo preko njegove glave? Koliki utisci i kolika sjećanja potisnuta su iz njegovog mozga. Ta već samo to, lebdjeti pet godina između života i smrti pod zatornom moći strašnih granata i šrapnela bilo bi dosta, da zatomi u nama i najjače dojmove sentimenta. A gdje je još i ono drugo — poslijeratno previranje — traženje samog sebe i na kraju toliko izbivanje izvan kuće. Sve je to uhvatilo jakog korjena u njemu i sasna jasno, da onda nije mogao da traži još i one tanke žilice, koje su ga povlačile dalje. Trebao je netko da dođe — da ga osjeti, pa da se i sam povede za njim. I došla je ona i povelala ga prvim onim izdankom koji ga je neminovno vodio u prošlost. Koji slučaj da je taj starac imao udjela i u njezinom stvaranju?

— Jest dragi — govorila je Grozda — cio svoj raspust provela bi s njim i nema toga mjesta u šumi koga mi on nije pokazao.

— Mora da je već jako star?!

— I jest. Ali pored svega toga penje se uz drvo kao mačka i rekao bi da je sigurniji na njemu nego na zemlji. Samo što je u zadnje vrijeme nešto ošepavio. Ubolo ga u nogu goveče, a od toga rana teško zacijeljuje.

— Siromah.

— Možda i nije, jer njegove želje ne prelaze ruba one šume. A šuma je tako milosrdna prema njemu i obasipa ga svim mogućim blagodatima. O, sretan je on, i mogli bi mu mnogi pozaviditi. Ali otkuda njega poznaš?

— Otkuda — je li? He — moja Grozdo! Otkada ja njega već poznam. Duže valjda nego i samog sebe.

Uostalom to pitaj njega, on će ti više kazati o tome nego ja.

— Kako me to raduje. Sad ću barem imati s njim o čem govoriti. Da — sjećam se i ja toga, da mi je već par puta o nečem natučao, samo tako zamršeno, da mu nisam mogla uhvatiti ni glave ni repa.

— A puši li još na lulu?

— Puši na neki ogrljak, jer lula mu je eksplodirala. Napio se jednom s mojim djedom, pa mjesto da je napuni s duhanom, nabio je s barutom. A dalje znaš šta je bilo. I sreća da su i oni ostali čitavi.

— Baš dobro da je tako, barem ću mu moći da kupim novu.

— To će ga neobično razveseliti, jer znaš koliko je uzdisao za onom. Došlo mi je već i samoj žao gledati ga onakog. Bila mu je to — kaže — draga uspomena i volio bi da mu onaj barut raznio glavu nego li lulu.

— E onda ga moramo iznenaditi — je li Grozdo i privukavši nježno njenu glavicu k sebi zagleda joj se pozorno u oči.

— Koliko ti zbilja imaš godina — iznenadi je na jednom pitanjem?

— Osamnaest.

— Čudno — zamišljeno će Dušan — toliko nekako bit će što sam i ja zadnji put bio tamo.

— Znači, da kad sam se ja rodila ti si otišao.

— Tako nekako.

— A zašto to pitaš — brižno će Grozda.

— Ma eto — pričinilo mi se malo čas, kad si spomenula Vuju, da naši životi imaju baš po njemu neke do-dirne tačke i da je s njim i onom šumom usko vezana naša sudbina.

— U istinu?

— Da — u istinu. Međutim šta da razbijamo glavu o onome šta je bilo i o čemu ni sami nismo na čistu. Vratimo se radije sadašnjosti ili još bolje ovoj bistroj rijeci, da nas u njezinom zagrljaju mine sjećanje na minula vre-

mena. Vidiš kako nas vabi i kako juri — kao da i ona hoće čim prije da ostavi ovu vijugavu i nestalnu putanju i približiti se staloženom i pročišćenom svome koritu.

— Pravo jmaš, i da mu i primjerom pokaže — udahne snažno u sebe zraka i skoči prva u rijeku.

— Kako dobro roni — pomisli Dušan, kad je već duže nebi na površinu. Bravo — odobri joj on, kad je malo za tim vidje na drugoj obali.

— No tebi se zbilja može čestitai — pohvali je kad je i sam prešao prijeko. I znaš da je ovo i za mene rekordan put.

— Nemoj da preuveličavaš. Meni je ovo prvi put, a ti svaki dan izvedeš isto nekoliko puta.

— I ti bi izvela da pokušaš — ali bolje da ne pokušavaš, jer rijeka je zagonetka isto kao život i pred svakim virom čeka te zasjeda.

— A tebe?

— Ja sam ih već dosta prešao, pa ni ne marim toliko za njih — ali ti si još mlada, pa treba bolje da paziš.

— Neće biti baš tako, jer i ako sam mlada — tvoj je život vredniji od moga i za tebe je uvijek više šteta nego za mene.

— Možda je to samo tvoja pretpostavka, a u stvari je drukčije. I tko zna dokle sižu granice tvoje moći? Ta pred tobom je još cio vijek, a vrijednost života cijeni se po sveukupnom njegovom trajanju. Ti ćeš se još razvijati i usavršavati, a s tim uporedo rasti će i tvoja vrijednost. I zar možeš onda unapred izreći svoj sud o dvije vrednote gdje je jedna punih osamnaest godina prije druge došla u opticaj. I valjda zato, što je ona starija — mora da je i vrednija? Može baš obratno, vrijednost mlađe da bude veća od vrijednosti starije. Ne zna se to i tek po izminuću izvjesnoga roka može se definitivno da ustanovi istina.

— Kod svakog?

— Ne kod svakog, jer ja sam govorio samo vrednotama. Na beznačajnim i glupim licima vidi se odmah

njihova ništetnost it u ne trebaš čekati — ali tamo kod onih drugih možeš u najboljem slučaju da nagovijestiš prognozu, a apsolutnu vrijednost nikako.

— Znači da i mene ubrajaš među one druge?

— Ne da te ubrajam, već ti se sama ubrajaš — i tvoja mladost, ljepota i tvoj duh ističe te između tisuću drugih. I zar ima išta ljepše od toga? Zar ima šta vrednije od mladosti i ljepote i uzvišenije od duha jedne žene, koja povrh svega ima još i tako divne oči kao ti.

— Laskavče jedan.

— Onda me je priroda pretekla i polaskala ti prije mene.

— Vidim da ću trebati da promijenim taktiku, jer ovako te neću nikada ušutkati.

— A ti bi mene rado ušutkala?

— Moram, kad nećeš sam da ušutiš.

— Pa to će ti barem lahko uspjeti samo ako pogođiš način.

— Je li ovaj -- obgrli ga ona i pritisne ponovno usta njegovim.

— Da ovaj — oglasi se ševa negdje u blizini i upozori ih na svoju prisutnost.

Obadvoje se obradovaše tome saznanju i snaga života privuče ih još bliže jedno drugom, da zatome valjda u sebi bučne glasove svoje okolice.

Njihove se duše tada sjediniše i zapjevaše najljepšu himnu sviju vremena — himnu ljubavi.

— Kako sam sretan — govorio je Dušan Grozdi držeći je u naručaju i kuštrajući joj one svilene i meke uvojke kose. Čini mi se, da se u meni nakupilo toliko toga lijepoga, da bi bio kadar ka usrećim cio svijet. Je li zbilja usud bio tako milosrdan prema meni, da me je obdario najljepšim što je imao. Čime sam ga zadužio i šta sam učinio, da sam stekao toliku milost. Je li to, plata za ona stradanja ili nadoknada za izgubljenim vremenima ili je možda potstrek za daljnju borbu i još veća iskušenja. Ta sve do jučer nisam zapravo ni znao, što

je sreća i morala si ti doći divna djevojko, da mi otvoriš oči i otkriješ njezine smjernice. Kako da ti zahvalim i šta da uradim, da ti vratim milo za drago?

— Budi moj i samo moj — i to će mi biti najveća nagrada od tebe.

— Bit ću Grozdo. Uvijek ću biti, i žao mi je samo što nemam stotinu života, pa da ti ih sve poklonim

— Pa makar i jedan, al nek je moj.

— Tvoj Grozdo. I zar ima u meni nešto što nije tvoje? Tvoj sam kanda od moga postanka i nikad i nisam pripadao drugome osim tebi. Ni jednu ženu nisam volio kao tebe i sve ono što je prije bilo nije vrijedno ni spomena. To su bile samo sjenke i sjenčice onoga što je imalo doći — i što je došlo — iznenada nenaslućeno, kad sam najviše trebao utjehe i kad sam već počeo da sumnjam u svoju sretnu zvijezdu. Uskrsnula je najbolja između sviju i potisnula u nepovrat sve one znane i neznanе ljubavi i prijateljice. Pojavila si se ti, Grozdo, i svojom mladošću i nevinošću velike svoje duše uspjelo ti je, što ni jednoj prije tebe nije uspjelo. Ti si mi bila najodaniji prijatelj i pokretač sviju mojih zamisli i samo tebi mogu da zahvalim za sve ovo, što sam stvorio u zadnjih nekoliko mjeseci. Priroda te je obdarila onim najdragocjenijim što je imala i usredotočila u tebi sve odlike i vrline jedne istinske žene. U isti mah si i žena i prijatelj i sestra i draga i samo ti manjka auerola oko glave, pa da budeš i svetica. I tko onda, da prođe hladan pored tebe i da ne uoči to neprocijenjeno blago naravi. Gledaj, i ovo sunce što nas grije — i ono se veseli tebi. I ova rijeka i šuma — polje i cijela priroda kao da klikće i pozdravlja tvoj dolazak.

A priroda je zbilja klikkala i tetošila svoje najmilije goste— trseći se da im učini što ugodniji boravak u svojoj sredini. Okružila ih svim mogućim udobnostima. Okolo prostrla šarene ćilime cvijetnih majina, livada i šuma, a poviše njih grimiznu krunu nebeskog svoda. A

sve to opet začinila mirisom najnježnijih izdanaka zemlje i milozvučnom pjesmom tisuću pernatih stvorova.

— Slušaj Grozdo, kako te zovu i kako se raduju tvome prisustvu.

— Zašto nije uvijek tako — sjetno će Grozda, i zašto već sutra moram da ostavim sve to?

— Zato, jer tek poslije gubitka osjećaš želju za dobitkom i poslije noći osjećaš blagodat dana. I zar bi drukčije i moglo biti kad znamo da osim nas postoje još i drugi, koji naš gubitak računaju kao svoj dobitak i kojima tek onda svane, kad se kod nas smrkne. Priroda je to mudro udesila — i šta bi bilo od onih nevoljnika, koji cio svoj život čekaju izlazak sunca da nemaju barem to zadovoljstvo, da ga i drugi ponekad čekaju. I zar nije noć za slijepca utjeha i za ozebla najveća blagodat toplina i sunce. Koliki bi rado žrtvovali sve što imaju, da im samo jednom u životu grane i da im samo jednom zapjeva priroda himnu osvitka. A nama je pjeva svaki dan, i prvi put što smo ugledali mali oblačak na nebu, već se buni-mo. Nemoj da tužiš. Oblačka će brzo nestati i mi ćemo opet pozdraviti svijetlu zoru.

— Kako uvjerljivo pričaš. Počinjem već i sama vjerovati da je ovaj naš rastanak tajanstveni mig sudbine i neophodno nuždan da zadovolji i one — kako ti veliš očajnike, koji u onom oblačku naziru predznake svoje sreće.

— Nek naziru i to im veselje ne ćemo kratiti, al nek znadu da kad njega nestane, naš dan će svanuti i trajati bez prestanka. A tako dugo mi ćemo biti strpljivi — zar ne Grozdo, i zagrlivši je oko vrata povede je prema kupalištu.

— Koji su ovo dvoje — padala su pitanja znatiželjnih kupaća videći ih kako prolaze plažom.

— Kao da su stranci?

— Neće biti — javi se jedan.

— Da tko su?

— Bit će prije da su naši, jer njega poznam već dugo po viđenju.

— A šta je on?

— Filozof — mudrac — tako nešto.

— Ta čovjek je, reci bolje — poklopi ga netko iz gomile — i zar ne vidiš na njem da je čovjek.

— Da — da čovjek je on — povladi mu i jedan starac — i to potpuni čovjek.

— Interesantan tip — složiše se snjim i kupačice.

— Divna mala — dočekaše kupači.

— Kao da mu je sestra...

— Zar ti zbilja Grozdo izgledaš kao moja sestra — mazno će joj Dušan čuvši ove zadnje riječi.

— Pa bit će valjda kad svijet tako govori.

— A šta ti veliš?

— Ja se samo ponosim s time.

— Zaista?

— Zaista, zaista i tko ne bi želio imati ovakog brata.

— Čudno — to su mi već više njih rekli da sličimo jedno drugom.

— U prirodi je sve moguće.

— I ja tako velim, zaključi Dušan i pomiješa se među kupače.

— A u kupalištu je vrio život i ona velika i čvrsta splav uz rijeku izgledala je kao da neće moći odoljeti pritisku i navali tolikih gostiju. Bila je prosto opsjednuta i kao da je cio grad došao ovamo da u hladnim valovima rijeke potraži utjehe od nesnosne žege toga dana. I muško i žensko i djeca i starci — sve se to našlo danas na kupalištu dajući oduška svim mogućim skalama glasovnice svome zadovoljstvu. Svaki se trsio da se pokaže i da na bilo koji način iskaže svoju radost.

Najupadljivije su ipak bile pretstavnice ženskoga roda, koje nisu prezale ni pred čim, da istaknu svoje draži. Prvi su dakako u tom pogledu dolazili do izražaja njihovi kupači kostimi, koji su svojim životopisnim bojama

i krojem prkosili i najsmjelijim izazovima muškaraca. Paradoksalno — kao da su ih samo zato i obukle da svrate na sebe pozornost, a ne da zaštite svoju golotinu pred pogledom društvenih reformatora. I ako su to htjele postići onda im je, ne samo uspjelo da je zaštite, nego šta više, i da pojačaju interes njihov za svoje oblike. Jer ono što je prikriveno uvijek više draži od onoga što je otkrito — a opet u skladu je sa naziranjem vremena. I tako su zadovoljile i sebe i njih — i svoju taštinu i njihovu bolesnu ambiciju, a ujedno podrugnule se i onim suhoparnim moralistima, koji u kultu golotinje gledaju širenje javnog nemoralna — a ne vide da se baš u tim šarenim krpama nalaze najopasniji bakterije prostitucije.

I koliko bi njih dobrovoljno skinule sa sebe te kričeće oprave i zamijenile ih prirodnim? Nebi ni jedna. Jer i one koje bi to htjele, nebi se usudile, da izazovu revolt svojih družica i strpljenje muškaraca. Znadu one to i zato im dobro dolaze i jednima i drugima ove maske. Jednima zato, da se ograde od prevelike nasrtljivosti znatiželjnika, a drugima da ih još jače potaknu i prikriju na sebi sijaset tih nedostataka. I kakve bi mnoge od njih izgledale u Evinom kostimu? Nikakve — i onim časom čim bi se pojavile u njemu, nestalo bi pola ovog kupališta. A to valjda nije u interesu ničijem — a najmanje ovoga lijepoga grada kome leži više nego ikom na duši dobrobit njegovih građana i dnevni utržak na kasi kupališta. I na čem smo onda? Opet na istom. I moramo se i protiv volje pokloniti pred onim dušobrižnicima, al ne za ljubav njihovog morala već radi toga, što je bolje gledati ružnu sliku u ikakvom okviru, nego u nikakvom. A ti okviri zapravo su i davali ovom ambijentu izgled živosti. I šta bi kupalište da nema u njemu ovih nalickanih češljugarki? Izgubilo bi svoju privlačivost i prestalo bi važiti kao zabavište i stjecište luksuza, sjaja i bogatstva. Postalo bi utočište jedino onih, koji iznad svega vide samo prirodu, vodu i sunce čije otajstvo ne treba nikakvog okvira. A takovih je malo i njihov broj daleko zaostaje

od broja onih, koji ovamo dolaze radi flirta i lih radi toga da pokažu dekorativnu stranu svoga obličja. Šta im u ostalom tko može, kad su zaštićeni neprobojnim oklo-
pom frivolnosti i kad ono dobro sunce grije i jedne i druge.

A sunce je zaista grijalo, i ni jednog nije bilo toga dana, koji nije osjetio blagodat njegovu i čija leđa nisu barem za nijansu promijenila svoju boju. I kad je više nisu mogli da promjene i sunce se već utapljalo u rijeci, vraćali su se zadovoljna i preplanula lica kući.

Među zadnjima bili su Dušan i Grozda koji su još dospjeli da pozdrave sjaj mjesečev i dočekaju osvit noći.

VII.

Dušan nije mogao dugo da izdrži bez Grozde i vraćao se opet tamo, otkuda ga je prije toliko vremena otjerala žeđ za uspjehom i slavom i čežnja za svijetom. Na kolodvor ga je ispratio Srdan, jedini još, koji je donekle pojmiio ovaj nenadani preokret u njemu.

Sjedeći u čekaonici i čekajući vlak, njihov se razgovor kretao u okviru onoga što se taj čas u njima zbivalo.

— I ti veliš da je to sentimentat — ponovi Dušan zadnje riječi Srdanove, na kom se očigledno opažalo da ga se teško dojmila odluka njegova prijatelja.

— Tako nešto.

— Varaš se dragi. Nema tu nikakovog sentimenta. To je prezasićenost i kult našeg intelekta, koji je došao do te granice kad mu je potreban najsavršeniji izraz materije i duha da ga zadovolji.

— Jednom riječi: vraćaš nas opet naravi i osporavaš svako drugo riješenje.

— Apsolutno tačno. I šta je drugo cio naš rad nego sprema da ju što bolje shvatimo. Primitivac je nesvjesno čuti u sebi a mi treba da je i razumijemo, jer sve znanje, cijela znanost te nauka i umjetnost svodi se jedino na upoznavanju prirode.

— A tvoje obaveze prema društvu i sredini u kojoj si odrastao?

— Marim ja za tu sredinu i to društvo i kakvih bih ja obaveza imao prema onima koji bi me utopili u žlici

vode da mogu. Nemam ja obaveza ni prema kome, osini prema onome koji me stvorio.

— I zato se vraćaš.

— I zato se vraćam da primijenim svoje dugogodišnje iskustvo upoznavanju Tvorčevih veličajnih djela, te da u pravoj njegovoj domeni započnem nov život. I nemoj misliti, da ja bježim, valjda zato, što se bojim borbe. Ne bojim se ja toga. Ta cio moj život vječna je borba i nisam se plašio ni onda kad mi je nad glavom visio Damaklov mač i punih pet godina kad sam gledao smrti u oči. — Drugo je po srijedi, i baš ta tvoja sredina što si ju spomenuo sputava me da ne mogu posvema da razvijem krila i goni odavde. A onamo mi se nude nova područja, gdje ću ih moći da razvijem do mile volje i gdje treba samo još jedan kamen da dovaljam pa da kula moje životne zgrade, kojoj sam udario temelje još u svojoj mladosti, bude gotova.

I sad reci i sam, tko da se ogлуši i tko da ne posluša glas svoga Stvoritelja, koji sigurno najbolje zna smjernice naših želja.

— Dobro govoriš, i, čovjek i nehotično potpada pod upliv tvojih riječi — a opet tko te pozna mora i protiv volje to sve da primi s rezervom — i ne zove li tebe još netko osim stvoritelja, čiji glas ima, ako ne većeg a ono barem tolikog upliva na tebe kao i njegov.

— Misliš valjda na Grozdu.

— Da — na nju nišanim.

— Možda imaš donekle i pravo jer i samom mi se ponekad čini da je to glas njezin i ako znam pozitivno da me je nešto vuklo tamo još prije nego što sam nju i poznao. Mistifikacija — šta li? Ali jedno stoji, da je tu odluku koja već odavno leži u meni ona pospješila.

— I ne kaniš se više vratiti?!

— S tim još nisam na čisto i ne vjerujem u to barem tako dugo, dok ne izvršim svoju misiju. — I šta da se vraćam. Ptica je najdraža kad je zatečeš u njezinom ležaju i čim isprhne iz njega gubi jedan dio svoje osebine.

O divno je to motriti je u njem, i još kao mališ znao sam satima prostajati u blizini kakvog gnjezdašca iz koga je virila mala glavica dražesnog stvora.

— Nekad si drugčije govorio.

— Ne velim da nisam, ali to se nije odnosilo na one koje su se izlegle u prirodi, već na one druge koje su odrasle negdje u kavezu i koje ni ne znadu što je to, noć probdjeti pod gustom krošnjom maloga brijesta.

— A ipak si ih podnosio.

Jesam, ali samo trenutačno i čim bi odigrale svoju ulogu, nestalo ih je, jer su znale da mi ne mogu više pružiti, a ponavljati jednu stvar pred onim koji ih je prozreo od prva puta činilo im se i samim smiješnim. Ili držiš da se žena podaje samo iz osjećaja. — Ne — i više iz sujete nego iz osjećaja. Njoj je više stalo da pobudi kod muškarca interes, nego do čeg drugog. — I ako hoćeš kod nje uspjeti moraš se čuditi i onome što ti je na prvi pogled jasno, jer ona tek tada dobiva želju da se razotkrije i postavi te pred svoje najveće čudo. Zato kod nje i uspijevaju većinom prosječni muškarci, jer oni su kadri mnogo toga da progutaju što oni pametni nisu. A to je za nju glavno i rijetko će se koja oglušiti ako se pogoduje njezinoj taštini.

Žena se boji pametna muškarca i stidi pred njim da pokaže svoju golotinju — i ako ga voli — jer nema ništa strašnije za nju nego saznanje, da je nekome uspelo progledati je i otkriti bilo kakav nedostatak na njezinoj ličnosti. Radije pregori i ljubav nego da se to dogodi.

— A one druge misliš da nisu takove?

— Ne — one nisu. I ako te vole — vole te iz osjećaja — i zato što moraju da te vole — i što ih sama priroda sili na to. A u prirodi nema nesklada i nikad se mladi bršljan neće oviti uz trulo stablo, već uz ono kome je srce zdravo — i nijedna žena kojoj je priroda jednom kumovala, neće požaliti za tim zanosnim časovima i suprotstaviti zagrljaju zdravog gorštaka; zagrljaj i ljubav kakvog gradskog mekušca.

— Ipak mi čudno to sve izgleda i šta ću zaboga kazati onima koji me budu pitali: »Zašto si otišao?«

— Kaži im ovo što sam ti kazao, ili još bolje, reci im: »Priroda ga pozvala da joj položi račun o svojim djelima« — a oni će se tad sjetiti i svojih djela i više te neće pitati.

I ako baš hoćeš čuti istinu, meni se zapravo i samom čini da idem na neko sudište, da odgovaram za ono što sam za života počinio.

— Ali Dušane ...

— Ne — ne — zaista je tako — i neka luda strava obuzima me pred tim ponovnim mojim susretom s naravi.

Šta ću joj reći — zašto sam je tako dugo zanemario? Šta ću reći ocu, majci, braći i sestrama i naposljetku kako ću se ispričati pred onom sijedom starinom u šumi koja već punih osamnaest godina, kao ozebao sunca, čeka na moj povratak.

— Odlazak — prekinu ga glas konduktera i upozori da je vlak u stanici.

— Da prijatelju — šta ću njemu kazati — dodade Dušan i povuče Srdana prema izlazu.

— Izmišli nešto. Kaži da te život prisilio na to i da uz najbolju volju nisi dospio da misliš na drugo.

— Lahko je izmisliti, al teško je to reći onima, kojih se teško dojmi i jedan dan moga izbivanja a kamo li ne tolike godine.

— Znam, znam — al opet — koliki bi bili sretni da mogu to doživjeti — i najrađe bi i sam pošao s tobom da budem svjedokom toga susreta.

— Pa pođi Srdane — sjetno će Dušan. Pođi i ti sa mnom i šta ćeš tu po tim golim ulicama pržiti se cijelog ljeta.

— O pošao bih ja da sam slobodan i da nemam i drugih obaveza. Međutim nije isključeno da se ipak ne zatrčem jednom k tebi.

— Tako — tako dragi moj Srdane — povladi mu Dušan i pruži ruku na oproštaj.

— Dakle ideš.

— Idem — odgovori Dušan i odlučno zakorači preko praga jednog vagona.

Čas — dva i crna je neman protutnjila stanicom, vraćajući u krilo majci prirodi jednog između najodanijih njezinih pobornika.

Ipak se teška srca rastajao sa svojim gradom za koji ga je vezalo stotinu uspomena. Ta on ga je zapravo i načinio čovjekom i njemu može da zahvali za sve ono što je tokom vremena stekao u svojoj glavi.

Gledajući nujno kroz otvorene prozore vagona kako iščezavaju obrisi njegovi, kao da je htio još jedanput da obuhvati sve ono što je ostavljao. Nažalost nije mogao, jer je i previše bila jaka spoznaja njegova puta a da bi je mogao da istisne i zamijeni s nečim drugim. Redala su se draga i dobro poznata mjesta al njegove su misli hrlile napred. I kad je iščezla i zadnja kućica sa periferije, misli su mu časkom preletjele onaj prostor do kuće.

Al gdje, gdje da ih zaustavi, kad je tako mutna slika bila onoga kud je išao. Lica nejasna, maglovita, a krajina izbljedela, da uz najbolju volju nije mogao da otkrije ni jedno mjesto gdje da ih skoncentriše. Davno je to bilo kad se posljednji put tamo vozio i kad je poznavao svaki onaj grmečak do kuće — i tko da iskrсне iz grobova i oživi sjećanje na lica koja već tolike godine nije vidio.

Jedino još što ga je tješilo bila je Grozda — al ni za nju nije pravo znao gdje se nalazi. Nazrijevao je kao u magli šumu, rijeku, selce — al i to je bilo tako neodređeno i daleko.

A vlak je jurio sve brže i brže — ostavljajući kuće, sela, majine i polja i neki čudni nemir obuzimao ga je sve jače čim se više približavao svome cilju.

Stanica za stanicom dolazila je i prolazila a u njegovom mozgu nicala je slika za slikom — al ni jedna nije bila ona koju je on želio. Hoće li prepoznati svoju kra-

jinu? Hoće li poznati mali onaj gajić poviše voćara ili barem jedno od onih mjesta gdje je nekad provodio svoju mladost.

Nemir još veći. Srce mu je tuklo kao da će iskočiti i najrađe bi prešao ovaj komad puta pješke. — A opet žurilo mu se i s nestrpljenjem je očekivao kad će se ukazati obrisi njegove šume.

Još nekoliko stanica i on je kod kuće, a i šuma je morala biti negdje tu. Naprezao se da otkrije bilo kakvu znamenku po kojoj bi je mogao naslutiti.

Ništa — osim nekoliko nagorjelih panjeva koji su se pomaljali tu i tamo po livadama obraslim sitarom.

— Gdje je šuma — obrati se on jednom seljaku koji je ušao baš na posljednjoj stanici u vlak.

— He — moj gospodine — gdje je? To i ja vas pitam gdje je? Nema je! Ostali ovi panjevi jedini svjedoci da je tu bila nekad šuma.

— Nije moguće — sjeknu nešto Dušana i baci žalostiv pogled u smjeru krajine.

— Jest — jest — moguće je. Ima tome već dugo što su je posjekli. Al dobro da nije svuda tako i da je to samo kod nas.

— Dakle nije sva isječena — obveseli se ponovno Dušan.

— Nije srećom, i već iza prve stanice počinje veliko hrašće.

I zaista — ne dugo zatim ukazaše se prva stabla golemih hrastova.

Val miline prostruji Dušanim tijelom i u tom času najvolio bi im kriknuti iz sveg glasa da je i on tu. Jedan za drugim pozdravljali su ga vjerni drugovi njegove mladosti, a duša mu se raščinjala, trgala i lomila ostavljajući kod svakoga jedan dijelak sebe.

Stajao je kao opčinut — zanešeno motreći te drevne spomenike svoje prošlosti a neka tajanstvena sila vukla ga je neodoljivom snagom k njima.

Jest — jest — to je bila njegova krajina. I ako je nije poznao al' čutio je u sebi da je njegova. Čutio je po toj sili koja ga je prožimala do srži, zatamljujući u njemu svako drugo čuvstvo osim svoga — i prenuo se istom onda kad je kondukter uzviknuo ime njegovog sela.

Kakva ljepota i jedva dospjede da pobaca prtljagu napolje, vlak krenu dalje i ostavi ga u jednoj maloj stanici, oči u oči s nekoliko seoskih kočijaša koji su mu nudili svoje usluge.

Dade jednom da mu odnese stvari u selo, a sam se zaputi s nekim dečkićem pored pruge u šumu, da potraži najprije Vuju a onda će i kući. Trebao je nekog da ga pripravi na eventualna iznenađenja a Vujo mu se zato vidio kao najpogodnija ličnost. A malog je uzeo sa sobom, jer nije znao gdje da ga traži i jer je po svoj prilici zaboravio već i puteve po šumi.

Al za čudo, čim se više približavao sve izrazitija mu je postajala predodžba kraja. Kao da je netko skinuo koprenu s njegovih očiju počеше mu se vraćati davno već izbljedele slike. Pogodio je odmah i onaj put preko Poljica Rastači — našao je i onu stazu koja je vodila dalje i kad mu je dječak pokazao još i kolnik prema kolibi bilo mu je sve jasno.

Dječaka je zatim otpustio, a on je ostao sam, jer nije želio da itko bude prisutan njegovom susretu s naravi. Htio je da bude potpuno sam, kad bude polagao Vuji računa o svom radu u vremenu što se nisu vidjeli.

Idući tako zahvatilo ga je neko neobično raspoloženje, kao pred nečim što se ne ponavlja svaki dan, i što je imalo presudnu ulogu za daljnji njegov život. Onaj mir koji se čutio iza podnevne žege u hladu i pod krošnjama ogromnih hrastova, još više je pojačao to raspoloženje — još više je pobuđivao u njemu ozbiljnost toga koraka.

Šta će mu reći kad ga nađe i šta da kaže ovim nijemim svjedocima njegovog djetinjstva, koji su ga ovako svečano dočekali ne pitajući ga zašto ih je napustio ni

šta je tražio tako dugo po svijetu kad nije dospio ni jednom prilikom da ih obiđe.

Šta, šta i šta može da im kaže kad je osjećao da je kriv i kad mu je ponestalo već i daha čim ih je vidio.

Zar da im kaže, da je tražio istinu, kad se najveća istina nalazi baš ovdje.

Zar da im kaže, da je tražio ljubav, kad sve ovo oko njega posijala je ljubav.

Zar da im kaže, da je tražio vjeru, kad svaki ovaj kamenčić ovdje znači vjeru.

I zar im smije reći, da je tražio sreću, kad svaki ovaj predisaj ovdje znači sreću i kad nigdje i nemamo primjera tolike sreće kao ovdje.

Ne — nije smio to da im kaže, jer bi ga odmah i zapitali: »A gdje je tražio tu vjeru, sreću, ljubav i istinu«.

A šta onda? Šta bi im onda kazao?

Zar da im kaže, da je tražio vjeru tamo, gdje je leglo nevjere.

Zar da im kaže, da je tražio sreću, gdje nije nikad ni postojala.

Zar da im kaže da je tražio ljubav u gnijezdu mržnje i zlobe.

I zar im smije reći da je tražio istinu tamo, gdje caruje samo laž.

Ne, ne, nije smio. Morao bi onda razotkriti cio svoj goli život i kazati i ono, što nije smio ni samom sebi više puta da kaže.

A ipak je osjećao potrebu da im razgali svoju dušu i otvori ovoj dobroj, vjernoj i istinskoj naravi svoje vene, kad se ni ona nije žacala da ih otvori pred njim. I zar ga nije predusrela još u vlaku svojski prijateljski i pružala mu pri dočeku najljepšu rukovet cvijeća. — Zar ga nije pozdravila zanosno, toplo, opojno i svesrdno i zar ga nije primila pod svoje okrilje iskreno i predano ne pitajući ni tko je, ni šta je, ni od kud dolazi, ni pošto dolazi. Ne, mora da joj se oduži i vrati barem dio onoga čim ga

je zadužila. Tu nije smio da koleba, jer ni ona nije kolebala kad ga je primila i pjevala mu istu pjesmu kao i nekad.

Bila je to iskonska pjesma, što ju je narav kazivala prvome čovjeku, da bude pravedan i uvidavan prema slabijemu, susretljiv prema jednakome, obziran prema svakome i da ni jednom prilikom ne povrijedi prava bližnjega, ma bilo to i najsitnijeg onog mravca što mu pokatkad domili u borbi za samoodržanje pod ruku.

I bezbroj puta ponavljala je priroda tu pjesmu, sad na usta ovog, sad na onog i uvijek je imala isti učinak, istu suštinu i ako joj se oblik ponekad mijenjao.

Dušan napne sluh da bolje razabere njezin sadržaj, jer je pjevušenje bilo tako tiho a opet vjerno i istinito, kao da je dolazilo iz usta starca koji je doživio i ono najljepše te je sad mirnim očima gledao u budućnost.

S nekim osobitim zanosom recitirao je on pojedine strofe pjesme koje kao da nije stvaralo vrijeme već kao da su taj čas nikle u njegovoj duši.

A bila je to uistinu čudna pjesma i Dušan se trsio da pokupi iz nje ono najvažnije, što joj je i davalo obilježje pjesme.

Na visokoj stijeni — šumio je u njegovim ušima odjek njezin — bilo je spremljeno već odavno gnjezdo surome orlu koji bi imao svaki čas da doleti i prhne u njega.

I to gnjezdo gradili su stanovnici onoga kraja s ljubavi i požrtvovnošću, — gradili ga godinama i danju i noću i zidali čvrsto iz temelja, da mu ni najstrašnija oluja nauditi ne mogne.

Vijekovi su prolazili a gnjezdo je bivalo sve čvršće i jače, i neprijatelji su orlovi zavidnim očima pratili taj istrajni rad bijedne raje u korist njihovog takmaca.

I kad je gnjezdo bilo već gotovo, doletio je iznenada suri orao i visoko gore među olacima stao da kruži nad njim.

Graknuše dušmani sa sviju strana, spazivši ga onako moćnog kako neustrašivo juri obzorom. Podigoše drvo i kamen i bezprimjernom mržnjom ustremiše se na njega.

A on je i dalje kružio hrabro i smjelo ni ne zapažajući s neslućenih onih visina izdajnički podvig bijednih zlobnika.

Shvativši brzo da mu na ovaj način nauditi ne mogu, a da mu se bilo kako osvete, navališe složno sad na gnijezdo — da barem njega unište ako već njemu ne mogu ništa.

Škripeći zubima bjesomučno jurišali su, ali uzalud. Čvrste su one ruke bile koje su ga zidale, još čvršći su bili njegovi temelji. Nijedan kamen da odvale iz prekaljene one žbuke koja ih je vezala i na okupu držala.

Ispaćena raja s pritajenom radošću motrila je bijes njihov.

I da iskale svoj bijes bilo na čem udariše sad po raji. Nasta jauk, plač i škrgut do neba se čuo, al ne klonuše duše njihove. U grudima im je još uvijek tuklo junačko srce i posljednji pogled bio je uperen gore prema orlu, gdje se već i sunce sakrilo da ne gleda ovu podlu izdaju svojih odmetnika. Jedinj još on vidio se kako se nadvio nad svoje gnijezdo, da otkloni bijes krvnika s jadne raje i svrati njihovu pažnju na sebe.

Junaci već na samrti s pritajenim dahom motrili su njegov lijet sve brži i smijeliji, zaboravljajući čak i na svoj život i strepeći za njegov — jer ovih je mnogo, a on je sam.

Dušmani se zgledaše. Ipak im je bio vredniji život njegov nego ove bezimene raje.

I složiše se opet crni zlotvori, naoštriše svoje mačeve, napuniše puške i topove, da još jedamput pokušaju svoju paklenu osnovu privesti kraju. I da svoje dijelo krunišu još većom sramotom naturiše onu bespomoćnu raju pred ždrijela topovskih cijevi, da prvi hitci unište najprije nju a onda istom da obračunaju s orlom.

Zamračí se i ono sunce i nebo i zemlja nad tolikom moći ljudske podlosti.

Zagroktaše puške, planuše topovi i odjeknu njihov tutanj u utrobi zemlje. Crni dim prekri obzor. Vapaji raje prodriješe iz grudi kad ne videše više orla iznad grada. Ne bole ih njihove rane, već ih boli šta njega nema. Lakše bi im bilo i umirati kad bi znali da je on još na životu.

Ipak nijesu ostali bez nade. U onoj pomrčini i stravi pričinjalo im se da čuju šum krila, i to čas slabiji čas jači šum.

Vjerovali su da je to njegov šum i umirali su s blaženim osmjehom na usnama.

A strašne nemami rigale su i dalje vatru i sijale smrt.

Šum se već slabije čuo a uzdasi onih nesretnika bili su teži.

I kao da se i nebu ražalilo gledajući ih kako očajnički otvaraju zadnji put oči i upiru ih prema onoj strani od kuda je dolazio šum, posla im munju.

Munja planu i sve oči okrenute se u tom času prema gradu. Radostan usklik istrže im se iz grudi. Suri orao bio je živ. Kružio je još uvijek poviše stijene — još uvijek smjelo kao i prije i ako samo s jednim krilom, jer drugo su mu slomili zlotvori.

Hoće li izdržati — ote im se misao?

Silan šum uvjeri ih da hoće!

I kao da se odlučio na skrajnje, živjeti ili umrijeti, prhnu još jedamput na onu stijenu a odavle valjda zadnjim silama ustremi se na dušmane.

Šta ovo bi? ... Iznenadiše se oni. Ta oni su već mislili da je s njim svršeno — još jednom topovski hitac i on je gotov. A šta je sad ovo?

Ne dade im ni da se priberu, već jednim snažnim naletom jurnu među njih. Nasta lom — užasni nezapamćeni lom — kakvog svijet još nije vidio — kao da su mu se ustosručile sile, rušio je, zatirao i ništio sve do čega je došao. Strašna ona topovska zjala okrenuo je snagom svojih

krila na protivnu stranu, da najprije spasi one nevoljnike koji su pred njima čekali smrt a onda i ostale. To mu je i bio cilj, da oslobodi potlačenu raju koja je već vijekovima pačala danke dušmanu krvi svojom.

Oni koji su umirali povratio im se opet život i zaigralo već obamrlo srce gledajući neustrašivog orla kako sveti nevino prolivenu krv svojih otaca.

Zatrese se još jedamput zemlja, al ne od zla, već od dobra i prevelike sreće što se riješila svojih krvopija.

Munje nestade a iza oblaka granu sunce — granu kako još nikada granulo nije i obasja ljuto bojište. Nigdje traga dušmaninu. Jedino još što je potsjećalo na njih bio je drač i kerov što je izrastao na mjestu njihovih položaja. A tamo dalje pred njima, gdje je ona osamljena raja nezaštićena i prepuštena na milost i nemilost topovskih cijevi čekala smrt — tamo je izraslo smilje i bosilje da svojim mirisom uništi i posljednje ostatke teškoga zadaha dima i baruta te izbriše potoke nevino prolivene krvi sinova ove zemlje.

A grad je ohol i gord s nezapamćenim slavljem dočekao nepobjedivog orla i sagradio mu, uz ono porušeno, novo, još ljepše od staroga gnijezda.

I suri orao zalepršao je i s onim drugim, u ovoj osvetničkoj borbi slomljenim krilom, i ponosno sjeo na prijesto svoj.

Pa to je Vujo — zaključio Dušan u sebi kad ovaj prestate. Kolika vjernost i kolika predanost odražavala se u ovo par riječi izrečenih na usta ovog primitivca. Kolika iskrenost i kako negdje mora da bude sretan što je doživio pobjedu svoga orla. Ta cio njegov život bio je sazdan na tom vjerovanju — sanje i sve njegove životne dogme kretale su se u okviru toga — i sad mu se sve to ostvarilo i njegovo vjerovanje obistinilo. Kolika sreća! Dočekao je i ono najljepše i sad je mogao mirne duše da skrsti staračke ruke i počine — i tko može s tim još da se pohvali? Ne — ne može nitko, i šta je on prema

njemu! Gdje je njegovo Vjeruju? Ostavio ono što je već bilo njegovo i otišao da traži nešto što možda nije ni postojalo. Tu je trebao da traži, u žilju ovoga hrašća i pod krošnjom ove bogodane naravi.

Dušan načini nekoliko koračaja i onda stade. Učini mu se da je nazreo kroz ono granje mило staračko lice.

— Jeli to on?

— Jest — on je — on je i na čas se vide opet onim malim dječakom od nekad i kao magnovan poleti prema starcu.

— Vujo — ote mu se radostan usklik kad dođe u neposrednu blizinu njegovu.

— Vujo se trže kao iza sna — protare oči — i kao ne vjerujući sam sebi pomače se korak bliže i baci upitan pogled na Dušana.

— Vujo, zar me ne poznaš — ponovi ovaj umilno.

— Dušane — zagrcnu najednom Vujo i dvije staračke ruke oviše se oko vrata mladićeva.

— Vujo moj — zgrcnu i Dušan i stište starca čvrsto k sebi.

— Dijete moje — jecao je Vujo ne mogući da dođe k sebi od prevelikog uzbuđenja. Gdje si nam tako dugo?

— Evo me Vujo — evo.

— Neka te — neka — sokole lijepi, samo kad si ti meni živ i zdrav vratio se.

— O rano moja — nastavi iza poduže stanke, a kako smo bili u brizi za te.

— Zašto Vujo?

— Pa nismo znali ni gdje si, ni šta si, ni jesi li živ ni mrtav.

— Živ sam Vujo.

— Vidim, vidim da si živ i hvala onom Milostivom da je tako — al gdje si bio tako dugo?

— U svijetu, Vujo.

— Prostran li je negdje — Bogo moj — taj svijet, kad si trebao toliko vremena da ga obiđeš.

— Prostran i golem moj Vujo — velik i opsežan, al opet nigdje nisam našao toliko ljubavi kao ovdje. I sve

što sam živio i proživio ne može se ni izdaleka da uspori s ono nekoliko godina moje mladosti što sam ih sproveo s tobom u ovoj divljini i s ovim divnim trenutcima što ih sad proživljujem.

Ne može — veliš.

Ne može, ne može i najveća moja nagnuća nijesu bila ni sjenka ovoga.

A ipak si nas tako dugo ostavio u neizvjesnosti.

Hej, moj Vujo, kad bi ti znao šta znači uhvatiti se u koštac s čitavim svijetom i ostati na poprištu, ne bi tako govorio. Muka je to — a opet nisam smio da klonem već već radi onoga zavjeta koga sam dao vama i ovoj dobroj prirodi koja mi je i pripomogla u toj gigantskoj borbi, da sam ostao nepobjeđen.

Teško je to bilo, sam proti svima. pogotovo kad se imao u vidu da neprijatelji nijesu birali sredstava u toj borbi. Laž, kleveta, mržnja, zloba, pakost i izdaja, sve se to bilo urotilo proti mene. Al eto — valjda me je Providnost sačuvala i nije dozvolila da me bez njezinog pristajanja unište — usprkos toga ostao sam živ.

Jest Vujo, i oprosti, ako sam ponekad skrenuo s pravoga puta. Morao sam.

Živeći u takvoj sredini bio sam prisiljen igrati istim onim kartama kojim i oni, ako sam htio obastajati. Priznajem eto — iznevjerio sam te i odrekao te se jedno vrijeme. Ludo je to vrijeme bilo. Noći sam provađao u bludu i grijehu, pijančevanju i rasipanju svoje mlade snage, a dane u krevetu. Zoru dočekivao po krčmama, a sunca nikad ni vidio nisam. Bančio sam, haračio i kad su drugi ustajali ja sam išao spavati, trubeći pijan i sit iz kakvih luksuznih kola siromasima, koji su uranili na posao i nisu možda imali korice kruha u kući, da mi se uklone. Nisam mario za njihovu nevolju, glavno da je meni dobro. Bio sam bezuman, i povadao sam se za svojim interesima zanemarujući druge.

Volio sam žene i hinio najboljem drugu prijateljstvo, da mu se dočepam nevjeste. Koliko sam ih danas grlio ovim rukama, da ih sutra dan pružim njihovim prijatelji-

ma, ljubavnicima i muževima kao da nije ništa ni bilo. Vjerovao sam da moram biti takav, jer žene su tražile čovjeka i kad bi osjetile onaj iskonski nagon za oplodnjom, zanemarivale bi i kuću i ognjište i muževe i prijatelje i tražile onog, koji ih je najbolje razumio. Koliko je njih kod mene bilo i ostavilo svoje snage, mladosti i ljepote a da u zamjenu nijesu ništa drugo tražile osim čovjeka.

A taj čovjek govorio je jednoj isto, što i drugoj, ljubio jednu isto kao i drugu i nikad se nije zapitao, kud to vodi i zar je zbilja dobitak ženin veći, nego gubitak časti njezinog prijatelja.

Srljao sam stramputicom jer sam mislio da je to savremenc i jer sam se slijepo povadao za svojom okolinom. Al kunem ti se životom svojim, u suštini ostao sam uvijek isti. Nijedan moj uspjeh nije bio zasnovan na neistini, — nijedan moj korak nije bio lažan i nikad nijesu ova usta poljubila druga iz bilo kakvog uzroka osim osjećajnog.

I onda je došla ona — naglo, nenadano — došla, kad sam već gubio vjeru i bitisao zadnjim mrvicama svoje volje. Došla da me izbavi, ohrabri, utješi i da mi povrati opet vjeru u Boga i istinu.

O — silan je to bio susret i cijela vječnost zaigrala mi je tad pred očima. I kao da nikad i nije postajala žena osim nje, zavolio sam je ludo, bezumno — jače, nego i jednu prije toga.

Od toga časa nastao je u meni preporod i iskrsla davno već obamrla spoznaja moje svijesti. Počeo sam prodirati u moju prošlost i dozivati lica, koja su već dugo iščezla iz moje glave. Lica mila i draga, koja su me potsjećala na moju mladost i vukla neodoljivom snagom natrag u prirodu.

I kad nisam više mogao da izdržim, obračunao sam sa svim onim što me sjećalo na moj lahkoumni život i vratio se tebi Vujo.

Evo me Vujo — sudi mi Vujo. Možeš li mi oprostiti — hoćeš li me opet primiti pod svoje okrilje, jer kunem

ti se još jedanput, kako god sam živio i što god sam proživio, vratio sam se isti onakav, kao nekad.

— O dijete moje — usklikne Vujo, kao u nekom zanosu — vidim da si onakav i ne smažem riječi da ti iskažem svoju radost — al opet...

— Šta opet Vujo?

— Nijesi dobro uradio.

— Kako Vujo?

— Tako — eto — što si ostavio i onu što kazuješ da si je volio.

— Nisam je ostavio, Vujo — nit ću je kad ostaviti. Ona je ovdje.

— Ovdje zar — kao začudi se Vujo.

— Da ovdje Vujo — s tobom — ti je poznaš. Ona mi je mnogo pričala o tebi.

— Pričala zar?

— Pričala da, i s ponosom se sjećala onih dana što ih je provodila s tobom. O poznaš je ti — kako ne bi poznavao tvoju malu Grozdu, što si joj brao jagode — pravio svirale — lovio trčke — i poslije, kad je odrasla, upućivao je u tajne šume.

Nju sam eto zavolio i s njom mislim da dozidam kulu moje životne zgrade ovdje, u ovoj istinskoj naravi.

— S njom zar — kao ne vjerujući pripita Vujo.

— S njom Vujo, — i s nijednom drugom.

— S njom ne smiješ! — smrče se najednom lice Vujino. Nju ne smiješ da voliš kao druge žene.

— Zašto Vujo — ustuknu malo Dušan.

— Jer ti je ona kći.

— Šta? kći? — jeli reče kći?

— Da, kći — kći — tvoja kći!

— Vujo — prodrma ga Dušan i bolan jauk odjekne šumom — ponovi to još jedamput. Možda se varaš?!

Ne — ne varam se — znam sigurno!

— Dakle istinu govoriš?

— Istinu nažalost — istinu!

— Uh Vujo — zdvojno će Dušan i uperi moleći pogled u njega — zar baš kći?

— Rođena kći.

— Ali kako — otkud — uhvati se kao utopljenik posljednje slamke. Otkud kći?

— Otkud — питаš, — He — od onoga dana, kad si nas ostavio.

— Govori — kazuj — zavapi očajnički Dušan — kako je do toga došlo?

— Kako jeli? — E moj Dušane — a kako si ti došao. Tako je eto i ona došla. Zaboravio si se i u onom časomičnom nagnuću prema njezinoj materi nijesi mislio na posljedice. Al eto vidiš trebao si da misliš. Ne bi se sad ovo dogodilo.

Međutim nemoj da zdvajaš. To se svakome može dogoditi. I tko može da dokuči smjernice svoga Stvoritelja.

Bio si mlad, lud, a na dohvatu ti je bila zgodna prilika i zar si mogao što drugo da učiniš.

Ne, nisi mogao i kad bi već htio ne bi mogao. Snaga mladosti privlačila vas je jedno drugome i ne koristi tu onda razum kad se čovjek povede previše za svojim osjećajima. Nije koristila ni prijetnja neba a kamoli šta drugo — i kao da vas sad gledam prokisle i mokre, stisnuli se pod onim brijestom i zaboravili na cio svijet.

A vjeruj mi ono jutro kad sam vas ostavio, tri puta sam se vraćao s puta — a nisam se ipak vratio. I tko bi mogao predvidjeti onako naglu promjenu. Tek oko podne vidjeli smo što se sprema, al onda je već bilo kasno. Oblaci su strahovitom brzinom rojili se nad našim glavama — nebo je plamsalo a užasni prolom groma upozorio nas je na opasnost koja se bližila.

»Hvataj Vujo konje — zagrmio je tad tvoj djed, i leti odmah dolje u šumu«. Strahovao je da se tebi ne bi što dogodilo.

— Nastala je uzbuna i cijelu kuću uhvatila je strava.

— »Požuri se lijepi Vujo — jaukala ti je majka i baka, i nemoj pustiti da nam dijete propadne samo u onoj divljini«.

Kao bez duše posjedali smo u kola ja, tvoj djed, stric Jakov, djed Timo, knez Nikola i svi koji su se taj put zatekli tamo. I kao vihorom gonjeni poletjeli smo dolje k tebi.

Munje su praskale — nebo je gorjelo — zemlja je tutnjila — pljusak se spuštao a naši konji, vranac i zelenko, kao dva zmaja grabili su cestom k tebi. Kao da su i oni osjećali da je spas tvoj ovisan o brzini njihovih nogu — nijesu ih štedili. Iskre su im frcale ispod kopita — nozdrve frktale i ogrezli do repa u pjenu, al nijesu sustali. Istom kad smo došli pred kolibu stresli su se — stresli smo se i mi i zinuli od čuda kako je i jedan ostao živ na tom vremenu za te lude vožnje.

Pohitali smo odmah da te tražimo, a ja sam malo docije odvojio se od ostalih i udario na plandište.

Ugledao sam te još izdaleka pod onim brijestom iza sjenice s Kosom, al nisam htio da vas smetam. Mislio sam, možda njoj uspije, što meni nije, da te priveže uz onu grudu, gdje si nikako i vrati opet na ono ognjište koje si ostavio. O kako sam se obveselio tome predskazivanju i šta bi dao da se moglo to i obistiniti.

Al na moju nesreću desilo se onako kako nisam predvidio i u tom baš i leži težina našega grijeha. Ti si još isti dan otišao kući i ostavio nas punih osamnaest godina da čekamo na tebe.

Da, moj sinko, i od tad sam naučio brojiti godine. I skupa s Kosom isčekivao sam svaki dan tvoj povratak. A dani su prolazili jedan za drugim, a ti se nijesi ni javljao niti vraćao, i izgubili smo već bili svaku nadu da ćeš se ikad više i vratiti.

Kosa je u prvo vrijeme i danila i noćivala kod mene — nije se ufala sirota da vrati kući. Ali kad je već prošlo dosta dugo, a tebe nije još uvijek bilo šta je mogla drugo, nego da se pomiri s materom i prizna joj cijelu istinu. Od tada je više nijesu pustili k meni. Ostao sam opet sam, izgubivši na jednom sve svoje prijatelje. I Mile me je ostavio. Otišao odmah iza tebe. Jedinu mali braco znao bi od vremena do vremena da me obide i donese glasove

od Kose. Spremali su da je udadu, jer je njezina sramota postajala sve očiglednija. Molila me i preklinjala da joj pomognem i spasim je od još veće sramote — ali šta sam mogao da učinim kad su na nju pazili kao na oči u glavi.

I vjenčali su je idućeg proljeća — ali tu istu večer poslije vjenčanja pobjegla je k meni.

Ne mogu čiko — dotrčala je plačući, — pa da me kolju. Evo, ubi me, al nemoj dopustiti da me odvedu natrag.

Shvatio sam njezinu bol i tu istu noć prigradio joj do moje kolibe sobičak i natkrio ga granjem i šašem. Morao sam, kad već njezini roditelji nijesu imali otzira prema svojoj jedinici — morao sam ga ja imati radi njezine mladosti i tebe koji si i skrivio ovu nesreću. Razžalila mi se i prigrlio sam je kao svoje dijete i te sile nije više bilo koja bi je otrgla od mene. Pazio sam je kao zjenicu u oku i nijedna kraljevna nije tako čuvana kao ona.

Ali jedne noći, kad je zapištao u sobičku sitan glasić, nisam je mogao više očuvati. Morao sam hoćeš nećeš da otkrijem njezino skrovište, kad drugi dan je znala već cijela šuma za moju tajnu.

Došli su joj i roditelji i na njihovo ponovno zaklinjanje popustila je i vratila se opet kući.

Od tad je prošlo dosta vremena, a da se nismo vidjeli. Bila je oboljela i majka ju je odvela sestri u planine na oporavak. A valjda i zato da tebe zaboravi. Istom u kasnu jesen vratila se, ali ne sama. Sobom je nosila jednu malu curicu zlačane kose, koja mi se učinila poput onog anđelka što ga slikaju u crkvi na ikonama. Zavolio sam odmah to dijete. Potsjećalo me na tebe i povlačilo moje misli u daleku prošlost, kad si ti bio onako mali.

Kosa je tu moju ljubav prema djetetu odmah primjetila i odsele nije prošlo dana a da mi je nebi dovela. Znala je više puta da mi je prepusti od jutra do mraka a ona bi otišla na kolodvor da ispraća vojnike koji su odlazili na bojište. Čula je naime da si i ti u ratu pa se nadala

sirota, da bi te mogla vidjeti. Nažalost — nada joj se nije ispunila i vraćala se uvijek tužna.

A rat je bjesnio sve žešće i sve manje prolazili su zdravi vojnici i sve više su dolazili ranjenici.

Sad se opet svaki put vraćala radosna, da i ti nisi među njima i da i tebi nije probilo tane grudi ili glavu.

Pet godina rat je trajao — pet godina ona je odlazila i vraćala se sad vesela sad opet tužna. I kad je već i posljednji vojnik prošao i došao, i rat se svršio, a ti se nisi još uvijek vratio — izgubila je bila posve nadu.

Izgubio sam je i ja i predali smo se cijelom svojom dušom maloj Grozdi — da u nju prelijemo ono što nismo mogli u te.

A Grozda je rasla i od one male curice postala je vremenom velika djevojčica. Mati ju je dala i u škole, da kod nje barem nadoknadi ono, što nije mogla kod sebe — a i dijete je bilo nada sve bistro i nadareno.

S ponosom smo pratili njezin napredak i razvoj — i svake nam je godine dolazila sve ljepša i pametnija.

Majka je u njoj gledala svoj život i jedinu svoju ljubav — a ja sam opet gledao tebe i tvoju mladost.

I sad dolaziš ti, da nam oduzmeš i jedno i drugo i da nas poslije tolikih pregaranja zaviješ opet u crno.

— Nemoj Dušane — ako ne, već radi mene, a ono radi Kose i sreće njezinog djeteta.

— Neću Vujo — zakoleba Dušan i pade starcu na grudi. Neću — neću! Idem odmah! Idem onamo otkuda sam i došao, da se više nikad ne vratim na ovo posvećeno zemljište kojim je hodila njezina noga. I kud sam ja prispio ovako griješan u ovu čistu prirodu i među ovu čestitu čeljad, koja i ne zna šta je to grijeh.

O moj Vujo — jecao je Dušan. — Lakše je vama ovdje odolijevati napasti, gdje svaka ova travka znači nešto i gdje čovjek znači božanstvo — ali tamo u onom paklu, gdje ni samo božanstvo ne znači ništa — tamo treba da budeš više nego čovjek, da se uzdigneš na onu najvišu ljestvicu čiste istine.

A ja to nisam, i zato odlazim.

— Ne idi Dušane — odvrćao ga je Vujo — još nije sve propalo.

— Propalo je — propalo. Za mene je sve propalo.

Uh Vujo, šta učinih — zarida Dušan — šta sam uradio i zar je moj grijeh tako velik, da me je priroda morala ovako da kazni.

— Nije tvoj grijeh tako velik — al eto — narav se pokatkad sveti jačima, jer tako daje primjera i ulijeva poštovanje tisućama onih slabijih koji u tvom padu vide opomenu i za sebe. I šta je kome stalo do pada kakvog kržljivog grabrića, kad jeka porušenog hrasta odjekne čitavom šumom i čuju je pače i oni, koji nebi htjeli da je čuju. To je bila opomena više radi drugih nego radi tebe.

Zato ostani — pokaj se, i sve će opet dobro biti. Priroda je milostiva. Ona će ti oprostiti.

— Pa i da mi oprost i ipak idem, jer znam da nisam zavrijedio toga oproštaja i njezine milosti. Ne — nisam. Idem. S Bogom Vujo, i nemoj im nikada kazati da sam bio ovdje.

To reče i nestade ga ispred očiju Vujinih.

Mrak je zavladao u njegovoj duši. Zvijezda njegove životne sreće počela je gasiti.

Hodao je kao lud, ni ne zapažajući oštarih glogića koji su mu prodirali do krvi u meso. Bio je to prenagli obrat i preveć veliko iznenađenje a da bi se mogao tako brzo da sabere. Osvijestio se malo, tek kad se pred njegovu isprijehila rijeka i mehanički je pograbio čamac, još jedanput njom da se proveze.

Ha — rijeka je to — mozak mu počeo opet raditi. Kako čudno šumi. Kao život — — — Pa i jest život — i šta je drugo nego život. Izvire — teče i uvire — isto kao i naš život — i šta smo mi onda nego lađari što po njoj kormanimo cio svoj vijek.

Da — lađari smo mi, samo s tom razlikom, što jedni kormane krajem i mogu u svako doba da pristanu — dok drugi kormane sredinom rijeke i jedino sretnom slučaju

i snazi svoga razuma mogu da zahvale što ipak nekoji prispiju čitavi i zdravi do ušća njezina.

I on je plovio sredinom — i on je kormanio vješto i mudro — i kad je već mislio da je izbjegao svim opasnostima i prešao i najpogibelnije njezine virove, pojavio se jedan, koga nije mogao izbjeći, i koji ga je neminovno vodio u ponor.

Još malo, i on će morati da podlegne — i čim da se bori kad je ostao i bez jedine svoje obrane — svoga vesla a sa sviju strana prijetila mu je propast.

I ta lađa koju je on držao neodoljivom i protiv svih nepogoda sigurnom, iznevjerila ga je i popustila u najodsudnijem času.

O Grozdo — Grozdo uzburka se u njemu cijela njegova narav — zar je ovaki morao biti naš susret.

Dakle ona mi je kći. — Ha-ha-ha-ha — a ja sam je volio kao ženu. Ja, otac njezin, ljubio sam je i želio kao i svaku drugu.

— Ali ti nisi znao da ti je kći — javi se od nekud brižan glasić sa željom da ga obrani.

Morao sam znati, i zar me nije Providnost upozorila već onda kad sam je prvi put vidio. Ispred mene je proletjela vječnost i nazreo sam sebe u onim izražajnim očima.

— Koliko je njih već nazrelo samog sebe u djevojačkim očima — nije se dao smesti glasić — pa ipak im nisu bile kćeri.

— Ali ono je nešto drugo i ne može se ni izdaleka usporediti s običnim nagnućem prema jednoj ženi. Bilo je to jače, silnije i nijedan slučaj u mom životu nije mi sličan. I ne samo to — nego i ona frapantna sličnost njezine glave s mojom, koja mi se pokazala još onda, dok sam je slikao napamet — morala bi da uvjeri i najvećeg laika — a mene — nije bila kadra da uvjeri.

Morala me je uvjeriti — morao sam znati i nisam smio samo onako da zagrizem u meso, koje je mirišalo po mojoj krvi.

— Ali tko to zna, i zar pelud cvijeta pita gdje će pasti. Zar ne nalazimo u prirodi tisućama primjera oplodnje iste vrsti — istog roda — dapače i istog korjena. I šta je na tom ako je mrvičak tvoje energije zalutao i oplodio izdanak istog korjena.

— Šta je veliš — a šta je onda naša savjest koja se pobunila onim časom, čim je saznala za naš grijeh. I zar bi ona toliko roptala da nije u pravu.

— Kakvom pravu — kakav grijeh — kakva savjest. A tko nam je ucijepio u dušu tu savjest? Kako smo došli do te savjesti? Odgojem, je li? — kultom našega intelekta — nastojanjem sredine u kojoj smo nikli i ljudi među kojima smo odrasli?!

A tko su ti ljudi i ta sredina koja nam nameće svoje dogme i budno pazi na svaki ma i najmanji pokret naš. Zar nisu to bića isto kao i mi — i zar ne podliježu istim slabostima kojima i mi podliježemo.

Ta svi smo mi samo ljudi i ništa više i kojim se onda pravom jedni miješaju u stvari drugih.

Zar ta ista sredina i ti ljudi usprkos toga što su u nas usadili savjest, koja, kako veliš, brani ti da voliš Grozdu, nebi u svako doba blagoslovili vašu vezu. Pitalo bi se jedino čija je — čije nosi ime — i stvar bi bila gotova.

— Ali ti isti, koji bi me danas blagoslovili — sutradan čim bi dočuli nešto sumnjivo, izopćili bi me iz svoje sredine i odrekli me se.

— Kako — kad ni oni nisu bolji.

— Ne nisu bolji — oni samo misle da su bolji — ali usuprot toga, njihov je pravorijek ovdje na zemlji mjero-davan.

— To ti onda daje još više prava da se povedeš za njima te da u obranu svojih interesa poslužiš se istim oružjem kojim i oni.

— Ne — ne prijatelju — to nikako. Nikad se nisam služio takovim sredstvima. Spoznaja o mojoj krivnji tako je očita, da ni ne pokušavam da se branim.

— Pokušaj ipak, jer osim pravorijeka na zemlji i naše savjesti postoji još netko čiji pravorijek ne podleži zakonima zemaljskim i čija mudrost siže iznad svih zakona ljudskih.

Njemu sam se i mislio kao krajnjoj instanci da obratim. On je milostiv i dobar. On će me razumjeti.

— Ali ni njemu ne mogu ovakav da dođem. Moram najprije da iskupim svoj grijeh — još jedamput da se rodim i predem sve one tegotne staze i puteve od moga postanja ako smijem da računam na njegovu milost.

Jest dragi — zaključi Dušan i predade se onom lagodnom čuvstvu koje nas obuzme, kad dragi nam otac bdije poviše naše postelje.

Nadvit nad čamcem koji je mirno klizio površinom rijeke nije zapažao ništa osim neba koje se odražavalo u vodi. Kao prikovan zurio je u dubinu i one beskrajne prostore ispod sebe.

A kako bi se iznenadio da je mogao samo na čas da svrne pogled prema obali i jednoj pošumljenoj bašti iz koje su ga u nedoumici motrila dva mila oka, strepeći nad svakim pokretom njegovim.

Bila je to Grozda koja je po običaju izašla i te večeri da pozdravi zalazak sunca.

Nešto ju je ubolo čim ga je opazila i s pritajenim strahom pratila je njegovu šetnju po rijeci. Neka nepoznata sila oduzela joj svaku moć i premda je osjećala da se s njim nešto događa, nije mogla ni da krikne ni korakne.

Dušane — dragi moj Dušane — šaptala su njezina usta al njihov se šapat nije dalje čuo od grma kraj koga je stajala.

Zdvojna pogleda upirala je svoje lijepe oči prema mjestu gdje se Dušan nalazio — a život njezin zamirao je skupa s njegovim.

Pričekaj me — i ja ću s tobom — šaptala je njezina duša, a njegove su misli, sve dublje i dublje, zaranjale u rijeku.

Nirvana! — istrže mu se najednom poklik. Ote mu ga iz grudi čuvstvo da je već blizu svome cilju.

Jest — to je nirvana — stjecište naših neostvarenih sanja i posljednje utočište sviju onih koje je priroda izagnala iz svoga raja.

Kako čudesan svijet! Kako dalek svijet! Cio život proleti mu u tom času ispred očiju i iznikoše lica koja je već odavno progutala prošlost.

U dugačkim kolonama hrlila su prema svome cilju i jednoj rijeci, koja ih je dijelila od te krajnje mete njihovih želja.

Praćeni korom heruvima, čija se opojna skladba razlijevala na milje daleko, zaboravljali su na sve što ih je vezalo s prvobitnim njihovim životom. I tko da ne zaboravi kad se popne već jednoč na onaj veličajni zaravnanak nirvane.

Izmijenili su pače neki i ćud i narav i preobraženi su se vraćali istim putem kojim su već jednom išli, dolazeći na svijet.

I za čudo poznao ih je.

Prvi na kog se namjerio bio je stari skelar Marko, koji je i ovdje ostao dosljedan svojoj službi i čekao kao i na zemlji u svom korabu, da preveze narod Stvoritelja preko rijeke. I jedini kao da se nije promijenio, osim prirode koja se u cijelosti poklapala s onom gore, valjda zato što nije dugo ovdje. Ostao je isti kao i na zemlji — s istom onom ćuturicom preko ramena — s istom kapićom — i istim naglaskom nagovarao je došljake kao i prije.

Eno i Mile! — kad je karavana malo zastala da se odmori ugleda Dušan davnog svog prijatelja, gdje sjedi na onoj istoj bukvi u gaju — a onaj isti jastro — ma je li moguće — što mu je jednom oteo ptičice dohvaća mu iz duplja njezina divne, žute sati meda.

Kolika blagost odrazavala se sad u očima grabežljivice i s kolikom predanošću hranila je ona sad onoga prema kome se jednom onako dušmanski ponijela.

Eno i djeda Time pod onom starom kruškom u dnu gaja. Izvalio se — razvalio čeljusti i čeka dok mu koja kruška sama od sebe ne kecne odozgo u usta.

Šta ćeš — volio ih i na onom svijetu.

A tamo dolje — poniže gaja njegova kuća. Uvijena vinovom lozom — isto kao i na zemlji.

U avliji sjedi njegov stric Đuro i pravi svirale — djed oštri onaj srp što se Soka posjekla jednom na njega a baka prži težacima u polju cicvaru.

Malo je provirila iz ajata i kad je vidjela da djed još uvijek oštri srp viknula je na njega.

— Dosta će već biti toga oštrenja i nećeš valjda cijeli bogovetni dan gladiti tu srpinu a teoci ti leže žedni u teočaku. Hajde — podaj im vode, a to pusti. Ima u Boga dana — naoštrit ćeš ga već jednom.

— Pa eto — kako ti rečeš Maro — ozva se djed. Valjda će i biti već dosta.

Isto kao i na zemlji.

Nije se više ni čudio i prolazio je mirno ispod krošnje džinovskog hrašća doživljujući svaki čas kakvo ugodno iznenađenje.

Našao je poslije i Vujinu kolibu — iskićenu i uređenu kao da očekuje goste.

Pred njom je ležao garov — isplažnjela jezika i gleda u onu divljaku trešnju poviše kolibe, kao da nešto iščekuje.

A s divljake — ma je li ga oči varaju — ona ista sova što ju je na zemlji onako strašno kaznio, dobacuje mu u usta njezine plodove.

Žali ga siromaha što i sam ne može da se popne na trešnju i stavila mu u službu svoja krila.

Iz osobite zahvalnosti, garov joj je, kad je sišla otvorio čeljusti i ponudio najljepšu trešnju što ju je za nju sačuvao.

O vidiš ti toga — a na zemlji se nisu mogli živi vidjeti.

Naišao je poslije i na Sonju — iz onoga šantana — ali ovdje nije plesala osim u iznimnim slučajevima, kad se Stvoritelju prohtjelo da iskaže osobitu milost svojim vjericima.

Našao je i Helenu, od koje je primao prve poduke u ljubavi i koja je poslije zaglavila u jednoj opijumskoj špilji.

Našao je i Polu, ekscentričnu i temperamentnu svoju ljubavnicu koja mu je jednom sve prozore polupala u stanu, čuvši da je toga dana bio na kupalištu s drugom i koja je poslije glavom platila tu svoju ekscentričnost, kad je iz jurećeg auta skočila naglavce u rijeku.

Našao je i Emu, koja ga je poslije prve bračne noći uvela u svoju ložnicu i podala mu se i koju je kasnije ubio jedan između mnogobrojnih njezinih ljubavnika, iz prostog razloga što ga je iznevjerila s drugim.

I tako lutajući — našao ih je još mnogo i mnogo, i za čudo rijetko se koja sjećala onoga što je radila gore na zemlji.

Bio se već umorio i htio je i sam malo da počine kad odnekud ispade pred njega nečije telce — isto kao i ono što ga je jednom navelo na trag Kosin.

Be-e-e-e — zableketa ono i stade pod jedan brijest. Ho — pa to je brijest — njegov i Kosin — i misli mu se vratiše opet na onaj presudni događaj.

Nije smio samo onako da je ostavi — morao je da vodi računa o posljedicama svoga čina. Ta cijela priroda učestvovala je u njegovim svatovima i kako je samo mogao to sve da zaboravi.

Kriv je — kriv je — tuklo ga je nešto kao maljevima po glavi, opominjući ga na njegov grijeh.

— Mora da to popravi — ne dospije ni da reče — šumom odjeknu strahovita rika.

Nirvana se potrese i pred njega izniče isto ono plan-dište kao i na zemlji — i dva zmaja u obliku risonje i garonje — još uvijek su se borili istom žestinom i jednakom istrajnošću kao i gore.

Ali ovaj put izgledalo jed a je zbilja, sudbina garonjina zapečaćena. Borio se još posljednjim silama.

Još jedan nalet risonje i on je gotov.

U pomoć — pričini mu se u tom času da čuje nečiji moleći glas. Glas žene koju je volio. — Glas Grozdin kojim ga je zvala k sebi.

Eto me —eto Grozdo — ozva se Dušan i nadvi još jedamput nad bistavu površinu rijeke. Još jedan predisaj i onda skok — pljusak — klokot i očajni vrisak pomiješaše se i stopiše u jednu jedinu riječ »Osveta prirode«.

Прочитано

1-V-1933г.

у Судоу